

SOCIAAL-ECONOMISCHE ENQUÊTE 2001
MONOGRAFIEËN

**DE SOCIO-ECONOMISCHE STRUCTUREN VAN
BELGIE**

Exploitatie van de gegevens over de werkgelegenheid van de socio-economische enquête van
2001

Marissal Pierre
Medina Lockhart Pablo
Vandermotten Christian
Van Hamme Gilles

Met de medewerking van:
Kesteloot Christian

Deze publicatie is het resultaat van het onderzoeksproject “Monografie Werkgelegenheid” dat gefinancierd werd door Federaal Wetenschapsbeleid in het kader van het onderzoeksprogramma “ATLAS : Valorisation van de resultaten van de Sociaal-Economische Enquête 2001”.

Wetenschappelijk advies: M. Lambrecht, H. Van der Haegen

Programmaverantwoordelijken: B. Van doninck, S. Vrielinck

Het project werd uitgevoerd o.l.v. C. Vandermotten, Université Libre de Bruxelles

De inhoud van de teksten valt onder de verantwoordelijkheid van de auteurs.

Alle rechten voorbehouden. Het vertalen, bewerken, reproduceren op welke wijze ook, inbegrepen fotografie en microfilm, is niet toegelaten, tenzij met schriftelijke machtiging vanwege de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie. Het citeren van korte uittreksels als toelichting of bewijsvoering in een artikel, een boekbespreking of een boek is evenwel toegestaan, mits de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Verantwoordelijke uitgever: Niko Demeester

© 2006, FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie
Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie
B-1000 Brussel – Leuvenseweg 44
E-mail: info@statbel.economie.fgov.be
Onze websites: <http://economie.fgov.be> - <http://statbel.fgov.be>
Ondernemingsnummer: 0314.595.348

Inhoudstafel

Inhoudstafel.....	3
Tabellen en figuren.....	5
Woord vooraf.....	8
Inleiding.....	10
1. De socio-economische enquête van 2001: bronnenkritiek, informatieverlies en vergelijking met andere bronnen.....	14
1.1. Informatieverlies betreffende de werkzame actieve bevolking naar woonplaats.....	14
1.2. Informatieverlies betreffende de werkgelegenheid op de plaats van tewerkstelling.....	18
1.3. Informatieverlies betreffende de activiteitssector en het beroepsstatuut.....	21
1.4. Vergelijking tussen de gegevens van de socio-economische enquête en de tewerkstellingsgegevens van alternatieve bronnen (RSZ en RSVZ).....	24
2. De Belgische economische structuren en de grote evolutietendensen tussen 1991 en 2001.....	28
2.1. De Belgische economische ruimte in een Europees kader.....	28
2.2. Evolutie van de werkgelegenheidsstructuur en de arbeidsmarkt op niveau van het Rijk en van de gewesten.....	32
2.2.1. Structurele ontwikkelingen wijzen op een overgang naar het flexibel kapitalisme.....	32
2.2.2. Vervrouwelijking, flexibilisering en groeiende beroepsbekwaamheid van de tewerkstelling.....	35
2.3. Wijzigingen in de ruimtelijke verdeling van de werkgelegenheid.....	37
2.3.1. Verdeling van de werkgelegenheid tussen de gewesten.....	37
2.3.2. Verdeling van de werkgelegenheid op fijne schaal.....	38
3. Analyse van de sectorale verdeling van de activiteiten.....	42
3.1. Ruimtelijke verdeling van de belangrijkste Belgische economische sectoren.....	42
3.2. De landbouwsector.....	42
3.3. De industrie.....	42
3.4. De verhandelbare diensten voor de plaatselijke bevolking.....	50
3.5. De hoogwaardige verhandelbare diensten.....	52
3.6. De niet-verhandelbare diensten.....	54
3.7. Synthese van de structuur en de ruimtelijke dynamiek van de werkgelegenheid in België.....	57
3.7.1. Ruimtelijke structuren van de Belgische werkgelegenheid in 2001.....	57
3.7.2. Synthese van de dynamiek van de Belgische economische ruimte.....	58
4. Analyse van de arbeidsmarkt.....	63
4.1. Inleiding over de werkloosheid en haar determinanten.....	63
4.2. Demografische evolutie en evolutie van de beroepsbevolking naar woonplaats.....	65
4.3. Evolutie van de activiteitsgraad.....	69
4.3.1. Vroegtijdig verlaten van de arbeidsmarkt.....	70
4.3.2. Laattijdige intrede op de arbeidsmarkt.....	73
4.3.3. Verschillen in de mannelijke activiteitsgraad.....	77
4.3.4. Toename van de vrouwelijke activiteitsgraad.....	80
4.3.5. Besluit.....	82
4.4. Werkzoekenden: ruimtelijke spreiding en evolutie.....	86
4.4.1. Regionale evolutieverschillen.....	86
4.4.2. Verschillende evolutie naar geslacht.....	91
4.4.3. Besluit.....	92
4.5. Evolutie van de werkgelegenheid.....	94
4.5.1. Vervrouwelijking van de werkgelegenheid.....	94
4.5.2. Werktijden.....	100
4.5.3. Soorten statuten en arbeidscontracten.....	106
4.5.4. Evolutie van de deeltijdse arbeid.....	107
5. Werkgelegenheidscentra, werkgelegenheidsbekkens en rekruteringsbekkens.....	115

INHOUDSTAFEL

5.1. Afbakening van de werkgelegenheidscentra (Kaart 83)	115
5.2. Afbakening van de werkgelegenheidsbekkens	117
5.3. Rekruteringsbekken van de grote steden.....	120
6. Besluit.....	129
Woordenlijst	132
Bibliografie.....	133
Bijlage : Enquêtevragen die voor deze monografie gebruikt werden en betrekking hebben op de werkgelegenheid.....	134

Tabellen en figuren

- Grafiek 1: Aandeel personen waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben, naar leeftijd	14
- Tabel 1: Informatieverlies over de werkgelegenheid in de socio-economische enquête van 2001	16
- Tabel 2: Diplomaniveau van personen waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben	17
- Tabel 3: Correlatie, op niveau van de statistische sectoren, tussen enkele indicatoren en het aandeel personen waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben	17
- Kaart 1: Aandeel personen van 15-75 jaar waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben	18
- Kaart 2: Aandeel werkzame actieven (naar woonplaats) met onbekende plaats van tewerkstelling (op gemeentelijk niveau of rijksniveau voor de grensarbeiders)	19
- Tabel 4: Aandeel werkzame actieven met onbekende tewerkstellingsplaats, naar activiteitssector, diploma, beroepsstatuut en arbeidscontract (%)	20
- Kaart 3: Aandeel werkzame actieven (naar woonplaats) met onbekend beroepsstatuut	21
- Kaart 4: Aandeel werkzame actieven (naar woonplaats) met onbekend activiteitssector	22
- Kaart 5: Aandeel werkzame actieven (naar woonplaats) waarvoor minstens een van de volgende gegevens ontbreekt: plaats van tewerkstelling, activiteitssector, beroepsstatuut	23
- Tabel 5: Verschillen tussen de tewerkstelling volgens de socio-economische enquête en volgens de alternatieve bronnen in 2001	25
- Kaart 6: Vergelijking van de loontrekkenden (naar plaats van tewerkstelling) volgens de socio-economische enquête en de RSZ	26
- Kaart 7: Vergelijking van de zelfstandigen volgens de socio-economische enquête en de RSVZ	27
- Kaart 8: Regionale verdeling van de rijkdom in Europa in 2002	29
- Tabel 6: De Belgische provincies in de Europese economie: structuur, bruto binnenlands product per inwoner, prestaties, in 2002	30
- Tabel 7: Structuur van de industriële tewerkstelling: vergelijking tussen de Belgische provincies en de rest van Europa in 2002	31
- Tabel 8: Evolutie van de sectorale structuur van de werkgelegenheid in België tussen 1981 en 2002	34
- Tabel 9: Evolutie van de sectorale structuur van de werkgelegenheid naar gewest tussen 1981 en 2002	34
- Tabel 10: Evolutie van het aandeel vrouwen en parttimers per sector tussen 1991 en 2001	36
- Tabel 11: Evolutie van het aandeel van de verschillende diploma's per sector tussen 1991 en 2001	37
- Tabel 12: Verdeling van de tewerkstelling tussen de drie gewesten van 1981 tot 2001	38
- Kaart 9: Evolutie van het aandeel van elk arrondissement en de voornaamste werkgelegenheidscentra in de rijkstewerkstelling (naar plaats van tewerkstelling) tussen 1981 en 1991	39
- Kaart 10: Evolutie van het aandeel van elk arrondissement en de voornaamste werkgelegenheidscentra in de rijkstewerkstelling (naar plaats van tewerkstelling) tussen 1991 en 2001	40
- Kaart 11: Evolutie van het aandeel van elke gemeente in de tewerkstelling van het Rijk (naar plaats van tewerkstelling) tussen 1981 en 2001	41
- Kaart 12 tot 24: Tewerkstelling in de 13 economische sectoren (naar plaats van tewerkstelling) van de socio-economische enquête	44/45
- Kaart 25: Evolutie van de tewerkstelling in de industrie (naar plaats van tewerkstelling) per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra, 1991-2001	46
- Kaart 26: Tewerkstelling in de textiel- en de houtindustrie (naar plaats van tewerkstelling), naar beroep, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	46
- Kaart 27: Typologie van statuten en diploma's in de industrie, naar plaats van tewerkstelling, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	47
- Kaart 28 tot 32: Rekruteringsgebied van industriële werknemers in enkele belangrijke of typische Belgische industriegemeenten	49
- Kaart 33 en 34: Tewerkstelling in de handel en de horeca per inwoner, naar gemeente van tewerkstelling	51
- Kaart 35 en 36: Evolutie van de werkgelegenheid (naar plaats van tewerkstelling) in de financiële sector en de diensten aan de bedrijven, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	53
- Kaart 37: Aandeel universitair geschoolden in de financiële sector (naar plaats van tewerkstelling), per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	54
- Kaart 38: Tewerkstelling in de niet-verhandelbare diensten per inwoner, naar gemeente van tewerkstelling	55
- Kaart 39: Aandeel gediplomeerden van het hoger onderwijs in administratieve banen (naar plaats van tewerkstelling), per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	55
- Kaart 40 tot 42: Evolutie van de werkgelegenheid (naar plaats van tewerkstelling) in de administratie, onderwijs en gezondheidszorg, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	56
- Kaart 43: Synthese van de ruimtelijke en sectorale structuur van de werkgelegenheid naar plaats van tewerkstelling, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	58

TABELLEN EN FIGUREN

- Kaart 44: Shift and share-analyse. Kwaliteit van de structuur, 1991-2001, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	60
- Kaart 45: Shift and share-analyse. Ruimtelijke verschillen, 1991-2001, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	61
- Kaart 46: Synthese van de evolutie van de werkgelegenheidsstructuur naar plaats van tewerkstelling tussen 1991 en 2001, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra	62
- Grafiek 2: Evolutie van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid naar plaats van tewerkstelling, per arrondissement (1995-2002)	64
- Grafiek 3: Evolutie van het groeipercentage van de werkgelegenheid naar plaats van tewerkstelling en van het aantal voltijdse uitkeringsgerechtigde werklozen naar woonplaats (1995-2002)	65
- Kaart 47: Groei van de werkzame actieve bevolking tussen 1991 en 2001, naar woonplaats	66
- Kaart 48: Vergelijking van de waargenomen evolutie van de werkzame actieven naar woonplaats met de verwachte evolutie in functie van de demografische evolutie	67
- Kaart 49: Vergelijking van het aandeel werkzame actieven bij de inkomende migranten met het aandeel werkzame actieven in hun vroegere woongemeente	68
- Grafiek 4: Activiteitsgraad naar leeftijd sinds 1981	69
- Tabel 13: Beroepsbevolking in percentage van de totale bevolking (van elk geslacht) per leeftijdscategorie (%), in 2001	70
- Tabel 14: Sectorale herkomst van de bruggepensioneerden	71
- Kaart 50: Bruggepensioneerden in de mannelijke bevolking in 2001	72
- Kaart 51: Tendens van vrouwen om te blijven werken tussen 50 en 59 jaar	73
- Grafiek 5: Percentage werkzoekenden, naar leeftijd, geslacht en gewest	74
- Kaart 52: Aandeel jongeren van 20-25 jaar die nog studeren	75
- Kaart 53: Aandeel niet-actieve vrouwen en die ook niet voortstuderen bij de vrouwen van 20-30 jaar	76
- Grafiek 6: Activiteitsgraad naar leeftijd, geslacht en diplomaniveau	77
- Kaart 54: Evolutie van de mannelijke activiteitsgraad van 45 tot 65 jaar	78
- Kaart 55: Mannelijke activiteitsgraad in 2001	79
- Kaart 56: Tendens van mannen om niet langer werk te zoeken omwille van een tekort aan werkgelegenheid	79
- Kaart 57: Tendens van mannen om niet langer werk te zoeken omwille van persoonlijke, familiale of gezondheidsredenen	80
- Grafiek 7: Evolutie van de tendens van vrouwen om werk te zoeken, per gemeente, tussen 1991 en 2001	81
- Kaart 58: Tendens van vrouwen om werk te zoeken	82
- Kaart 59: Verandering van de tendens van mannen om werk te zoeken, 1991-2001	83
- Kaart 60: Verandering van de tendens van vrouwen om werk te zoeken, 1991-2001	83
- Kaart 61: Saldo van de toename van de mannelijke werkzame beroepsbevolking en de verwachte mannelijke beroepsbevolking in functie van de demografische groei	84
- Kaart 62: Saldo van de toename van de vrouwelijke werkzame beroepsbevolking en de verwachte vrouwelijke beroepsbevolking in functie van de demografische groei	84
- Kaart 63: Evolutie van het aandeel mannelijke werkzoekenden, 1991-2001	85
- Kaart 64: Evolutie van het aandeel vrouwelijke werkzoekenden, 1991-2001	85
- Kaart 65: Werkloosheidsgraad per gemeente in 2001	87
- Kaart 66: Evolutie van de werkloosheidsgraad tussen 1991 en 2001	87
- Kaart 67: Evolutie van de werkloosheidsgraad tussen 1981 et 2001	88
- Kaart 68: Aandeel werkzoekenden in 1981	88
- Kaart 69: Typologie van de sectorale herkomst van de werkzoekenden in 2001	90
- Grafiek 8: Specifiek karakter van de verschillende typen van kaart 23, per sector	90
- Grafiek 9: Percentage werkzoekenden naar diploma en woonplaats in Brussel	91
- Grafiek 10: Aandeel werkzoekenden bij de beroepsbevolking, naar geslacht en diploma	93
- Grafiek 11: Diplomaniiveau naar leeftijd	93
- Kaart 70: Aandeel vrouwelijke werkzoekenden in 2001	95
- Tabel 15: Evolutie van het vrouwelijk aandeel in de bevolking van 20 tot 64 jaar, naargelang de plaats op de arbeidsmarkt	95
- Tabel 16: Aandeel vrouwen naar economische sector en beroepsstatuut, in %	96
- Tabel 17: Aandeel vrouwen in verschillende beroepen van de gezondheidssector, het onderwijs en de opleiding	96
- Kaart 71: Aandeel vrouwen bij de arbeiders van de privésector	97
- Grafiek 12: Aandeel vrouwen naar beroepsclassificatie volgens status	98
- Kaart 72: Aandeel vrouwen in het hoogste deciel van de beroepsclassificatie	99
- Kaart 73: Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking	99
- Grafiek 13: Werktijden naar diploma	102

TABELLEN EN FIGUREN

- Grafiek 14: Aandeel variabele werktijden naar diploma en geslacht.....	103
- Tabel 18: Werktijden naar economische sector	103
- Kaart 74: Aandeel variabele werktijden in 2001	104
- Kaart 75: Aandeel variabele werktijden bepaald door werkgever in 2001	104
- Kaart 76: Aandeel onderbroken werktijden in 2001	105
- Kaart 77: Aandeel arbeid in ploegenstelsel.....	105
- Tabel 19: Aandeel contractuelen in overheidsdienst naar geslacht, in %	106
- Kaart 78: Aandeel contractuelen van bepaalde duur in 2001.....	107
- Grafiek 15: Plaats op de arbeidsmarkt van vrouwen van 25-40 jaar, naargelang het aantal kinderen van 0-12 jaar in het	108
- Grafiek 16: Aandeel deeltijdse arbeid naar diplomaniveau	109
- Tabel 20: Aandeel deeltijdse arbeid naar geslacht, activiteitssector, beroepsstatuut en soort werk	109
- Kaart 79: Aandeel deeltijdse arbeid bij vrouwen van 40-59 jaar	110
- Grafiek 17: Aandeel van de vrouwelijke deeltijdse arbeid naar leeftijd, invloed van et katholicisme in de woongemeente en aantal kinderen per huishouden.....	111
- Kaart 80: Deeltijdse arbeid bij vrouwen jonger dan 30 jaar	112
Kaart 81: Deeltijdse arbeid bij mannen.....	112
Tabel 21: Aandeel deeltijds werkende (in %) vrouwen jonger dan 30 jaar, naar werkloosheidsniveau in hun woonplaats en naar aantal kinderen per gezin.....	113
- Kaart 82: Aandeel deeltijdse arbeid bij de werkzame actieve vrouwen.....	114
- Kaart 83: Werkgelegenheidscentra in België.....	116
- Tabel 22: Gemeenten die tot de 12 belangrijkste werkgelegenheidsbekkens behoren	117
- Kaart 84: Werkgelegenheidsbekkens van 2001 naar belangrijkste pendelgemeente, met vooraf gedefinieerd centrum en verplichte belangrijkste pendel naar een werkgelegenheidscentrum.....	119
- Kaart 85: Werkgelegenheidsbekkens van 1991 naar belangrijkste pendelgemeente, met vooraf gedefinieerd centrum en verplichte belangrijkste pendel naar een werkgelegenheidscentrum.....	119
- Kaart 86: Werkgelegenheidsbekkens van 2001 van de 12 belangrijkste centra, volgens het criterium van 10% van de actieven	120
- Tabel 23: Aantal inwoners en aantal tewerkstellingsplaatsen van de eerste vijf werkgelegenheidscentra en hun bekkens, in 2002	120
- Tabel 24: Evolutie van de rekruteringsgebieden van de belangrijkste werkgelegenheidscentra in België tussen 1991 en 2001	122
- Kaart 87: Rekrutering van arbeidskrachten van het Brussels werkgelegenheidscentrum en evolutie 1991-2001	123
- Kaart 88: Rekrutering van arbeidskrachten van het Antwerps werkgelegenheidscentrum en evolutie 1991-2001	123
- Kaart 89: Rekrutering van arbeidskrachten van het Gents werkgelegenheidscentrum en evolutie 1991-2001	124
- Kaart 90: Rekrutering van arbeidskrachten van het werkgelegenheidscentrum Charleroi en evolutie 1991-2001	124
- Kaart 91: Rekrutering van arbeidskrachten van het Luiks werkgelegenheidscentrum en evolutie 1991-2001	125
- Kaart 92: Rekrutering van arbeidskrachten voor de industrie van het Brussels werkgelegenheidscentrum.....	125
- Kaart 93: Rekrutering van arbeidskrachten voor de administratie van het Brussels werkgelegenheidscentrum	126
- Kaart 94: Rekrutering van arbeidskrachten voor de financiële sector van het Brussels werkgelegenheidscentrum	126
- Kaart 95: Rekrutering van arbeidskrachten voor de diensten aan bedrijven van het Brussels werkgelegenheidscentrum.....	127
- Kaart 96: Rekrutering van arbeidskrachten met hoogstens een diploma lager secundair onderwijs voor het Brussels werkgelegenheidscentrum	127
- Kaart 97: Rekrutering van arbeidskrachten met een diploma hoger onderwijs voor het Brussels werkgelegenheidscentrum.....	128

Woord vooraf

Sinds het midden van de negentiende eeuw organiseert de Belgische overheid zowat om de tien jaar een grootscheepse volkstelling. Alleen in enkele gevallen werd deze regelmaat verstoord, onder meer door de Tweede Wereldoorlog en de nasleep ervan. De bedoeling van volkstellingen was en is een grondige kennis te krijgen van de kenmerken van de bevolking van ons land. Daarnaast leveren deze tellingen een brede waaier van socio-economische gegevens met betrekking tot de bevolking, de huishoudens en de huisvesting. Ze vormen een onmisbare bron van gegevens, in het bijzonder voor het beleid en het wetenschappelijk onderzoek. De censusgegevens worden onder meer gevraagd door de Europese Unie.

De telling van 2001 streefde dezelfde doelstelling na, maar is om meer dan één reden verschillend van de vorige. De naam “algemene sociaal-economische enquête 2001” (afgekort: SEE 2001) duidt erop dat het niet meer in de eerste plaats de bedoeling was de bevolking simpelweg te “tellen” (bijvoorbeeld om het aantal parlementszetels per arrondissement te berekenen). Het bevolkingsaantal wordt immers sinds 1989 door het Rijksregister bepaald. In de SEE 2001 ligt de nadruk meer dan voorheen op het verzamelen van demografische en sociaal-economische kenmerken van de bevolking, waaronder opleiding, bewoning en mobiliteit. Het gaat meestal om gegevens die elders niet beschikbaar zijn, zeker niet op een zo volledig en fijschalig niveau. Voor het eerst werd er niet alleen naar feitelijke informatie maar ook naar meningen gevraagd, zoals het gezondheidsaanvoelen en de opinie over de kwaliteit van de leefomgeving. Dit verhoogt de rijkdom van de verzamelde informatie die nog beter in een internationale context kan worden geplaatst.

De tienjaarlijkse algemene dataverzameling levert een nog steeds unieke en onvervangbare bron van informatie over de Belgische bevolking. Dit niet alleen door de omvang van de gelijktijdig verzamelde informatie maar vooral door de mogelijkheid de gegevens onderling met elkaar in verband te brengen. De SEE 2001 is van uitzonderlijke betekenis voor alle regionale analyses. Haar gegevens zijn immers beschikbaar voor alle administratieve eenheden tot op het niveau van de gemeenten en veelal zelfs tot op dat van de buurten.

Het valt dan ook te betreuren dat de SEE 2001 de inzet is geweest van een polemiek over de bescherming van de persoonlijke levenssfeer in de pers en in een aantal politieke middens. Dit heeft er helaas toe geleid dat een aantal respondenten hun vragenlijst onvolledig, onzorgvuldig of zelfs niet hebben ingevuld. Ook de beperking van de enquête tot de wettelijk in het rijksregister geregistreerde bevolking is betreurenswaardig, in het bijzonder voor het onderzoek van de grote steden. Budgetbeperkingen leidden er verder toe dat de vragenlijsten niet zoals in het verleden met de hulp van enquêteurs werden beantwoord. Ze werden door de post bezorgd en moesten persoonlijk teruggestuurd worden. Dit leidde, vooral bij sociaal zwakkere groepen, tot een kwaliteitsverlies in de antwoorden. Budgetbeperkingen hadden ook een weerslag op de voorbereiding van de bevolking op de enquête en later op de kwaliteit van de verwerking van de gegevens. In de monografieën wordt ook aandacht besteed aan de volledigheid en de kwaliteit van de gegevens.

Toch kende de SEE 2001 over het algemeen een goede medewerking van de bevolking. Ruim 95% van de formulieren werden ingestuurd, wat zonder meer als een succes kan worden beschouwd. Dankzij de hoge respons konden de gewenste belangrijke analyses worden uitgevoerd. Onderzoek kon worden verricht naar de recente sociaal-economische en demografische ontwikkelingen in ons land. Voor de eerste keer was het ook mogelijk om het gezondheidsaanvoelen en de opinies over de

kwaliteit van de woonomgeving te analyseren, wat een nieuwe dimensie geeft aan de huidige stand van de kennis.

In navolging van de census van 1991, werd beslist om een reeks thematische monografieën in het leven te roepen waarin de resultaten van de SEE 2001 grondig worden geanalyseerd. In deze reeks wordt ook aandacht besteed aan de ontwikkelingen sinds 1991 en wordt gebruik gemaakt van andere bronnen die de volledigheid en kwaliteit van de censusgegevens kunnen verbeteren.

De monografieën zijn het resultaat van een samenwerking tussen de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie van de FOD Economie (het vroegere Nationaal Instituut voor de Statistiek), dat de ploegen de gegevens van de SEE 2001 ter beschikking stelt, en het Federaal Wetenschapsbeleid, dat de verwerking van de gegevens financiert en begeleidt in het kader van het programma “ATLAS – Valorisatie van de resultaten van de algemene sociaal-economische enquête 2001”.

De verwezenlijking van de monografieën werd toevertrouwd aan een reeks universitaire onderzoeksploegen die werden geselecteerd met de medewerking van buitenlandse experts. Voor het wetenschappelijke toezicht op de uitwerking van de monografieën laat het Federaal Wetenschapsbeleid zich bijstaan door Micheline Lambrecht (Federaal Planbureau) en Herman Van der Haegen (Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten).

Vanaf 2006 worden monografieën uitgegeven die aan volgende onderwerpen zijn gewijd:

- Bevolkingsontwikkeling
- Migraties in België
- Allochtone bevolking
- Huishoudens en gezinnen
- Nuptialiteit en vruchtbaarheid
- Werkgelegenheid (structurele aspecten)
- Scholarisatie
- Huisvesting en leefomgeving
- Verstedelijking
- Pendel
- Zorgverstrekking en gezondheidsaanvoelen
- De ouderen.

De gegevens van de SEE 2001 worden, naast die uit een reeks andere databanken, ook gebruikt voor de uitwerking van de “Atlas van België”, die vanaf 2006 wordt gepubliceerd (en die tot op zekere hoogte complementair is aan de monografieën).

De publicatie van de monografieën is een gelegenheid om vooruit te blikken. Na vele discussies over de opportuniteit van een algemene telling, heeft de regering beslist dat de SEE 2001 de laatste algemene enquête zou zijn op basis van de bevraging van de gehele bevolking. Vanaf 2011 zou de verzameling van censusgegevens moeten gebeuren op basis van administratieve databanken, eventueel aangevuld met beperkte enquêtes. Volgens studies in opdracht van de Hoge Raad voor de Statistiek was dit in 2001 nog niet mogelijk, maar sindsdien is heel wat werk verricht. Het experiment “Microcensus 2006”, een samenwerking van de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie van de FOD Economie en Federaal Wetenschapsbeleid, dient in dit verband te worden vermeld. Dit project voert bij wijze van test een "volkstelling" uit bij een representatieve staal van de bevolking (20 %) op basis van registers.

Inleiding

Deze monografie heeft als doel de gegevens van de socio-economische enquête van 2001 over de werkgelegenheid zo grondig mogelijk te exploiteren. Deze enquête is een unieke gegevensbron om de evolutie van de werkgelegenheid en de arbeidsmarkt te begrijpen, omdat verscheidene individuele variabelen gekruist kunnen worden: soorten beroepsbevolking, beroepen, activiteitssectoren, leeftijd, geslacht, diploma's, woonplaats, werkplaats... Niettegenstaande problemen met de kwaliteit van de gegevens is de socio-economische enquête toch zeer waardevol omdat ze gegevens bevat die geen enkele andere bron levert en vooral, door de mogelijkheid die ze biedt om gegevens op individueel niveau te kruisen.

Deze enquête belicht dus belangrijke economische uitdagingen die het gevolg zijn van de grote socio-economische evolutie van de Belgische ruimte. Deze enquête werpt bijvoorbeeld een uniek licht op de werkloosheid door het beroepsstatuut te kruisen met de woonplaats en het opleidingsniveau. Ze laat ook toe de grote evolutietendensen van de werkgelegenheid te evalueren, vooral de flexibilisering van de arbeid en het verband met de vervrouwelijking ervan. De geografie van het economische dynamisme wordt dikwijls in verband gebracht met de sectorale structuur van de plaatselijke economie, maar de gegevens van de enquête tonen daarenboven de interne sectorale heterogeniteit, zoals bijvoorbeeld tussen de beslissings- en de uitvoeringscentra en de diensten aan personen. We benadrukken ook dat de sociale impact van de economische evolutie van de grote werkgelegenheidscentra –die veel verder dan dit centrum reikt en invloed heeft op de ganse invloedssfeer – enkel door de socio-economische enquête op een exhaustieve en betrouwbare basis te bevatten is.

De *socio-economische enquête is uiterst waardevol*, niet alleen omdat ze exclusieve gegevens bevat maar vooral omdat ze de *mogelijkheid biedt om deze gegevens op individueel niveau te kruisen*. Zo kan men het niveau van het diploma kruisen met de tewerkstellingssector, het beroep, de woonplaats... Ruime aandacht gaat naar de kruising tussen woon- en werkplaats, evenals naar de verplaatsingen en de structurering van de ruimte die er het gevolg van zijn. Tegenwoordig vinden we in andere bronnen ook de werkgelegenheid naar plaats van tewerkstelling (RSZ, RSVZ) of woonplaats (kruispuntbank). De verbinding tussen beide is echter niet mogelijk omdat de bedrijven gelokaliseerd zijn op hun maatschappelijke zetel en niet waar de activiteit uitgeoefend wordt. Nochtans verschaft dit verband belangrijke inlichtingen over het beheer van de ruimte en de invloed van de economische politiek. Hierdoor kan men bijvoorbeeld het effect van de evolutie van de tewerkstelling in de belangrijkste werkgelegenheidscentra vaststellen. Een bedrijfssluiting heeft inderdaad niet enkel negatieve gevolgen in de vestigingsplaats zelf, maar in heel het gebied waar het bedrijf werknemers rekruteert: de sociale gevolgen van de economische evolutie, in het bijzonder op het vlak van werkloosheid, kunnen op die manier geëvalueerd worden door de band tussen woon- en werkplaats. Zo kan men ook het effect van de economische politiek op lokaal vlak inschatten. Zo zal een politiek die de hooggeschoolde jobs in stedelijke centra bevoordeelt, en meer in het bijzonder in Brussel, maar slechts weinig effect sorteren op de plaatselijke tewerkstelling omdat de stedelijke werkloosheid massaal de laaggeschoolde bevolking treft. In dit geval zouden de nieuwe activiteiten immers waarschijnlijk ingevuld worden door een suburbane rekrutering.

Vervolgens gaan we dieper in op het *geheel van de variabelen waarover we momenteel enkel door de socio-economische enquête kunnen beschikken*. Vooreerst gaat het over het *diploma*, fundamenteel gegeven om de huidige problemen in verband met werkgelegenheid en het tekort eraan te begrijpen. De werkloosheid is immers sterk gelinkt aan het opleidingsniveau. In deze studie zullen we echter

aantonen dat dit verband van gebied tot gebied verschilt: de West-Vlaamse jongeren kunnen dankzij de efficiënte technische en beroepsopleidingen aldaar een plaats op de arbeidsmarkt veroveren, terwijl dit in de zones met hoge werkloosheid van de Waalse as helemaal niet het geval is. De concurrentie op de arbeidsmarkt in dit gebied maakt dat hogergeschoolden er zeer dikwijls minder gekwalificeerde banen aanvaarden, waardoor lagergeschoolden uit de boot vallen. Gevallen van discriminatie kunnen ook indirect aangesneden worden op basis van de gegevens van de enquête: in deze studie wordt bijvoorbeeld aangetoond dat met eenzelfde diploma mensen uit armere buurten moeilijker werk vinden. Daarna gaat het over het **beroep**. Vandaag vindt men hierover maar moeilijk gegevens buiten de socio-economische enquête. Het beroep is een noodzakelijk gegeven om een individu sociaal te situeren. Inderdaad, door het diploma kennen we de potentiële integratie van een individu in de maatschappij, maar het beroep geeft zijn werkelijke situatie. De socio-economische enquête is ook de enige bron die uitvoerige inlichtingen verschaft over de werktijden en meer algemeen over de **flexibele uurroosters**. De recente evoluties hierin behoren tot de grote veranderingen van de laatste twee decennia. Door de enquête kunnen we ook becijferen hoeveel werknemers die in **België wonen in het buitenland werken**. Inderdaad, de andere bronnen over de werkgelegenheid in België leveren gegevens over de activiteiten van de Belgische ondernemingen en laten bijgevolg helemaal niet toe om te ramen hoeveel werknemers er in het buitenland werken. Zonder de socio-economische enquête kunnen we de omvang van dit fenomeen enkel inschatten door gegevensuitwisselingen met de buurlanden. Maar deze uitwisselingen zijn dikwijls nogal moeilijk te realiseren en leiden vooral niet tot een precieze lokalisatie in België en dus ook niet tot een schatting van de lokale impact. Nochtans zijn deze gegevens lokaal van groot belang, vooral in het zuiden van het land aan de Luxemburgse grens waar het aantal pendelaars naar Luxemburg verhoudingsgewijs zeer groot is. De socio-economische enquête is voor het ogenblik ook de enige bron om de **werkgelegenheid op zeer fijne schaal te lokaliseren**, in het bijzonder in de steden. Deze gegevens zijn onontbeerlijk in het kader van strategieën voor stedelijke ontwikkeling: de lokalisatie van de activiteiten heeft gevolgen op de stedelijke planning en dus op de levenskwaliteit van de inwoners, maar ook op het tekort aan werkgelegenheid doordat de inplanting midden in een stad dikwijls een bepalende invloed heeft op de geografie van de rekrutering van werknemers van een onderneming. Ten slotte, door de enquête kan men op ondubbelzinnige wijze lokaliseren **waar de zelfstandigen werken**, terwijl andere bronnen, vooral de RSVZ, niet toelaten het onderscheid te maken tussen plaats van tewerkstelling en woonplaats.

Vandaag de dag is de socio-economische enquête, niettegenstaande haar belangrijke tekortkomingen, een onvervangbare bron, zowel door de soort gegevens die ze verstrekt als door de mogelijkheden die ze biedt om gegevens te kruisen.

De exploitatie en analyse van de gegevens wordt in vijf hoofdstukken ingedeeld.

In **het eerste hoofdstuk** wordt de kwaliteit van de gegevens beoordeeld, dit wil zeggen, enerzijds wordt het informatieverlies gemeten en anderzijds worden de resultaten met deze van andere bronnen vergeleken. Meteen al stellen we dat de kwaliteit van de gegevens van deze enquête veel lager is dan deze van vorige tellingen.

We benadrukken dat dit eerste hoofdstuk niet noodzakelijk is om de analyses van de volgende hoofdstukken te kunnen lezen. Daarom is het belangrijk om van meet af aan de voornaamste moeilijkheden bij het gebruik van de gegevens over de werkgelegenheid op een rijtje te zetten. De schraalheid van de gegevens heeft twee verschillende oorzaken: enerzijds problemen bij het verzamelen van de gegevens en anderzijds deze verbonden aan de verwerking van de verzamelde gegevens. Vooreerst is het informatieverlies bij deze enquête bijzonder hoog geweest. Het volstaat om

te vermelden dat het aandeel personen waarvan men de plaats van tewerkstelling, de activiteitssector of het beroepsstatuut niet kent 28,2% bedraagt. En dan gaat het nog maar over de werkplaats op gemeentelijk niveau. Op niveau van de statistische sector bedraagt het informatieverlies meer dan 42%. Het gegevensverlies is daarenboven niet gelijkmatig verspreid over het grondgebied: dit verlies is meestal heel wat minder groot in Vlaanderen, waardoor de ruimtelijke weergave van de gegevens een delicate evenwichtsoefening wordt. Ook blijkt men uit de verzamelde gegevens, in het bijzonder deze over de werkgelegenheid, niet gehaald te hebben wat er uit te halen viel. In de eerste plaats geldt dit voor de beroepen waarvoor men zich bij de verwerking van de gegevens tot een steekproef beperkt heeft van een op de vijf werkzame actieven. Hierdoor kunnen de gegevens bijvoorbeeld maar moeilijk verwerkt worden op gemeentelijk niveau of voor een specifiek beroep. De sectorale indeling van de activiteiten van de beroepsbevolking geeft ook grote problemen. In tegenstelling tot eerdere tellingen werd de activiteit ingedeeld in grote sectoren (een vijftiental) die de NACE digit-1-indeling benadert, maar er spijtig genoeg toch niet mee samenvalt.

In *het tweede hoofdstuk* worden de grote evolutietendensen van de werkgelegenheid en de arbeidsmarkt besproken, in de context van de globale evolutie op Europees vlak. We zullen aantonen dat de recente evolutie in België kadert in de grote tendensen van de recente mutaties van het kapitalisme van de West-Europese landen. In de eerste plaats zet de tertiarisering van de economie zich in snel tempo door, met toenemende eisen op het vlak van de beroepsbekwaamheid als logisch gevolg. Maar deze eisen zijn ook het gevolg van de evolutie binnen de tertiaire sector, zoals bijvoorbeeld het toenemend belang van de hoogwaardige diensten aan bedrijven. Vervolgens, deze mutaties gaan gepaard met een sterke tendens tot flexibilisering van de bedrijfsorganisatie enerzijds en van het werk anderzijds. De eerste leidt tot het uitbesteden van een groot deel van de activiteiten van het bedrijf en dus tot de groei van de reeds aangehaalde diensten aan bedrijven. De tweede leidt tot de groei van deeltijdse banen en tot flexibele werktijden. Ten slotte wordt de vervrouwelijking van de arbeidsmarkt en haar complexe relatie met de flexibilisering aangetoond.

In *het derde hoofdstuk* wordt de sectorale en ruimtelijke spreiding van de tewerkstelling belicht: opeenvolgend worden de voornaamste sectoren besproken binnen de grenzen van de beschikbare sectorale indeling. Telkens dit interessant lijkt wordt de ruimtelijke spreiding van de sector verduidelijkt door een kruising met andere indicatoren: diploma, beroep... De waarde van de enquêtegegevens bestaat erin de interne heterogeniteit binnen de sectoren te kunnen aantonen, waarvan de aard verandert in functie van de lokalisatie. Een voorbeeld, de financiële sector in de grote steden, en vooral in Brussel, het centrum van de economische beslissingsname, is van een totaal andere aard dan in de landelijke gebieden, waar dit louter een dienst aan de lokale bevolking is.

In *het vierde hoofdstuk* komt de evolutie van de werking van de arbeidsmarkt uitvoerig aan bod: werkloosheid en het tekort aan werkgelegenheid, activiteitsniveau naar leeftijd en geslacht... Er wordt uitvoerig aandacht besteed aan de grote tendensen vanaf 1981 evenals aan de ruimtelijke verschillen op gemeentelijk vlak. Vooral de evolutie van het tekort aan werkgelegenheid waarvan de bepalende elementen veel verder reiken dan de intrinsieke economische dynamiek wordt grondig bestudeerd. Want een globale gematigde groei van de werkgelegenheid heeft in België niet tot een daling van de werkloosheid geleid, om nog te zwijgen van de gebieden waar de werkgelegenheid daalt. De groeiende aanwezigheid van vrouwen op de arbeidsmarkt, een proces dat niet vertraagd werd door de crisis, is natuurlijk een essentieel onderdeel om deze paradox te verklaren. Maar deze toenemende aanwezigheid gaat gepaard met een groeiende flexibilisering. De aard van de werkgelegenheid wordt dus ook besproken, in het bijzonder de arbeidsovereenkomsten, de werktijden... De ruimtelijke benadering van de flexibiliteit in België is verrassend omdat ze helemaal niet overeenstemt met de traditionele beelden van een flexibel Vlaanderen en een rigide Wallonië. In Wallonië worden de werknemers door de hoge werkloosheidscijfers gedwongen tot een grotere flexibiliteit.

INLEIDING

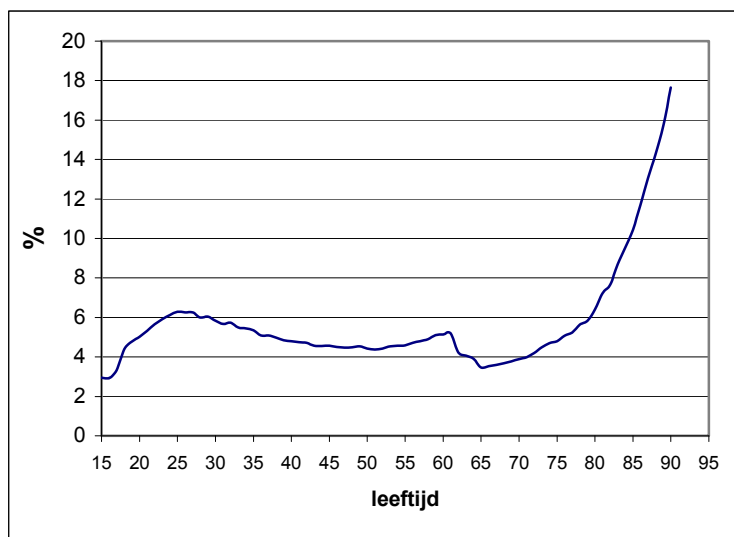
Ten slotte worden in *het vijfde hoofdstuk* de werkgelegenheidsbekkens geanalyseerd evenals de vaak gediversifieerde logica van de rekrutering van arbeidskrachten. We hanteren een tweevoudige invalshoek om dit gegeven te bestuderen. Enerzijds bepaalt een eerste klassieke benaderingswijze de invloedssferen van de werkgelegenheidscentra. Anderzijds zal een tweede benaderingswijze het «standpunt» van de centra zelf bevoordelen, door de analyse van het rekruteren van hun werknemers. Deze benadering is zeer interessant wanneer de rekrutering opgesplitst wordt in functie van de sector of van de kwalificatie. Het blijkt dat voor een centrum zoals Brussel de rekrutering van werknemers sterk verschilt naargelang de sector. Deze vaststelling heeft grote gevolgen in de zin dat structurele veranderingen binnen een werkgelegenheidscentrum in werkelijkheid gedifferentieerde gevolgen hebben in de invloedssfeer.

1. De socio-economische enquête van 2001: bronnenkritiek, informatieverlies en vergelijking met andere bronnen

1.1. Informatieverlies betreffende de werkzame actieve bevolking naar woonplaats (Tabel 1)

Op 10 296 350 inwoners verklaarden 3 942 304 personen, dit is 38,3%, dat ze werkzame actieven waren op het ogenblik van de algemene telling van 2001. Bij 1 139 807 enquêteformulieren ontbreekt het antwoord op de vraag over de toestand op de arbeidsmarkt, of is het onbruikbaar. Bij de onbruikbare antwoorden komen 704 409 antwoorden van personen jonger dan 15 jaar die de vragen over het schoolbezoek niet goed ingevuld hebben; het aantal actieven in die leeftijdscategorieën¹ kan als quasi nul beschouwd worden. Er resten dus 435 398 personen ouder dan 14 jaar, op een totaal van 8 491 529, of 5,1%.

Het aandeel personen waarvan we niet weten of ze een beroep uitoefenen varieert met de leeftijd. Van 3% voor de vijftienjarigen, stijgt het aantal onbruikbare antwoorden naar 6% tussen 25 en 30 jaar, om daarna regelmatig te dalen tot ongeveer 50 jaar. Dan stijgt dit licht tot 60 jaar (tot iets meer dan 5%), om terug tot 4% te dalen tot midden in de zestig. Daarna stijgt het aandeel regelmatig en bedraagt meer dan 20% bij de negentigjarigen en ouder.

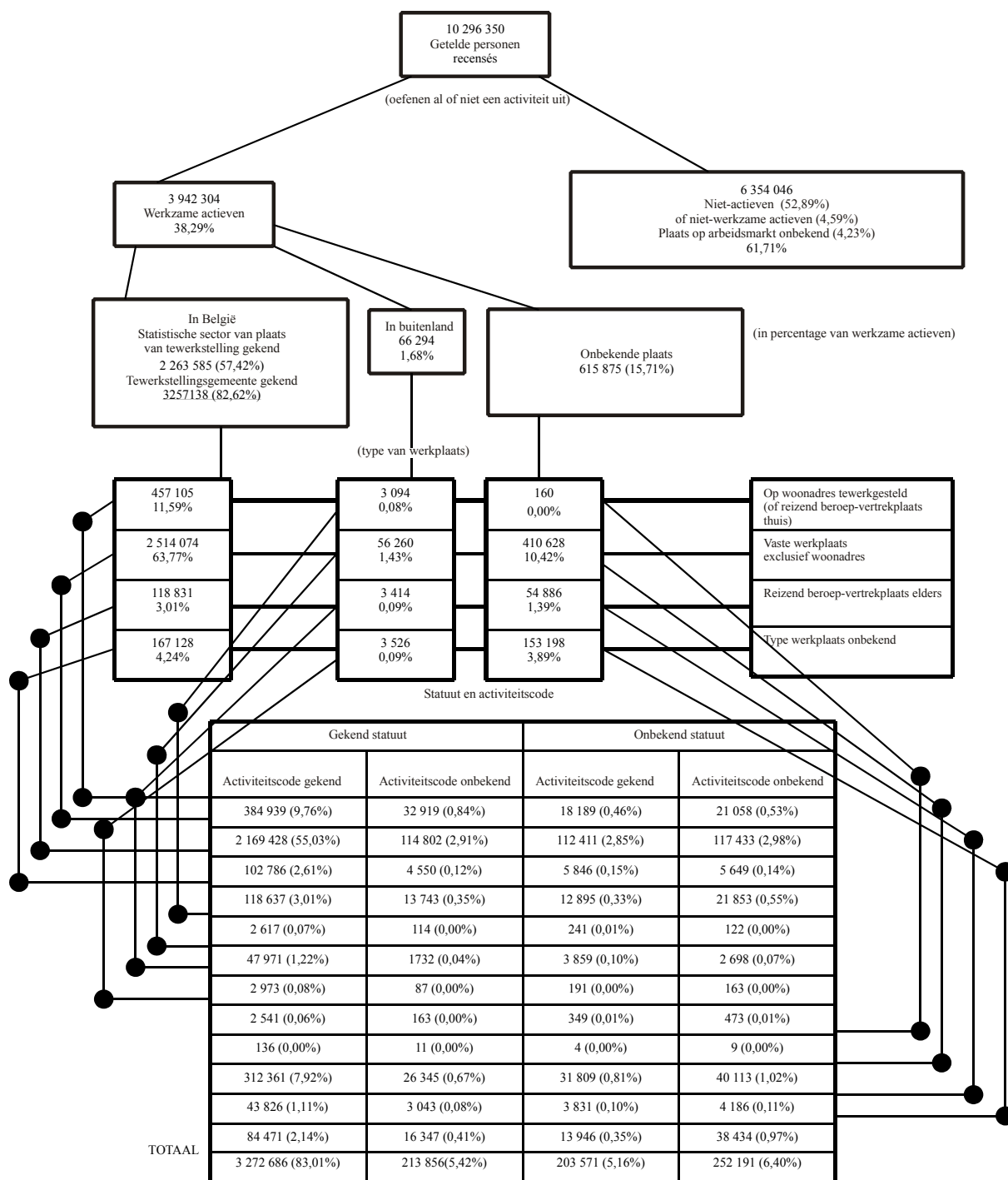
Grafiek 1: Aandeel personen waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben of niet, naar leeftijd

Bron: SEE 2001, NIS

¹ Dit is eveneens zeer laag tot 18 jaar. Zelfs indien leerlingen van 16 en 17 jaar (of zelfs de vijftienjarigen die het tweede jaar middelbaar onderwijs beëindigd hebben) niet meer verplicht zijn om voltijds onderwijs te volgen, zijn ze toch nog altijd onderworpen, ten minste deeltijds, aan de leerplicht.

Buiten de ouderen (waarvan het aandeel niet beantwoorde vragen sterk toeneemt, maar waar de onzekerheid over of ze al dan niet werken niet groot is en die nog afneemt naarmate de ondervraagden ouder zijn) doet het leeftijdsprofiel van het aandeel onbruikbare antwoorden vermoeden dat er een verband is met de wisselende situaties op de arbeidsmarkt, met pieken die overeenstemmen met de leeftijd van intrede en van uittrede.

Hoewel het aandeel onbruikbare antwoorden nogal gematigd is in die leeftijdsklassen die met de hoogste activiteitsgraad overeenstemmen, varieert dit toch sterk in functie van de bevolkingscategorieën. Het lijkt onder andere gemiddeld hoger bij personen met lagere diploma's (Tabel 2) en bij de personen met vreemde nationaliteit. Bij de personen van 15-75 jaar waarvan men niet met zekerheid weet of ze wel of niet werken is 29,7% vreemdeling tegenover 9,1 in de overeenstemmende totale bevolking. De nationaliteiten van de oude arbeidersmigratie zijn helemaal niet oververtegenwoordigd ten opzichte van het geheel van de vreemde nationaliteiten (16,6% voor Maghreblanden en Turkije, die samen 17,3% uitmaken van de totale vreemde bevolking van 15 tot 75 jaar).

Tabel 1: Informatieverlies over de werkgelegenheid in de socio-economische enquête van 2001

Diplomaniveau	% per diplomaniveau		Gemiddelde specificiteit (gemiddelde = 100)
	Personen van 15-75 jaar waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben maar met gekend diploma	Personen van 15-75 jaar met gekend diploma	
Zonder diploma	16,7	3,8	441
Lager onderwijs	31,8	14,2	223
Lager secundair	29,2	26,7	109
Hoger secundair	17,6	29,1	60
Hoger onderwijs	4,1	24,5	17

Tabel 2: Diplomaniveau van personen waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben

Bron: SEE 2001, NIS

Bij de diploma's moeten we weliswaar wel vermelden dat de bovenstaande gegevens slechts op een minderheid van de betrokken personen betrekking hebben, vermits het diplomaniveau slechts gekend is voor 21,3% van de personen waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben of niet.

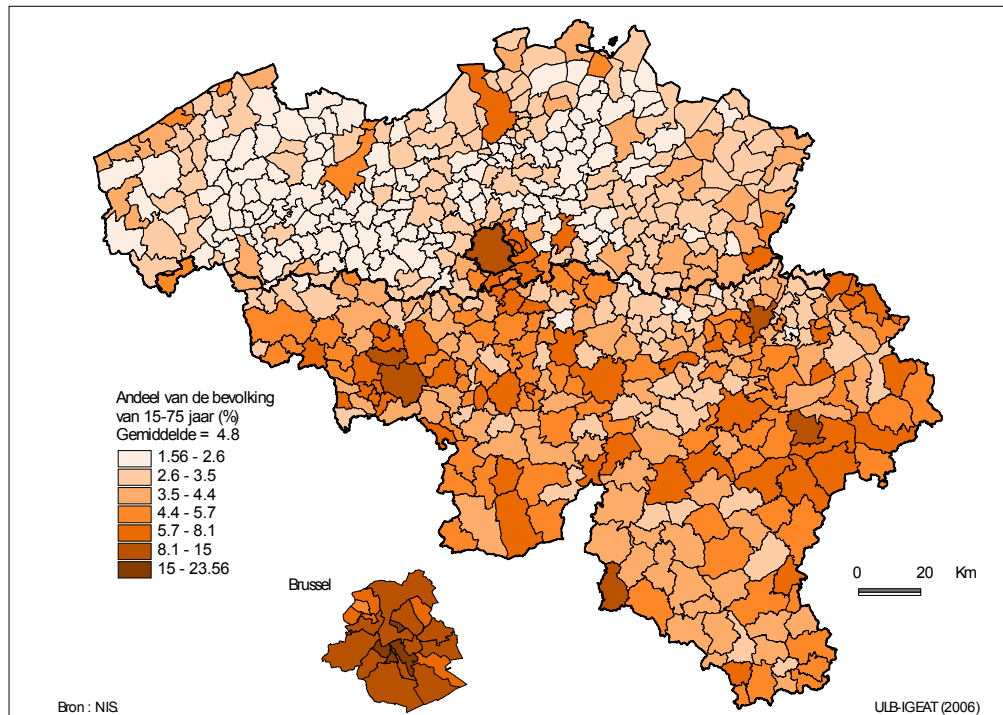
Toch geeft de analyse van de correlatie, op niveau van de statistische sector, tussen het aandeel onbruikbare antwoorden en een ganse waaier socio-economische en demografische indicatoren eveneens een sterke correlatie met het aandeel huishoudens dat uit laaggeschoolde personen bestaat. De correlatie is ook hoog met het aandeel vreemdelingen, de werkloosheid en de slechte staat en de zwakke uitrusting van de woningen, met het aandeel huurders en, in overeenstemming met grafiek 1, met het aandeel jongvolwassenen (Tabel 3).

Aandeel vreemdelingen die niet tot de eerste 15 leden van de EU behoren	0,67
Aandeel personen dat in een huishouden zonder auto leeft	0,59
Aandeel alleenstaande personen die geen diploma van ten minste hoger secundair onderwijs bezitten	0,56
Aandeel werkzoekenden	0,52
Aandeel mannen tussen 25 en 30 jaar	0,46
Aandeel vrouwen tussen 25 en 30 jaar	0,43
Aandeel personen met een vaste baan of een contract van onbeperkte duur	-0,44
Aandeel woningen met een tuin van meer dan 50m ²	-0,52
Aandeel huishoudens zonder vaste telefoonlijn	-0,54
Aandeel woningen bewoond door eigenaar	-0,57

Tabel 3: Correlatie (Pearson-coëfficiënt), op niveau van de statistische sectoren, tussen enkele indicatoren en het aandeel personen waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben

Bron: SEE 2001, NIS

Ruimtelijk gezien (Kaart 1), is het aandeel onbruikbare antwoorden bij de 15-75-jarigen over het algemeen gezien kleiner in Vlaanderen dan in Brussel of Wallonië. De aandelen zijn meestal groter in de grote agglomeraties, evenals in en rond grote stedelijke universitaire polen. In dit verband is het veelbetekenend dat men het hoogste aandeel aantreft in Elsene (met meer dan 23%). Toeristische zones hebben hoge aandelen die misschien verband houden met het belang van de onzekere seizoenarbeid.

Kaart 1: Aandeel personen van 15-75 jaar waarvan we niet met zekerheid weten of ze een baan hebben
Bron: SEE 2001, NIS

1.2. Informatieverlies betreffende de werkgelegenheid op de plaats van tewerkstelling (Tabel 1)

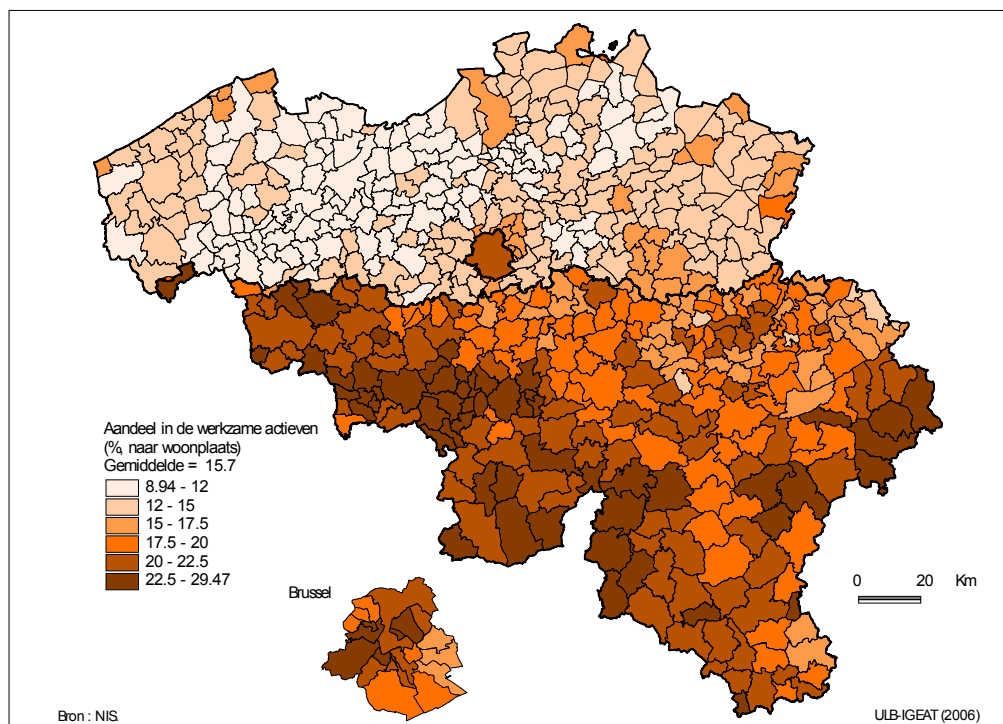
Indien het informatieverlies over de werkzame actieve bevolking op woonplaats niet van die aard is, niettegenstaande de waarschijnlijke scheeftrekkingen die het veroorzaakt, dat het de interpretatie van de gegevens beperkt, gaat dit helemaal niet op voor het informatieverlies over de banen op de plaats van tewerkstelling.

Zo is de plaats van tewerkstelling op niveau van de statistische sector slechts voor 57,4% van de werkzame actieve bevolking gekend, waardoor het onmogelijk wordt om de werkgelegenheidsstructuur binnen een stad te analyseren. De werkzame actieve bevolking met gekende statistische sector van tewerkstelling kan geenszins als een aanvaardbaar representatief staal beschouwd worden. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat men hierdoor enkele zeer grote ondernemingen verwaarloost waarvan de niet-lokalisatie op het subgemeentelijk niveau een weerslag heeft op het geheel van de werkbevolking aldaar. Dit is des te nadeliger omdat met de huidige stand van zaken van de beschikbare gegevens geen enkele alternatieve bron toelaat op deze schaal analyses van de werkgelegenheid op de activiteitsplaats te maken, zelfs niet op niveau van de bruto niet-sectorale tewerkstelling. Het ontbreken van deze gegevens belet ook om een gedetailleerde analyse te maken van de pendelbewegingen en de transportmodi. Het beperkt onder andere de mogelijkheden om een empirische analyse te maken van het verband tussen het type van intrastedelijke lokalisatie, het type van activiteitssector en het aandeel van de verschillende transportwijzen.

De tewerkstellingsplaats is beter gekend op niveau van de gemeente. Maar hier ook is het informatieverlies zeer groot. We kennen van 15,7% van het geheel van de actieve bevolking² de gemeente van tewerkstelling niet. Ter vergelijking, de overeenstemmende cijfers voor het informatieverlies waren 7,4% in 1991 en 3,9% in 1981! Dit informatieverlies is des te verontrustender daar het over zeer verscheiden ruimtelijke gebieden gaat en dat het geenszins toevallig onder de bevolking verdeeld is.

Ruimtelijk is de informatie over het algemeen gebrekkiger in Wallonië en Brussel (respectievelijk 20,6 en 21,1%) dan in Vlaanderen (12,7%) (Kaart 2). Zoals in 1991, maar nu wel op een veel hoger niveau, zijn de resultaten globaal gezien het onvolledigst in Henegouwen (23%). De resultaten zijn meestal beter in Waals-Brabant en algemeen gezien langs de as Brussel-Aarlen, evenals in de gemeenten van de provincie Luik die buiten de Waalse industrieas zijn gelegen. In Brussel is het informatieverlies het kleinste in de oostelijke welstellende gemeenten (maar toch wel met een grootteorde van 17%), en bereiken de hoogste waarden in de gemeenten van de oude industrieas (met een piek van 29,5% in Sint-Joost).

In Vlaanderen zijn de resultaten minder goed in de perifere gebieden van het Noordoosten en van West-Vlaanderen (de kust inbegrepen) evenals in de Antwerpse agglomeratie en rond Brussel.

Kaart 2: Aandeel werkzame actieven (naar woonplaats) met onbekende plaats van tewerkstelling (op gemeentelijk of op nationaal niveau voor de grensarbeiders)

Bron: SEE 2001, NIS

Globaal gezien leert de analyse van de kenmerken van de werkzame actieve bevolking met onbekende tewerkstellingsplaats dat personen met een laag diploma en personen met een tijdelijke of onstabiele job (met uitzondering nochtans van de studentencontracten) er oververtegenwoordigd zijn. Indien men naar het beroepsstatuut kijkt, is de tewerkstellingsplaats het meest niet geweten bij het huis- of

² De tewerkstellingsplaats in het buitenland is gekend indien het land wordt aangeduid.

dienstpersoneel, evenals bij de personen die zonder statuut werken of onder diverse statuten zoals bijvoorbeeld de PWA's. Dit geldt ook, maar in mindere mate, voor de zelfstandigen en de helpers. Op niveau van de sectoren vertonen de weinig gekwalificeerde sectoren zoals de huishoudelijke diensten, de bouwnijverheid en de landbouw het meest informatieverlies.

In tegenstelling hiermee is de plaats van tewerkstelling gemiddeld het meest gekend bij de hoogopgeleide personen, de bedienden uit de privésector, het overheidspersoneel evenals bij de personen die in de onderwijs – en opleidingssector werken, in de banken en de verzekeringen, de gezondheid en de sociale dienstverlening, het openbaar bestuur en de diensten aan bedrijven (en in mindere mate in de industrie). Toch is in gebieden met groot informatieverlies de tewerkstellingsplaats veel vaker onbekend, zelfs voor deze personencategorieën.

Algemeen gesproken leidt de schommeling van het aandeel met onbekende tewerkstellingplaats bij de verschillende categorieën tot systematische fouten (Tabel 4).

Activiteitssector		Diploma		Beroepsstatuut		Arbeidscontract	
Onderwijs, opleiding	8,5	Hoger type	9,7	Bedienden van privésector	10,9	Vast werk	12,5
Banken en verzekeringen	9,5	Hoger type	10,8	Statutairen van overheidssector	11,1	Studentencontract	13,0
Gezondheidszorg en sociale dienstverlening	9,9	Hoger met doctoraat	11,6	Contractuelen van overheidssector	11,3	Bepaalde duur	15,7
Openbaar bestuur	11,9	Algemeen hoger Secundair	14,1	Bedrijfsleider met contract	14,8	Leercontract, stage of opleiding alternerend leren	20,1
Diensten aan bedrijven	12,8	Technisch hoger secundair	14,1	Arbeiders van privésector	16,8	Tewerkstellingsprogramma's	20,8
Industrie	13,1	Beroeps hoger secundair	17,5	Bedrijfsleider zonder contract	17,9	Occasioneel werk zonder formeel contract of ander	22,7
Onroerende goederen, verhuur	13,5	Technisch lager secundair	18,0	Zelfstandige	18,9	Onbekend	24,3
Handel	13,8	Algemeen lager secundair	19,1	Helper van zelfstandige	19,1	Uitzendkracht	26,5
Herstelling	14,8	Beroeps lager secundair	21,5	Zonder statuut	22,2	Seizoenarbeid	31,5
Andere diensten	15,3	Lager onderwijs	23,7	Huis- of dienstpersoneel	22,5		
Leger	16,1	Zonder diploma	30,7	Andere statuten (vb: PWA)	28,7		
Internationale organisaties	16,6	Onbekend	40,2	Onbekend	29,0		
Vervoer, opslag, communicatie	19,0						
Horeca	19,0						
Landbouw, bosbouw, visserij	21,7						
Bouw	23,7						
Particuliere huishoudens met werknemers	26,2						
Onbekend	27,6						

Tabel 4: Aandeel werkzame actieven met onbekende tewerkstellingsplaats, naar activiteitssector, diploma, beroepsstatuut en arbeidscontract (%). Gemiddelde = 15,7%

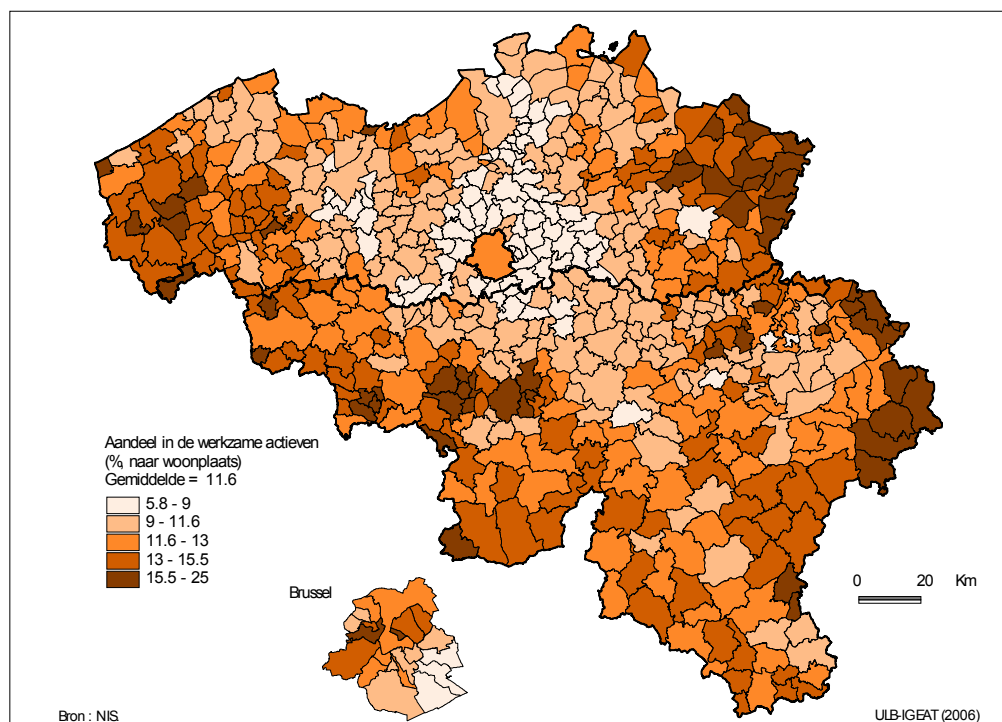
Bron: SEE 2001, NIS

1.3. Informatieverlies betreffende de activiteitssector en het beroepsstatuut

Bij het informatieverlies over de tewerkstellingsplaats moet men nog gedeeltelijk het informatieverlies betreffende de activiteitssector en het beroepsstatuut toevoegen. Van 11,6% van de werkzame beroepsbevolking is het beroepsstatuut onbekend en van 11,8% de activiteitssector. Alhoewel deze gegevens meer ontbreken bij de personen met onbekende tewerkstellingsplaats, bedraagt het aandeel werkzame actieven waarvan we zowel de tewerkstellingsplaats, de activiteitssector als het beroepsstatuut kennen ongeveer 70%! In 1991 was dit meer dan 85%, en in 1981 95%... Daar moeten we nog aan toevoegen dat op deze twee data de activiteitssector beschikbaar was op niveau NACE 5, tegenover maar 17 sectoren in 2001.

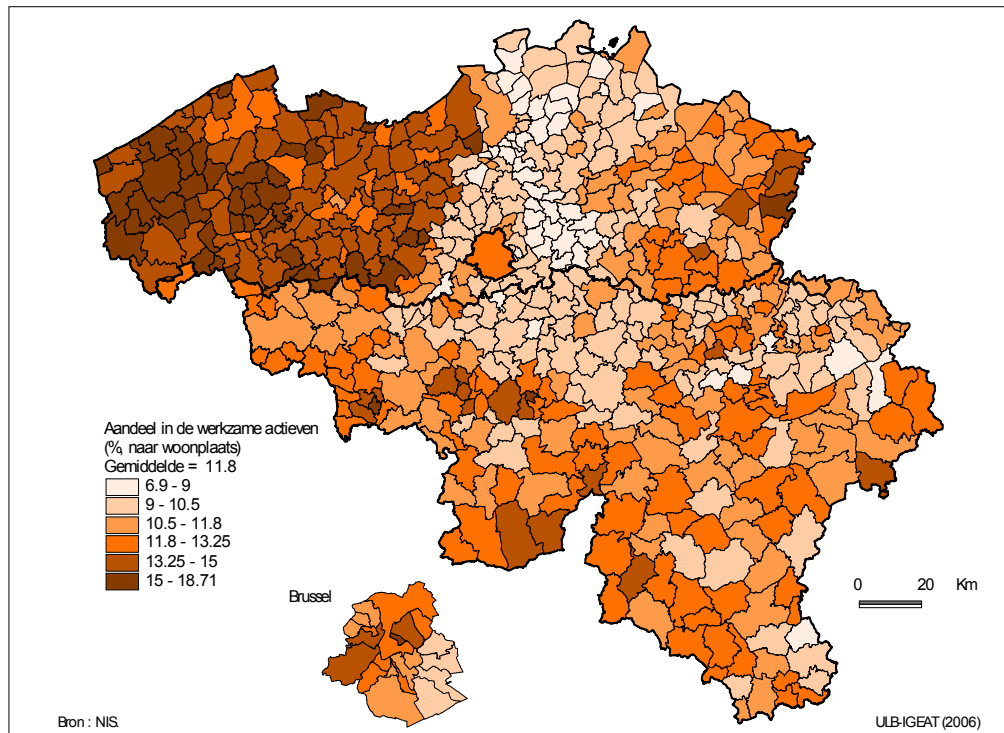
In tegenstelling tot de tewerkstellingsplaats varieert het aandeel ontbrekende gegevens voor de activiteitssector en het beroepsstatuut niet sterk naargelang de regio (Kaart 3 en 4).

Het beroepsstatuut is gemiddeld het best gekend in de residentiële banlieues van de grote agglomeraties. Het is het minst gekend in sommige (oude) industriezones en in de perifere gebieden. Dit geldt ook ongeveer voor de activiteitssectoren, met dit grote verschil dat in Oost- en West-Vlaanderen alle gemeenten (op een na) een hoger dan gemiddeld aandeel ontbrekende gegevens vertonen. Hierdoor steken ze scherp af ten opzichte van naburige gemeenten van een aangrenzende provincie (in 1991 werd een identiek provinciaal effect vastgesteld, maar in tegengestelde richting...).

Kaart 3: Aandeel werkzame actieven (naar woonplaats) met onbekend beroepsstatuut

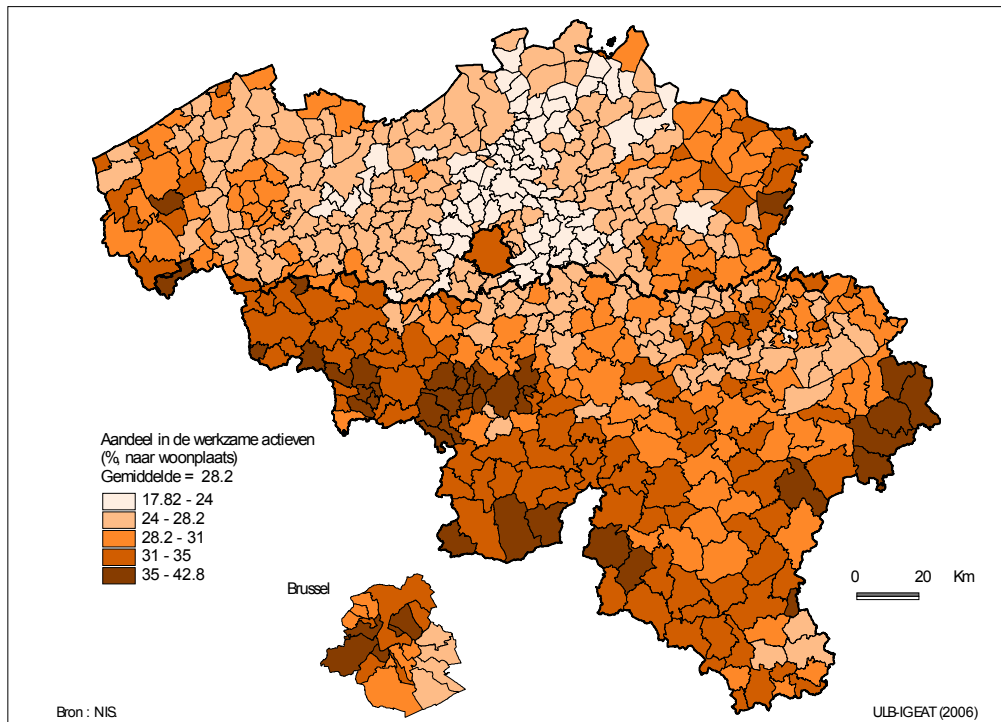
Bron: SEE 2001, NIS

Kaart 4: Aandeel werkzame actieven (naar woonplaats) met onbekende activiteitssector

Bron: SEE 2001, NIS

Als besluit, het aandeel werkzame actieven waarvan men de tewerkstellingsplaats, het statuut of de activiteitssector niet kent kan uiterst hoge waarden bereiken. Meer dan een derde van de actieve bevolking in Henegouwen en meer dan 30% in Brussel. De tegenstelling tussen Brussel en Wallonië en Vlaanderen is hier nochtans kleiner dan voor de tewerkstellingsplaats. In het bijzonder de provincies Limburg en West-Vlaanderen (Kaart 5) bereiken hier redelijk hoge waarden.

Kaart 5: Aandeel werkzame actieven (naar woonplaats) waar minstens een van de volgende gegevens ontbreekt: plaats van tewerkstelling, activiteitssector, beroepsstatuut
Bron: SEE 2001, NIS

1.4. Vergelijking tussen de gegevens van de socio-economische enquête en de tewerkstellingsgegevens van alternatieve bronnen (RSZ en RSVZ)

Globaal genomen telt de socio-economische enquête minder werkzame actieven in België dan uit de samenstelling van de gegevens van de RSZ en de RSVZ blijkt. Het verschil bedraagt 8,6% van de werkgelegenheid. Dit kan verklaard worden door het samentellen van twee effecten: een onderschatting door de socio-economische enquête aangezien talrijke vragenlijsten slechts weinig inlichtingen bevatten; een overschatting van de werkgelegenheid door de RSZ en de RSVZ, vooral door de dubbeltellingen waardoor een loontrekkende evenveel keer geteld wordt als dat hij werkgevers heeft.

De vergelijking van de bronnen naar sectorale indeling doet besluiten dat de sectorale toewijzing van de werkzame actieven van de socio-economische enquête zeer grote tekorten vertoont (Tabel 5). Vooreerst moeten we het belangrijke aandeel werkzame actieven vermelden, ongeveer 12% van het totaal, dat aan geen enkele sector werd toegewezen. Vervolgens, de grove sectorale toewijzing stemt ongeveer overeen met het eerste classificatieniveau van de NACE-code. Ten slotte, de gebruikte sectorale indeling stemt maar weinig overeen met de Nace-code digit 1 die standaard gebruikt wordt door de RSZ, of met de databank van de BTW. Schijnbaar gaat het over ongeveer dezelfde sectoren maar in de praktijk werden aan de sector «Andere diensten» een zeer groot aantal actieven toegewezen die zich er niet hadden moeten bevinden. Meestal gaat het waarschijnlijk over actieven van de diensten aan bedrijven (omdat er maar zeer weinig zijn in de socio-economische enquête) maar we kunnen de toewijzing niet becijferen.

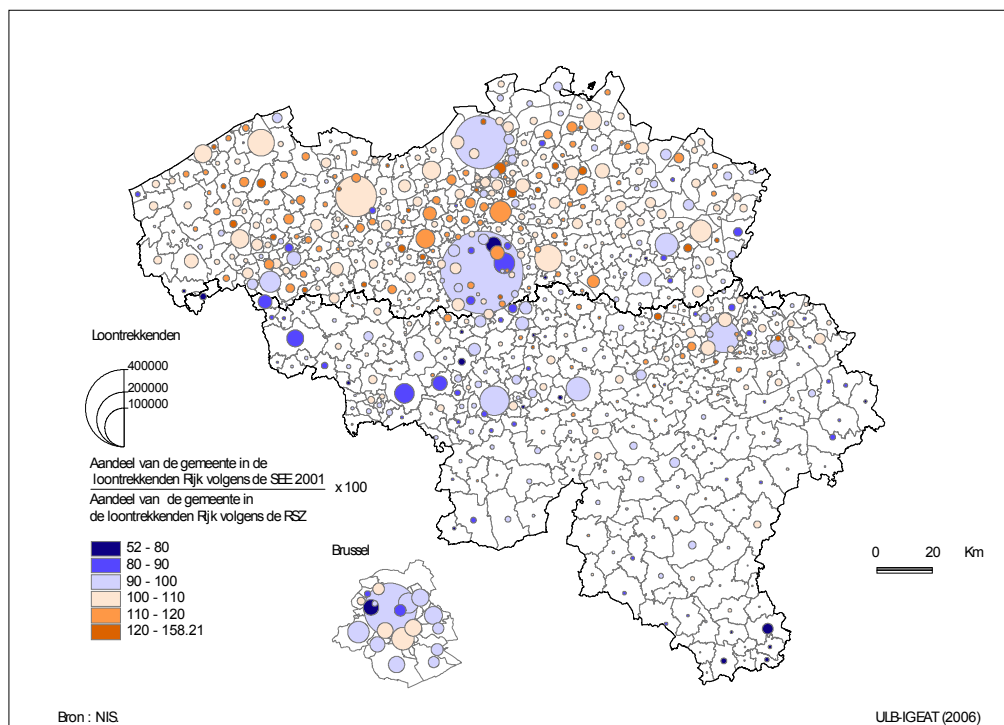
	Loontrekkenden		Zelfstandigen		Werkzame actieven		Totale werk- gelegenheid volgens de enquête
	Verschil absoluut (werkzame actieven volgens de enquête en volgens de RSZ)	Verhouding (werkzame actieven volgens de enquête en volgens de RSZ)	Verschil absoluut (werkzame actieven volgens de enquête en volgens de RSVZ datafile BTW)	Verhouding (werkzame actieven volgens de enquête en volgens de RSVZ datafile BTW)	Verschil absoluut	Verhouding (x100)	
A=landbouw-bosbouw- visserij	-6176	94,0	-24176	102,8	-30352	88,2	77323
B=industrie	-120458	96,0	-36737	57,5	-157195	95,4	546261
C=bouwnijverheid	-5154	114,9	-2778	144,0	-7932	119,2	260734
D=groot- of kleinhandel	-147651	73,3	-81185	86,4	-228836	74,5	352461
E=Reparatie van goederen of voertuigen	-12374	93,0	-14975	77,6	-27350	85,3	62014
F=vervoer, opslag, communicatie	-95001	73,0	-3480	120,6	-98481	77,6	168631
G=horeca	-38605	79,1	619	151,2	-37987	95,3	131379
H=banken verzekeringen	1692	119,6	-13112	78,2	-11421	114,1	149676
J=onroerende goederen, verhuur	-17856	34,5	-22455	28,5	-40311	29,4	12659
K=diensten aan bedrijven	-230456	40,5	-65020	46,4	-295476	41,3	149414
L=particuliere huishoudens met werknemers	19958	833,6	769		20727	895,9	24021
M=openbaar bestuur	-4187	116,8	0		-4187	121,5	376285
P=onderwijs, opleiding	-63888	97,2	-3529	77,5	-67417	100,4	301401
Q=internationale instellingen	12895	514,7	-2317	0,0	10578	334,0	16734
S=gezondheidszorg en sociale dienstverlening	-81655	94,3	-13698	120,6	-95353	98,3	381312
T=andere diensten	255701	339,3	21044	209,9	276745	303,2	465284
Slecht omschreven	342603		111131		453733		465639
Totaal	-190613	111,6	-149902	121,1	-340515	113,1	3941228

Tabel 5: Verschillen tussen de tewerkstelling volgens de socio-economische enquête en volgens de alternatieve bronnen in 2001

Bronnen: SEE 2001, NIS; RSZ, 2002; RSVZ, 2002

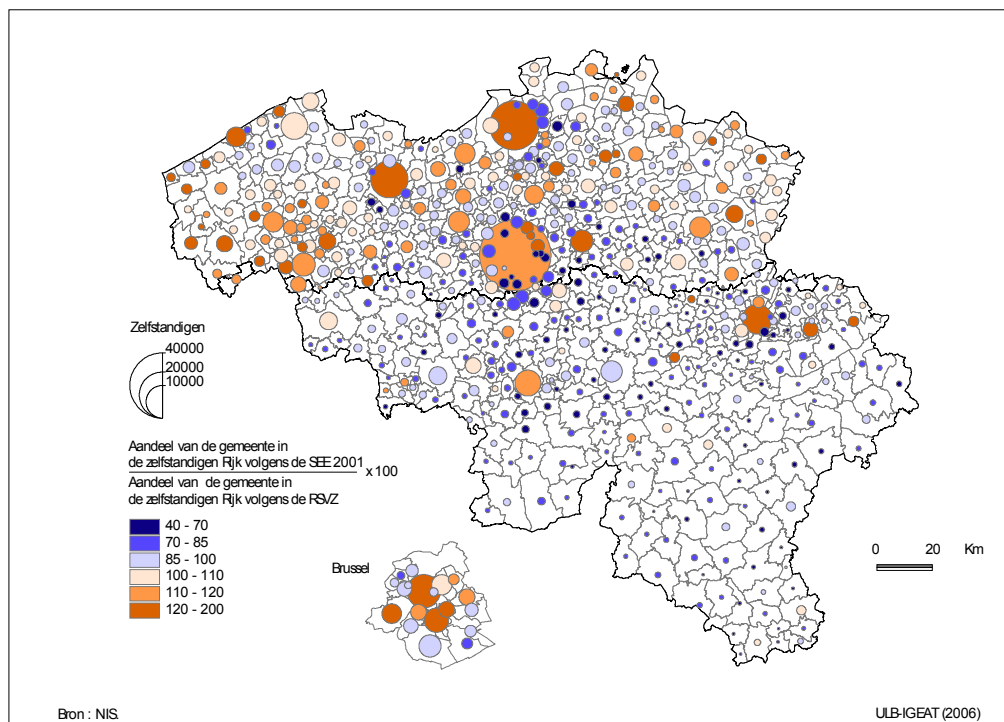
De bronnen verschillen ook sterk wat betreft het ruimtelijke voorkomen van de werkgelegenheid in België. We hebben hier een duidelijke scheiding ingevoerd tussen de zelfstandigen en de loontrekkenden, omdat de verschillen tussen de bronnen een andere verklaring hebben. In beide gevallen hebben we de geografische vergelijking niet op basis van de absolute aantallen uitgevoerd, maar op het aandeel van elke gemeente in de werkgelegenheid van het Rijk. Op die manier tonen we beter de geografische verschillen en beperken we ons niet enkel tot het illustreren van de systematische onderschatting van de socio-economische enquête ten opzichte van de andere bronnen. Deze onderschatting is des te groter omdat een niet verwaarloosbaar aandeel van de tewerkstelling in de socio-economische enquête niet kon gelokaliseerd worden op de plaats van tewerkstelling. De twee kaarten tonen een groot verschil tussen enerzijds Vlaanderen waar de tewerkstelling beter geïnventariseerd werd en vooral beter gelokaliseerd werd en anderzijds Brussel en Wallonië (Kaart 6 en 7).

Voor de zelfstandigen treedt er een systematisch verschil op tussen de stadscentra en hun periferie. Inderdaad, de lokalisatie van de zelfstandigen gebeurt door de RSVZ meestal in de woonplaats, die soms, maar niet altijd, overeenstemt met de tewerkstellingsplaats. De RSVZ onderschat dus de stadscentra waarnaar zeer veel zelfstandigen pendelen en omgekeerd, overschat de periferie. Vanuit dit standpunt, en terzijde gelaten wat reeds aangehaald werd dat maar een redelijk klein aandeel van de tewerkstelling gelokaliseerd werd, kunnen we met de socio-economische enquête de zelfstandigen ondubbelzinnig lokaliseren op hun effectieve tewerkstellingsplaats.

Kaart 6: Vergelijking van de loontrekkenden (naar plaats van tewerkstelling) volgens de socio-economische enquête en de RSZ

Bronnen: SEE 2001, NIS; RSZ, 2002

Kaart 7: Vergelijking van de zelfstandigen volgens de socio-economische enquête en de RSVZ
Bronnen: SEE 2001, NIS; RSVZ, 2002

2. De Belgische economische structuren en de grote evolutietendensen tussen 1991 en 2001

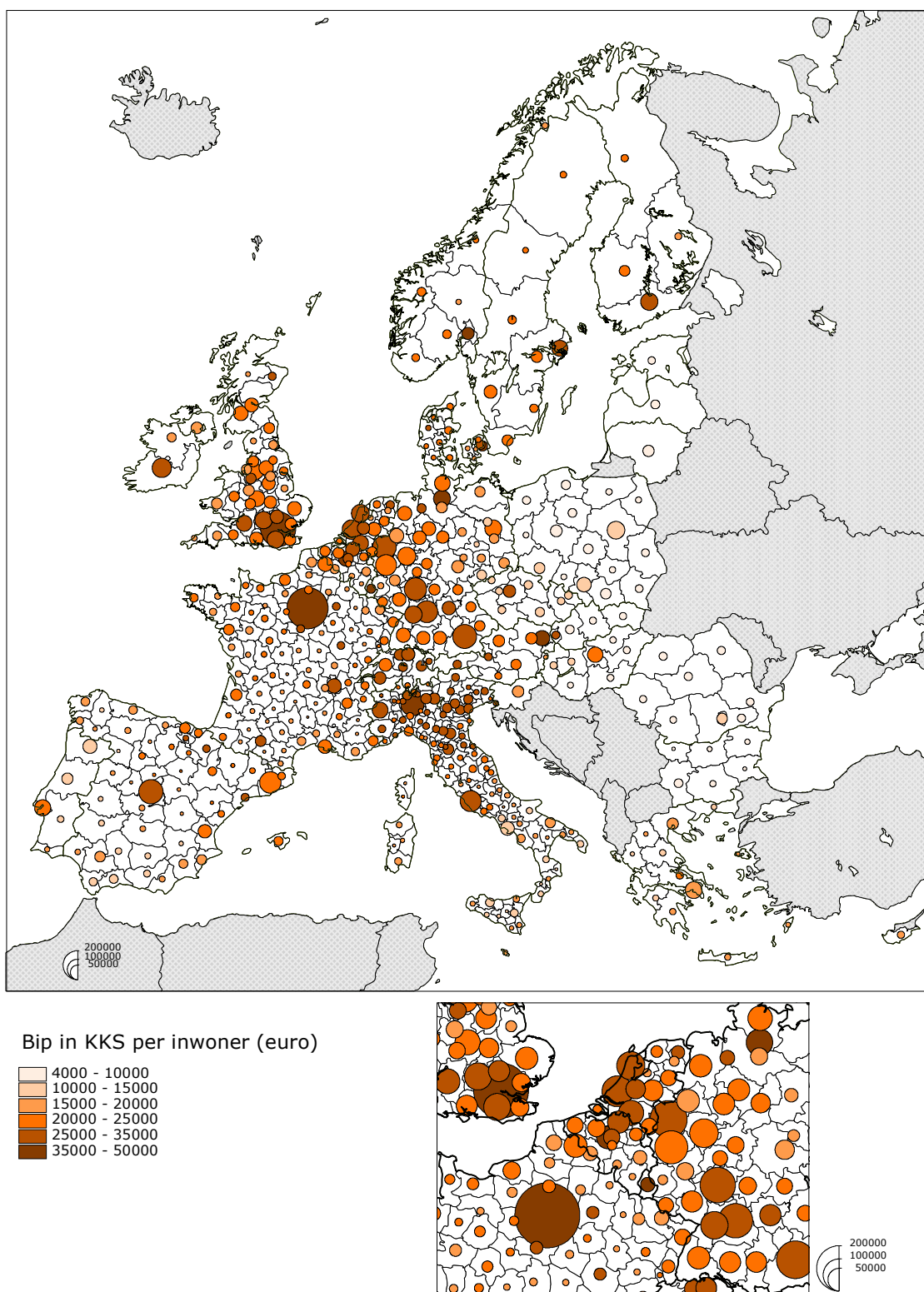
2.1. De Belgische economische ruimte in een Europees kader

België, dat zich in de Centraal-Europese ruimte bevindt, is rijker dan het Europese gemiddelde, heeft een hogere activiteitendichtheid en arbeidskrachten met een hogere productiviteit (Tabel 6, Kaart 8). Deze centraal gelegen ruimte, die de meest productieve activiteiten concentreert evenals de leiding van de Europese economie, vormt een sikkel die zich uitstrekt van het noorden van Engeland tot Centraal-Italië over de Benelux, West-Duitsland en Zwitserland.

De centraliteit van de Belgische economie blijkt ook uit haar structurele kenmerken (Tabel 6). We stippen hiervoor in het bijzonder het structurele gewicht aan van de hooggekwalificeerde financiële sector en van de diensten aan bedrijven, die centraal staan in de groei van het flexibel kapitalisme^{3*}. Daarentegen zijn de meer gewone diensten aan personen en in nog sterkere mate de landbouw ondervertegenwoordigd in de Belgische economie. We vermelden hier ook het belang van de niet-verhandelbare diensten, dat veel groter is dan het Europese gemiddelde en dan in de buurlanden. Dit weerspiegelt zowel de zwakte van de Waalse economie waar deze sector relatief oververtegenwoordigd is door het ontbreken van andere hoogwaardige activiteiten en de context van maatschappelijke machtsverhoudingen waardoor een grote openbare sector kon gehandhaafd blijven.

Indien we tabel 6 nauwlettender bekijken merken we zeer duidelijk dat deze algemene beschouwingen over de Belgische economie de enorme verschillen tussen de drie gewesten verbergen. De vergelijking tussen de gewesten is des te zinvoller omdat een toenemend deel van de economische bevoegdheden nu naar de regionale besturen overgeheveld is. We zien de tegenstelling tussen een rijk Vlaanderen, 16% boven het Europese gemiddelde, en een eerder arm Wallonië, met een productie per hoofd die duidelijk onder het Europese gemiddelde ligt. Deze verdeling is nochtans slechts een eerder dubbelzinnige weergave van de werkelijke verdeling van de rijkdommen van het land. Inderdaad, het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is zeer klein en is rijk door de sterke concentratie van activiteiten in het centrum, maar de inkomsten van deze activiteiten vloeien in grote mate terug naar de twee andere gewesten waar meer dan de helft van de mensen die in Brussel werken, wonen. De sterke banden tussen Vlaanderen en Wallonië enerzijds en anderzijds Brussel worden ook weerspiegeld in de structuren: de hoogwaardige diensten zijn vooral in de hoofdstad geconcentreerd terwijl deze activiteiten eerder ondervertegenwoordigd zijn in de twee andere gewesten. Daarenboven behoudt Vlaanderen nog een sterk industrieel karakter, meer in het bijzonder in de weliswaar kwijnende lichte industrie, waardoor haar globale economische prestaties des te opmerkelijker zijn. Wallonië daarentegen kenmerkt zich door het grote belang van de niet-verhandelbare diensten, vooral veroorzaakt door de zwakke ontwikkeling van andere economische activiteiten.

³ Het flexibel kapitalisme, dat men soms postfordisme noemt, is een synthetische term die de grote ontwikkelingen van het kapitalisme vanaf de jaren '70 beschrijft, met in het bijzonder de afname van de verticale structuur van de ondernemingen, de beklemtoning van de korte series in een markt die steeds sneller wijzigt en met hoge flexibliteitseisen ten opzichte van de werknemers.

Kaart 8: Regionale verdeling van de rijkdom in Europa in 2002
Bron: Eurostat, 2005

	Structuur van de toegevoegde waarde, in % van het totaal bbp					Bbp/inw, in € KKS	Bbp/inw. in % van het gemiddelde van de EU25 (=100)	Evolutie van het bbp/inw. in verhouding tot het gemiddelde van de EU25, index 2002 -index 1995
	Landbouw	Industrie	Handel-Transport	Financiën-Diensten aan bedrijven	Niet-verhandelbare diensten			
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	0,0	12,1	22,1	39,7	26,1	49645	235	-8,8
Provincie Antwerpen	1,0	31,8	22,9	25,9	18,3	28876	136	-4,5
Provincie Limburg	1,7	37,0	16,8	21,7	22,8	20840	98	-4,5
Provincie Oost-Vlaanderen	1,6	32,2	18,8	23,8	23,6	21857	103	-1,3
Provincie Vlaams-Brabant	0,8	19,1	26,9	33,8	19,4	25415	120	2,1
Provincie West-Vlaanderen	3,0	32,4	19,0	22,9	22,7	22935	108	-2,2
Vlaams Gewest	1,5	30,3	21,4	25,9	20,9	24478	116	-2,2
Provincie Waals-Brabant	0,9	24,1	20,6	30,8	23,5	24159	114	7,1
Provincie Henegouwen	1,4	26,4	17,7	22,3	32,3	15862	75	-6,2
Provincie Luik	1,1	27,8	17,3	23,9	29,9	18378	87	-8,0
Provincie Luxemburg (B)	3,6	22,7	17,3	22,3	34,1	17529	83	-6,7
Provincie Namen	2,1	18,5	16,5	25,2	37,7	17424	82	-2,5
Waals Gewest	1,5	25,2	17,8	24,4	31,1	17842	84	-4,7
België	1,2	25,6	20,7	28,2	24,3	24717	117	-3,4
Buurlanden (NL, Lu, De, Fr, UK)	1,6	25,9	20,2	29,7	22,6	24003	113	-2,7
EU15	2,1	26,3	21,9	26,1	23,7	23162	109	-1,3
EU25	2,1	26,4	22,1	25,8	23,5	21170	100	0,0

Tabel 6: De Belgische provincies in de Europese economie: structuur, bruto binnenlands product per inwoner, prestaties, in 2002

Bron: Eurostat, 2005

De Belgische economie vertoont enkele zwakke plekken in haar industriële structuur (Tabel 7): ze is eerder gespecialiseerd in niet zo hoogtechnologische industriële segmenten, met een zeer sterke specialisatie in de lichte industrie in Vlaanderen, vooral in Oost- en West-Vlaanderen en de traditionele zware industrie in Wallonië, vooral in de industriebekkens van de provincie Henegouwen en Luik. De nieuwe informatie- en communicatietechnologie is in België eerder zwak ontwikkeld; België scoort hier slechter dan de buurlanden maar ook slechter dan de Europese unie van 25. Voor de chemische sector, de machinebouw en transportmiddelen situeert België zich op niveau van het Europees gemiddelde, maar wel duidelijk lager dan de buurlanden. De sectorale indeling van deze tabel kan wel niet als een eenvoudige indeling van het technologisch niveau gelezen worden, en dit in weerwil van wat de hoofdingen van Eurostat suggereren. Dit komt omdat de intersectorale verschillen vanuit dit oogpunt soms enorm groot zijn: zo bijvoorbeeld kan de communicatietechnologie louter uit assemblage bestaan terwijl sommige segmenten van de textielindustrie beroep kunnen doen op middelmatige of hoogwaardige technologie.

Ten slotte vermelden we de redelijk zwakke prestaties van de Belgische economie tussen 1995 en 2002. In die periode daalde de index van het bbp per inwoner van 120 ten opzichte van de EU van 25 naar 117, en deze zwakke groei wordt bevestigd indien men de buurlanden als referentie neemt (Tabel

6). Deze zwakke globale prestaties verdoezelen grote interne tegenstellingen: Vlaanderen doet het beter dan de buurlanden en Wallonië doet het duidelijk minder goed. Wat het Brussels Hoofdstedelijk Gewest betreft is de toestand complex: lage groeicijfers zijn feitelijk kenmerkend voor de stadscentra, maar worden extra in de verf gezet door het enge institutionele territorium. De beste economische prestaties worden bereikt in de Waalse (Waals-Brabant) en Vlaamse rand (Vlaams-Brabant) van Brussel, zodat de grootstedelijke zone in haar geheel eerder goed scoort.

	Structuur van de industriële tewerkstelling in % van de industriële tewerkstelling				Totale industriële tewerkstelling
	Vervaardiging van kantoor machines, telecommunicatieapparatuur en precisie-instrumenten	Chemische nijverheid, vervaardiging van machines en transportmiddelen	Vervaardiging van minerale producten, metallurgie, bewerking van metaal, rubber en plastic	Lichte industrie (agrovoeding, textiel, hout, papier, uitgeverij)	
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	9,0	22,2	13,5	55,4	32829
Provincie Antwerpen	9,0	38,2	22,6	30,3	155405
Provincie Limburg	4,5	35,4	33,0	27,1	89117
Provincie Oost-Vlaanderen	4,4	27,2	19,1	49,2	112476
Provincie Vlaams-Brabant	7,0	35,6	18,4	38,9	68520
Provincie West-Vlaanderen	4,8	24,2	21,6	49,3	102096
Vlaams Gewest	6,2	32,3	22,9	38,6	527614
Provincie Waals-Brabant	6,6	47,0	15,9	30,5	18165
Provincie Henegouwen	0,6	29,2	41,2	29,0	71165
Provincie Luik	3,5	22,9	39,6	34,0	57463
Provincie Luxemburg (B)	3,0	19,0	33,4	44,6	13193
Provincie Namen	3,2	35,1	27,1	34,7	21209
Waals Gewest	2,6	28,9	35,9	32,5	181195
België	5,4	31,0	25,7	37,9	741638
Buurlanden (NL, Lu, De, Fr, Uk)	8,1	35,6	23,0	33,3	18275463
EU15	6,8	31,7	23,6	37,9	31200466
EU25	6,9	30,8	23,5	38,8	34675122

Tabel 7: Structuur van de industriële tewerkstelling: vergelijking tussen de Belgische provincies en de rest van Europa in 2002

Bron: Eurostat, 2005

2.2. Evolutie van de werkgelegenheidsstructuur en de arbeidsmarkt op niveau van het Rijk en van de gewesten

2.2.1. Structurele ontwikkelingen wijzen op een overgang naar het flexibel kapitalisme*

De belangrijkste structurele ontwikkelingen van de Belgische economie worden in tabel 8 samengevat. We merken eerst op dat de structuur van de werkgelegenheid in België in 2002 niet op een vergelijkbare basis met die van 1991 en 1981 kon geëvalueerd worden. De verwerking van de gegevens van de socio-economische enquête liet slechts een zeer grove sectorale indeling van de werkgelegenheid toe, met een grote sector «Andere diensten» waarvan de inhoud erg onduidelijk is. Voor een enigszins betrouwbare evolutie van de werkgelegenheid per sector moeten we voor de recente periode beroep doen op andere bronnen. Maar we herinneren eraan dat de evaluatie van de werkgelegenheid door de tellingen en de alternatieve bronnen enigszins verschilt, zoals we in hoofdstuk 1 uitgelegd hebben.

De voornaamste sectorale ontwikkelingen kunnen als volgt samengevat worden:

- versnelde achteruitgang van de industriële werkgelegenheid, die nog maar 16,5% van de werkgelegenheid inneemt in 2002, met inbegrip van de sector van elektriciteit, water en gas;
- bliksemsnelle vooruitgang van de sector van de diensten aan bedrijven, die van 4,7% naar 11,7% van de totale werkgelegenheid gaan tussen 1991 en 2002;
- bijna even snelle vooruitgang van de tewerkstelling in de gezondheidssector die van 5,7% naar 11,2% van de totale werkgelegenheid gaat in dezelfde periode;
- significante achteruitgang van de tewerkstelling in de administratie en de detailhandel.

Al deze evoluties zijn significant voor de grote economische maar ook sociale omwentelingen die de Europese samenleving in deze recente periode doormaakte.

De desindustrialisering is geen nieuw proces maar ging in nog versneld tempo door in de jaren '90. Deze ontwikkeling weerspiegelt het belang van de technologische vooruitgang waardoor een steeds meer krimpende groep arbeidskrachten het groeiritme van de productie kan handhaven. Maar tevens weerspiegelt dit de evolutie naar een flexibel kapitalisme*, waardoor de grote fordistische* onderneming naar een soepeler beleid evolueerde, in het bijzonder door in toenemende mate beroep te doen op de markt voor diensten die vroeger binnen de onderneming behoorden (dit kan gaan van het poetsen tot de boekhouding over de reclame). Daardoor is de desindustrialisering ook een weergave van de reorganisatie van de markt.

Als gevolg van deze evolutie groeien de diensten aan bedrijven spectaculair. Doordat ondernemingen steeds meer beroep doen op de markt voor alles wat niet tot hun kerntaken («core-business») behoort, zijn de ondernemingen voor diensten aan bedrijven zeer sterk gegroeid. Dit weerspiegelt dus niet enkel de evolutie van het soort economische activiteiten maar eveneens de reorganisatie naar het flexibel kapitalisme*.

Het groeiende aandeel van de tewerkstelling in de gezondheidszorg is meer een weergave van maatschappelijke en demografische ontwikkelingen dan een zuivere economische evolutie. In de jaren '90 ging de vergrijzing van de bevolking inderdaad in een hoger tempo verder en we weten overigens dat de oudere bevolking een groot aandeel van de geneeskundige zorgen verbruikt. Bovendien nemen

de individuele eisen op het vlak van gezondheid toe en zijn ze verantwoordelijk voor een deel van deze groei.

De achteruitgang van het openbarebestuur weerspiegelt zonder twijfel de ideologische evolutie die de geleidelijke terugtrekking van de staat uit de economie eist evenals overheidsfinanciën in evenwicht. Toch stellen we vast dat de niet-verhandelbare sector in België belangrijker is dan het Europese gemiddelde.

Ten slotte, de achteruitgang van de detailhandel is te verklaren door de rationalisering van de werkgelegenheid in grote ondernemingen ten nadele van de traditionele kleinhandel. Omgekeerd geniet de horeca waarschijnlijk van de socio-economische evolutie van de vrijetijdsmaatschappij, maar misschien ook van de nog redelijk opgedeelde structuur van de werkgelegenheid en van de nog zeer gedeeltelijke taylorisatie^{4*} van het werk in deze sector.

⁴ De taylorisatie is een werkorganisatie die het werk in veel eenvoudige, repetitieve en complementaire taken opsplijst. Dit werd eerst in de grootindustrie ingevoerd (bandwerk), later, in de laatste decennia ook in de diensten.

	1981	1991	2002
Landbouw	3,4	2,9	2,5
Zware industrie*	6,2	5,2	3,6
Lichte industrie**	10,9	9,7	6,7
Machinebouw en vervoermiddelen***	8,4	7,3	5,5
Elektriciteit, water, gas	1,6	1,0	0,7
Bouwnijverheid	7,3	6,2	6,3
Groothandel	4,4	5,0	6,1
Detailhandel	12,6	11,9	9,6
Horeca	2,6	3,0	4,0
Vervoer en communicatie	7,8	7,3	6,3
Financiële diensten	3,9	4,5	3,8
Diensten aan bedrijven	3,2	4,7	11,7
Openbaar bestuur	10,7	11,2	8,9
Onderwijs	8,9	9,3	8,7
Gezondheidszorg	4,6	5,7	11,2
Andere diensten	3,3	5,1	4,5
	100,0	100,0	100,0

Tabel 8: Evolutie van de sectorale structuur van de werkgelegenheid in België tussen 1981 en 2002

Bronnen: Algemene Volks- en Woningtelling van 1981 en 1991, NIS; RSZ, RSVZ, NIS in 2002

*deze sector omvat de zware metaalnijverheid, de vervaardiging van niet-metaalhoudende mineralen en de chemische nijverheid

**deze sector omvat de agrovoedingsindustrie, de textielindustrie, de hout- en meubelindustrie, de papierenijverheid, uitgeverijen, drukkerijen en de overige industrie

***deze sector omvat de vervaardiging van producten van metaal, elektrische machines en apparaten, kantoorapparaten en telecommunicatieapparaten en de productie van transportmiddelen

Tabel 9 toont de grote structurele verschillen tussen de drie gewesten (zie 2.2.), maar toont eveneens hoe veralgemeend de hierboven beschreven evolutie is, vermits ze met een redelijk vergelijkbaar ritme in de drie landsdelen voorkomt.

	Vlaams Gewest			Brussels Hoofdstedelijk Gewest			Waals Gewest		
	1981	1991	2002	1981	1991	2002	1981	1991	2002
Landbouw	4,0	3,3	3,1	0,1	0,1	0,1	4,3	3,7	2,6
Industrie	32,2	28,1	19,5	14,5	11,6	7,7	25,7	19,6	15,0
Bouwnijverheid	7,9	6,8	6,6	4,9	3,5	3,3	7,6	6,5	7,3
Handel	16,7	17,3	16,7	17,6	15,2	13,1	17,2	17,2	15,3
Horeca	2,6	3,1	4,2	2,7	2,7	3,9	2,5	3,1	3,5
Transport en communicatie	7,7	7,4	6,2	8,8	7,8	7,4	7,5	6,7	5,7
Financiële diensten	2,6	3,1	2,6	10,6	12,7	10,7	2,3	2,7	2,2
Diensten aan bedrijven	2,4	3,9	11,7	6,8	8,9	15,6	2,4	3,8	9,4
Openbaar bestuur	8,0	8,3	6,4	18,6	19,4	15,3	10,9	12,4	10,8
Onderwijs	8,6	8,6	8,0	6,6	7,2	7,7	11,1	12,1	10,5
Gezondheidszorg	4,3	5,3	10,9	4,4	4,8	9,1	5,4	7,2	13,1
Andere diensten	3,1	4,9	4,0	4,5	6,2	6,2	3,1	5,0	4,5
	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabel 9: Evolutie van de sectorale structuur van de werkgelegenheid naar gewest tussen 1981 en 2002

Bronnen: - Bronnen: Algemene Volks- en Woningtelling van 1981 en 1991, NIS; RSZ, RSVZ, NIS in 2002

2.2.2. Vervrouwelijking, flexibilisering en groeiende beroepsbekwaamheid van de tewerkstelling

De algemene evolutie van de arbeidsmarkt wordt in hoofdstuk 4 besproken. Hier behandelen we enkele van de meest significante langetermijnontwikkelingen van de werkgelegenheid tussen 1991 en 2001.

De vervrouwelijking van de arbeidsmarkt kadert in een langetermijnevolutie die in de jaren zestig begon. Vanaf dat ogenblik leidde de combinatie van volledige tewerkstelling en de structurele verschuivingen van de arbeidsmarkt naar de dienstensector tot een verhoogde aanwezigheid van vrouwen op de arbeidsmarkt. Van dan af kon de feministische beweging steunen op de autonomie die vrouwen verwierven doordat meer en meer vrouwen loontrekkenden werden. Maar deze strikt economische visie volstaat niet, want de vervrouwelijking ging verder na het einde van deze gunstige socio-economische omstandigheden, zodat de aanwezigheid van vrouwen op de arbeidsmarkt verder bleef groeien ondanks de crisis en de toenemende werkloosheid.

Tussen 1991 en 2001 is het aandeel vrouwen in de totale werkgelegenheid gestegen van 40,2% naar 43%. Dit aandeel is lager dan hun aandeel in de actieve leeftijdscategorieën, maar dit aandeel blijft stijgen. Achter dit gemiddelde gaan belangrijke afwijkingen schuil, met de klassieke tegenstelling tussen de weinig vervrouwelijkte sectoren van de handenarbeid (landbouw, industrie, bouwnijverheid, transport) en de sectoren van de diensten waar de vrouwen veel talrijker aanwezig zijn. Onderwijs en gezondheidszorg zijn de sectoren met het hoogste aandeel vrouwen, maar binnen deze sectoren daalt hun aandeel naarmate men stijgt in de hiërarchie van de beroepen (van de kleuterleidster naar de universiteitsprofessor, of van de verpleegkundige naar de chirurg).

De evolutie bij de verschillende sectoren was ook niet homogeen, zelfs indien de algemene trend stijgend is. We bemerken in het bijzonder dat het aandeel vrouwen in de industrie daalt, wat vooral verklaard wordt door de achteruitgang van de meest vervrouwelijkte takken zoals de textielsector, maar ook in de administratie daalt het.

Een andere belangrijke trend is de opkomst van het deeltijds werk (Tabel 10). Men kan dit interpreteren als een uiting van de flexibilisering van de arbeid, in de zin dat een deel van die parttimejobs meer verplicht dan gewild zijn. Het onderscheid tussen gewild parttime werk en verplicht parttime werk is zeer subtiel, omdat de individuele keuzes dikwijls het resultaat zijn van het overnemen van het individu van de externe druk.

Bovendien staat de toename van de parttime arbeid zeker niet los van de vervrouwelijking van de arbeid: de meerderheid van de parttimebanen wordt door vrouwen ingenomen en er blijkt dus een zeer sterke correlatie te bestaan tussen het aandeel vrouwen en het aandeel parttimers op sectoraal niveau⁵. De meest vervrouwelijkte sectoren zijn dus ook deze met het meest parttimers: vrouwen kiezen een loopbaan waar de combinatie met de opvoeding van kinderen en de zorg voor oude ouders mogelijk is (zoals in het onderwijs bijvoorbeeld), taken die meestal aan vrouwen toegewezen worden, enerzijds, maar zij zijn ook de eerste slachtoffers van de doorgevoerde flexibilisering in sectoren zoals de horeca, de kleinhandel, anderzijds.

⁵ Op de 12 belangrijkste economische sectoren is de correlatie (R^2) tussen het aandeel vrouwen en het aandeel parttimers 0,8363 (significante correlatie op 0,01).

	Aandeel vrouwen in de werkgelegenheid		Aandeel parttimers	
	1991	2001	1991	2001
Landbouw	27,7	28,3	9,1	9,0
Industrie	24,7	21,3	4,4	5,7
Bouwnijverheid	6,2	8,7	3,6	4,6
Handel	44,5	47,1	17,4	21,0
Verkeer-Communicatie	18,1	19,0	5,7	6,9
Horeca	53,7	49,8	24,2	29,2
Financiën	43,2	46,2	11,8	13,4
Diensten aan bedrijven	40,4	39,1	11,8	12,3
Openbaar bestuur	45,5	40,6	16,9	14,2
Opvoeding	62,8	66,8	25,5	23,4
Gezondheidszorg en sociale dienstverlening	74,2	76,6	32,0	37,1
Totaal	40,2	43,0	14,2	18,9

Tabel 10: Evolutie van het aandeel vrouwen en parttimers per sector tussen 1991 en 2001

Bronnen: Volkstelling van 1991, NIS; Sociaal-economische enquête van 2001, NIS

Een derde belangrijke tendens, die al sinds decennia aanwezig is, is de verhoging van het diplomaniveau van de werknemers (Tabel 11). In de jaren negentig nam die tendens waarschijnlijk toe, maar we moeten zeer voorzichtig zijn bij de beoordeling van het ritme van dit proces. De gegevens van de enquête van 2001 zijn immers van een lagere kwaliteit dan deze van 1991. Het aandeel personen met onbekend diploma is zeer hoog in 2001. Welnu, personen waarvan we het diploma niet kennen hebben dikwijls een laag diploma omdat de kwaliteit van de antwoorden toeneemt met de sociale status.

Toch stemt deze omwenteling zonder twijfel overeen met een fundamentele evolutie, die door twee belangrijke processen kan worden verklaard:

1°) de vervanging van de generaties: in tien jaar tijd is de oudste actieve generatie, gemiddeld de minst opgeleide, met pensioen gegaan en vervangen door de hoogst opgeleide, vermits het niveau van diploma en opleiding blijft toenemen;

2°) de markt wenst steeds hogeropgeleide werknemers. Maar men stelt ook vast dat vooral in gebieden met hoge werkloosheid hogeschoolde werknemers aangeworven worden voor banen die niet zulke hoge opleiding vergen. Als gevolg hiervan worden de minst opgeleide werknemers meer en meer uitgesloten van de arbeidswereld (niet noodzakelijk van de arbeidsmarkt vermits zeer veel ervan werklozen zijn).

	Zonder diploma of enkel diploma lager onderwijs		Diploma lager secundair onderwijs		Diploma lager secundair technisch of beroeps-onderwijs		Diploma hoger algemeen secundair onderwijs		Diploma hoger onderwijs	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Landbouw	44,9	15,3	26,4	31,6	19,2	29,2	4,6	9,0	4,9	14,9
Industrie	28,9	8,5	23,3	24,3	26,9	30,6	6,2	8,9	14,7	27,7
Bouwnijverheid	38,8	14,3	26,8	32,9	23,7	29,3	4,0	7,9	6,7	15,6
Handel	23,0	8,0	23,7	27,3	25,7	30,3	11,7	16,6	15,9	17,8
Vervoer-Communicatie	29,1	11,4	28,3	28,8	21,1	25,4	11,8	14,3	9,7	20,1
Horeca	35,4	13,6	22,4	30,4	25,1	30,3	8,7	14,8	8,4	10,9
Financiën	7,7	1,8	14,3	8,6	13,4	10,8	27,7	20,7	36,9	58,1
Diensten aan bedrijven	9,2	4,2	10,7	10,6	15,6	13,8	13,6	12,5	50,8	58,8
Openbaar bestuur	19,8	7,7	22,8	25,1	19,7	21,6	17,1	17,6	20,7	28,1
Opvoeding	7,6	1,9	5,9	3,5	7,9	7,3	5,9	4,2	72,7	83,2
Gezondheidszorg en sociale dienstverlening	11,1	3,5	10,3	10,8	20,5	19,2	5,7	9,0	52,3	57,5
Andere diensten	20,9	9,9	18,7	23,5	28,8	24,5	7,7	13,2	23,9	28,9
Totaal	23,6	7,9	20,1	21,5	21,4	23,5	9,9	12,1	25,0	34,9

Tabel 11: Evolutie van het aandeel van de verschillende diploma's per sector tussen 1991 en 2001

Bronnen: Volkstelling van 1991, NIS; Socio-economische enquête van 2001, NIS

2.3. Wijzigingen in de ruimtelijke verdeling van de werkgelegenheid

2.3.1. Verdeling van de werkgelegenheid tussen de gewesten

We vermeldden reeds het grote verschil tussen het zeer dynamische Vlaamse Gewest en het Waalse en het Brusselse Gewest, die relatief achteruitgaan. Tussen 1981 en 2001 nam de tewerkstelling in Vlaanderen toe van 53,4 naar 59,8% van de rijkstewerkstelling, terwijl het aandeel in de bevolking rond de 58% bleef schommelen. In tegenstelling hiermee nam de Waalse tewerkstelling in dezelfde periode af van 28,8 naar 24,6% van de totale tewerkstelling, terwijl het bevolkingsaandeel ongeveer 32,5% van de totale bevolking bedroeg (Tabel 12).

Dit grote verschil is het gevolg van de sociale en economische structuren, erfenis uit het verleden, die we in hoofdstuk 3 zullen bespreken. We vermelden enkel dat Wallonië, tenminste het dichtst bevolkte deel, sterk beïnvloed is door haar industrieel verleden en door de crisis in de sectoren die haar groot gemaakt hebben (steenkolmijnen, metallurgie). Deze erfenis drukt op heel het sociaal en economisch weefsel van de oude industriebeekens. Het verval is nu niet meer het mechanische gevolg van de sluiting van industriële bedrijven, want hun aandeel in de tewerkstelling is maar zeer klein. Vlaanderen daarentegen kon, naargelang de beschouwde streek, genieten van belangrijke buitenlandse investeringen (Limburg), van soepele bedrijfsstructuren van vooral kleine en middelgrote ondernemingen (Binnen-Vlaanderen) en steden die meer en beter uitgerust zijn dan de Waalse metropolen.

De evolutie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, waarvan de achteruitgang sterk afnam na een catastrofaal decennium in de jaren tachtig wordt in het volgende punt behandeld, omdat Brussel enkel op een fijnere schaal kan vergeleken worden met andere steden.

	Verdeling van de werkgelegenheid naar gewest (%)			Verdeling van de bevolking naar gewest (%)
	1981	1991	2001	2001
Vlaams Gewest	53,4	57,2	59,8	58,0
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	17,9	15,9	15,5	9,4
Waals Gewest	28,8	26,9	24,6	32,6
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabel 12: Verdeling van de tewerkstelling tussen de drie gewesten van 1981 tot 2001

Bronnen: Volkstelling van 1981 en 1991, NIS; Socio-economische enquête van 2001, NIS

2.3.2. Verdeling van de werkgelegenheid op fijne schaal

De evolutie van de werkgelegenheid wordt hier op twee verschillende schalen weergegeven: enerzijds op schaal van de gemeente en anderzijds op schaal van het arrondissement waarvan we de belangrijkste werkgelegenheidscentra⁶ hebben afgezonderd. Deze indeling heeft het voordeel om leesbaarder te zijn dan op gemeentelijk vlak en toch de belangrijkste centra of steden van de rest van het arrondissement te differentiëren.

Door het kwaliteitsverschil tussen de verschillende tellingen hebben we een ingewikkeldere indicator gebruikt dan louter de evolutie van de werkgelegenheid. Zo zou werkgelegenheid op de plaats van tewerkstelling tussen 1991 en 2001 inderdaad sterk achteruitgegaan zijn, terwijl alternatieve bronnen juist een gevoelige stijging van de werkgelegenheid vertonen in die periode. We kozen dus een indicator die steunt op de evolutie van het aandeel van elke ruimtelijk eenheid in de werkgelegenheid van het Rijk⁷. Deze indicator laat nochtans niet toe om de meetverschillen in de werkgelegenheid op de plaats van tewerkstelling tussen gebieden te verbeteren, zodat de relatieve achteruitgang van een gebied ook het gevolg kan zijn van de kwaliteit van de statistische raming. Deze statistische fout moet echter ook niet overschat worden; de evolutie op de kaarten lijkt sterk op deze uit andere bronnen⁸, zelfs indien de relatieve achteruitgang van de Waalse gebieden een beetje overschat wordt.

De ruimtelijke evolutie die men van deze twee kaarten kan aflezen kan gemakkelijk in twee grote tegenstellingen samengevat worden (kaart 9 en 10):

tussen Waalse arrondissementen enerzijds en Vlaamse anderzijds. Deze kaart toont dat de relatieve achteruitgang van Wallonië zich niet beperkt tot de oude industriebekkens, die natuurlijk het ergst

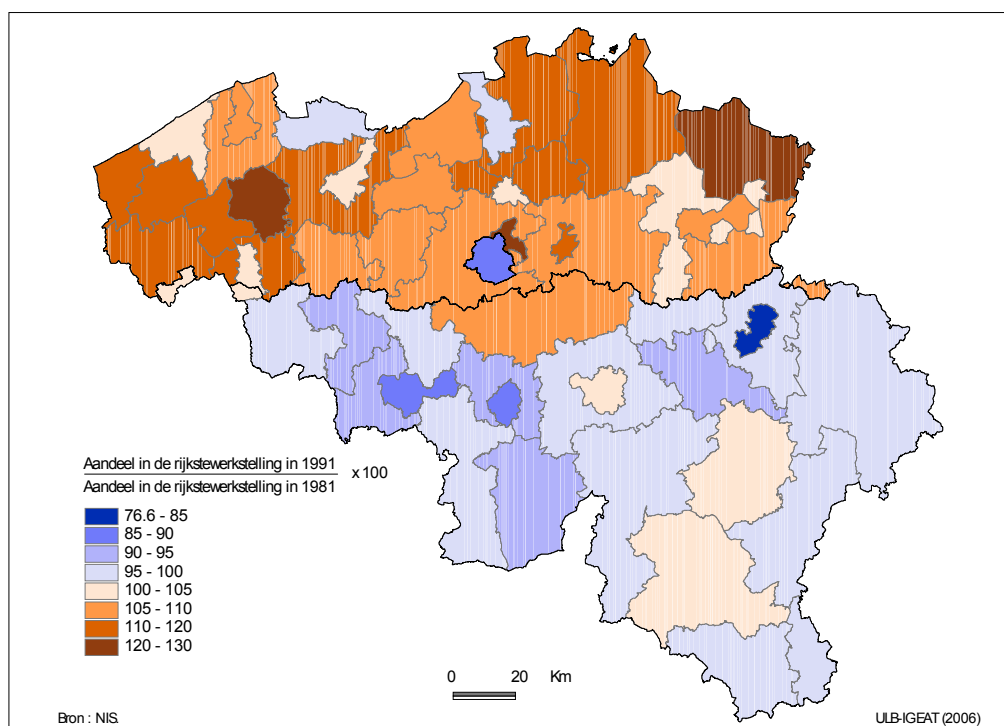
⁶ Voor de definitie van werkgelegenheidscentra, zie hoofdstuk 5

⁷ De juiste indicator stemt overeen met de verhouding tussen het aandeel van de ruimtelijke eenheid in de Belgische tewerkstelling op het einde van de periode en dit aandeel bij het begin van de periode.

⁸ Zie hiervoor bijvoorbeeld De Atlas van België, Deel 5, Economische activiteiten.

getroffen worden door de crisis, maar bijna veralgemeend is, met één grote uitzondering, Waals-Brabant;

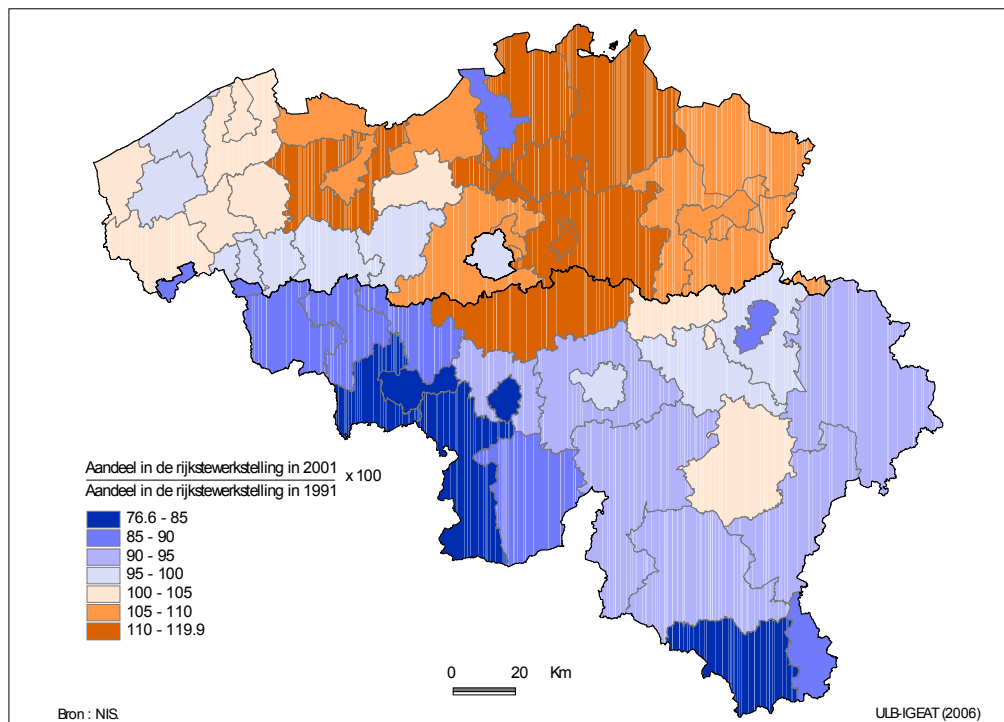
tussen de stadscentra en de periferie van de grote steden. De centra van de steden zijn stelselmatig minder dynamisch dan de stadsrand, zowel in Vlaanderen als in Wallonië. Deze evolutie houdt enerzijds verband met congestieproblemen in de stadscentra en anderzijds met de suburbanisatie van de bevolking. Het eerste verschijnsel verklaart de perifere groei van sectoren zoals de industrie (altijd maar minder weliswaar vermits er niet veel industrie meer overblijft in de stadscentra om te delokaliseren), de groothandel en vooral de diensten aan bedrijven. Het tweede verschijnsel is verantwoordelijk voor de verplaatsing van verhandelbare diensten voor huishoudens naar de periferie, zoals bijvoorbeeld de detailhandel, of een deel van de gezondheidszorg, doordat meer bemiddelde huishoudens naar de stadsrand verhuizen. In hoofdstuk 3 gaan we dieper in op deze evolutie.

Kaart 9: Evolutie van het aandeel van elk arrondissement en de voornaamste werkgelegenheidscentra in de tewerkstelling van het Rijk (naar plaats van tewerkstelling), tussen 1981 en 1991

Bronnen: Volkstelling van 1981 en 1991, NIS

Nota: zie hoofdstuk 5 voor de definitie van werkgelegenheidscentra

Kaart 10: Evolutie van het aandeel van elk arrondissement en de voornaamste werkgelegenheidscentra in de tewerkstelling van het Rijk (naar plaats van tewerkstelling), tussen 1991 en 2001

Bronnen: Volkstelling van 1991, NIS; SEE van 2001, NIS

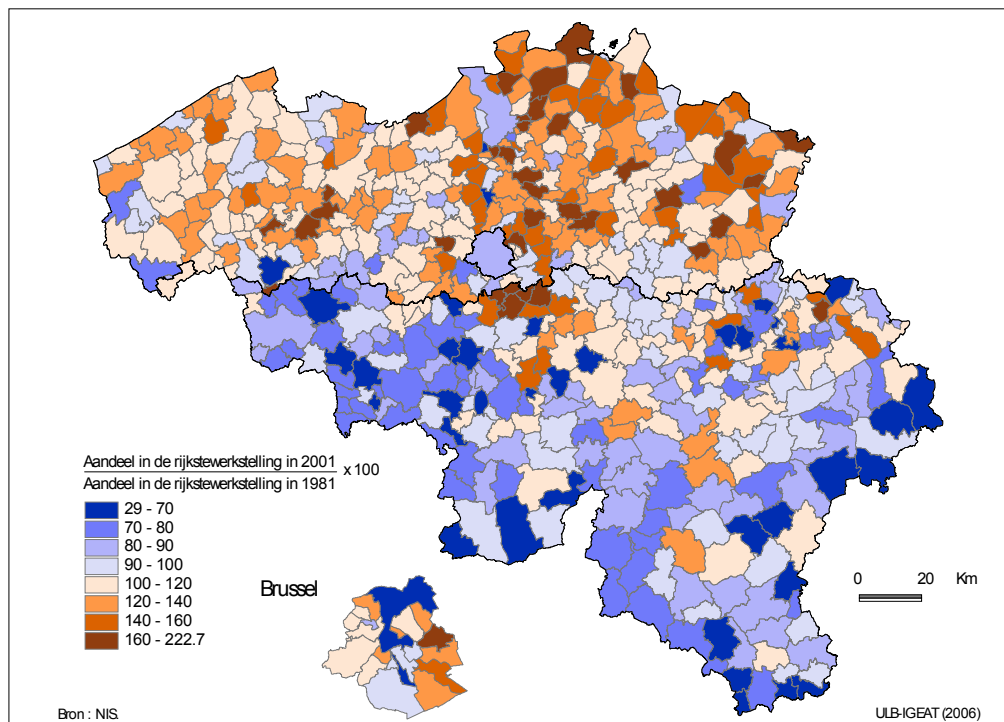
Nota: zie hoofdstuk 5 voor de definitie van werkgelegenheidscentra

De twee laatste decennia grepen er belangrijke omwentelingen plaats, maar deze mogen de belangrijke veranderingen tussen de jaren '80 en '90 niet verdoezelen.

Samenvattend stellen we vast dat de groei centraler of metropolitaan gebeurde in de loop van de jaren '90, zelfs indien de groei vooral in de ruime periferie van de stadsgewesten plaatsgreep. Dit betekent dat de sterke groeigebieden zich situeren in de Antwerpse Kempen, in de twee Brabantse provincies rond Brussel, evenals op de grootstedelijke as die Brussel en Antwerpen verbindt, en in het Gentse. De stadscentra van Gent en Brussel (het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest) vertonen daarenboven een positievere evolutie dan tijdens het vorige decennium, wat niet voor Antwerpen geldt. Dit opnieuw naar de stedelijke polen gerichte verschuivings*proces wordt verklaard doordat de economische context verschuift naar een flexibel* kapitalisme, dat meer en meer op kennis steunt. Deze economische mutaties bevoordelen compacte gebieden, met gediversifieerde structuren, met een groot aantal geschoolde arbeidskrachten. In deze gebieden kan men gemakkelijk beroep doen op de markt voor diensten die niet tot de kerntaken van de onderneming behoren. De best uitgeruste steden zoals Gent en vooral Brussel, met onder meer een volledig uitgebouwde universiteit, hebben dus een belangrijk voordeel ten opzichte van Antwerpen, dat meer gespecialiseerd is in industrie/havenactiviteiten.

De grote Waalse steden daarentegen blijven te veel gekenmerkt door de structuren die een erfenis zijn van hun industrieel verleden om van deze evolutie te kunnen genieten; Luik kent over 't geheel genomen een betere evolutie, vooral omdat de tertiaire structuren er meer gediversifieerd zijn dan in Charleroi. Meer algemeen doet het oosten van Wallonië het beter dan Henegouwen.

De perifere Vlaamse gebieden van het Noordoosten en van West-Vlaanderen, maar ook van de Dendervallei die in de jaren '80 bij de grootste groeicijfers hadden, doen het in de jaren '90 relatief niet zo goed. Vooral Binnen-Vlaanderen verzwakt.

Kaart 11: Evolutie van het aandeel van elke gemeente in de tewerkstelling van het Rijk (naar plaats van tewerkstelling) tussen 1981 en 2001

Bronnen: Volkstelling van 1981, NIS; SEE van 2001, NIS

3. Analyse van de sectorale verdeling van de activiteiten

3.1. Ruimtelijke verdeling van de belangrijkste Belgische economische sectoren

De werkgelegenheidsverdeling steunt op de sectorale indeling die in het kader van de socio-economische enquête gebruikt werd. Deze indeling vertoont verschillende tekortkomingen: enerzijds is ze nogal grof, vooral bij de industrie en de handel en anderzijds omvat de sector «Andere diensten» een belangrijk aandeel van de werkgelegenheid, terwijl de inhoud ervan zeer verscheiden is. Daarentegen worden marginale sectoren zoals het leger, de extraterritoriale organisaties, de huishoudelijke diensten en de verhuur en handel in onroerende goederen, afzonderlijk opgenomen. We hebben deze bij belangrijkere sectoren gevoegd: de eerste twee bij de administratie, de derde bij Andere diensten en de laatste bij de diensten aan bedrijven.

Hierdoor bekomen we een indeling in 13 sectoren die hieronder uitvoerig wordt voorgesteld. De kaarten stellen voor elke gemeente de totale werkgelegenheid voor en voor elk arrondissement⁹ het aandeel van de sector in de totale werkgelegenheid.

3.2. De landbouwsector

De landbouwsector vertoont een homogene spreiding over het grondgebied: de verschillen in toegevoegde waarde tussen de gemeenten zijn inderdaad kleiner dan bij het geheel van de andere sectoren. Wanneer de landbouwsector een hoog aandeel bij de actieve bevolking inneemt is dit meestal te wijten aan de zwakte van de andere activiteiten eerder dan aan het dynamisme van de sector zelf. Men moet wel de aanwezigheid vermelden van een performante geïntegreerde agroalimentaire sector in het westen van Binnen-Vlaanderen.

3.3. De industrie

De industrie (met inbegrip van de zeer marginaal geworden ontginningsnijverheid en de energie-, water- en gasector) vertoont een contrastrijke spreiding: Vlaanderen heeft, vooral in haar perifere gebieden, een grote industriële specificiteit behouden, terwijl het industrieel apparaat van Wallonië en Brussel sterk achteruitgegaan is.

Deze spreiding is het resultaat van een lange evolutie die de grote Waalse industriepolen, gespecialiseerd in crisissectoren (steenkoolmijnen, zware metaalnijverheid), zag teloorgaan. In Vlaanderen daarentegen hield de industrie beter stand: de industriële structuur van de grote steden is er gediversifieerder, dikwijls verbonden met havenactiviteiten; in Binnen-Vlaanderen steunt het succes op een endogene groei van kleine en middelgrote ondernemingen en het Noordoosten heeft van belangrijke buitenlandse investeringen genoten. Deze industriële achteruitgang trof ook de grote metropolitane industriepolen van Brussel en in mindere mate van Antwerpen en Gent: de industrie

⁹ De arrondissementen werden eventueel opgesplitst door telkens de grootste werkgelegenheidscentra eraan te onttrekken. Voor de definitie van werkgelegenheidscentra, raadpleeg hoofdstuk 5.

trok weg uit deze steden waar de concurrentie van de tertiaire sector zich zowel op de rekrutering van arbeidskrachten als op het vastgoed liet gevoelen.

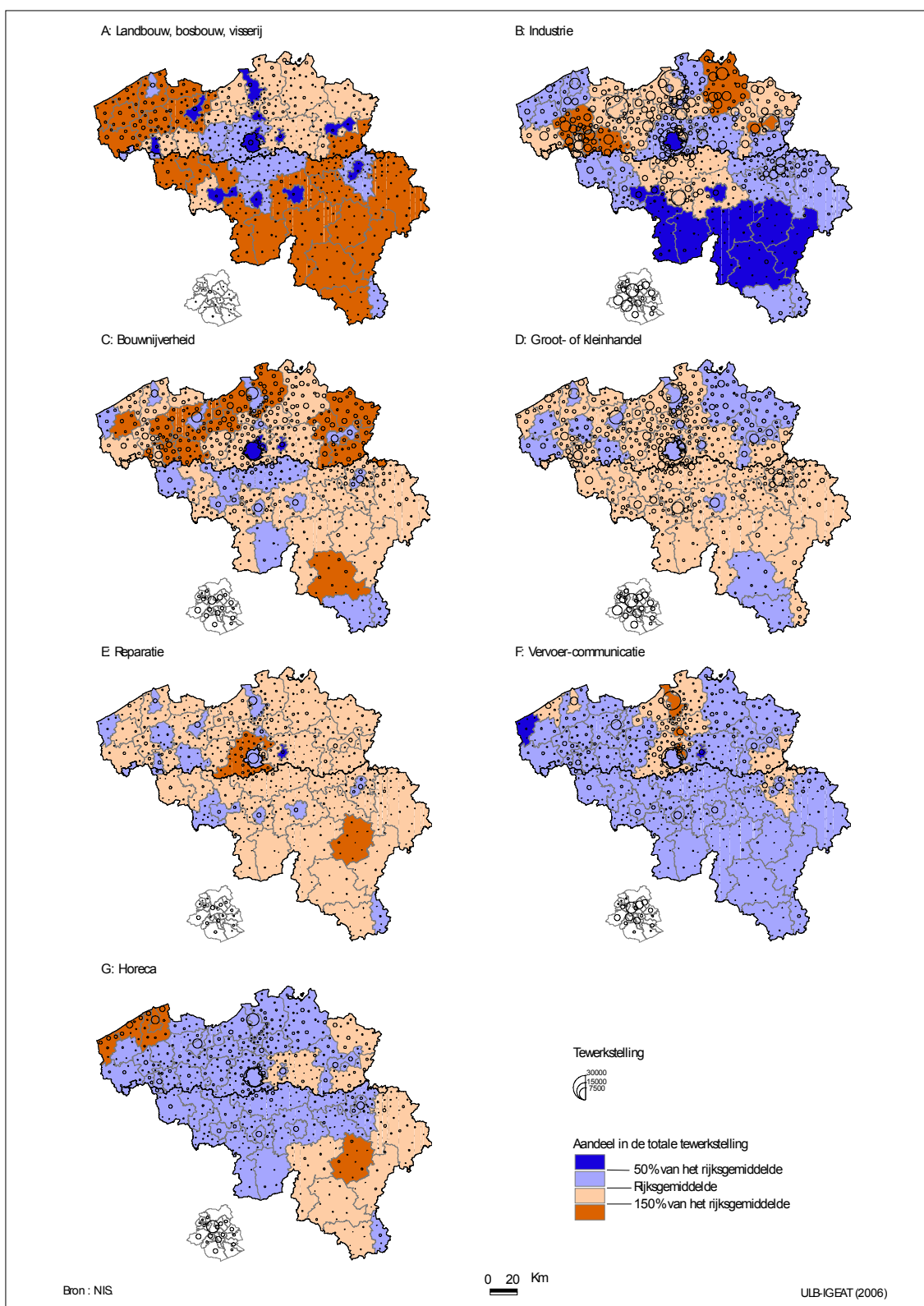
De evolutie tussen 1991 en 2001 heeft deze tendensen nog versterkt: de relatieve achteruitgang van Wallonië is quasi algemeen, met uitzondering van Waals-Brabant dat een hoge groei kent in de speerpuntindustrie, de noordelijke rand van Charleroi en het arrondissement Bastenaken. Met uitzondering van Antwerpen en de vallei van de Dender verbetert de positie van de Vlaamse arrondissementen, vooral in het Noordoosten. Vermelden we ten slotte de goede prestaties van Gent.

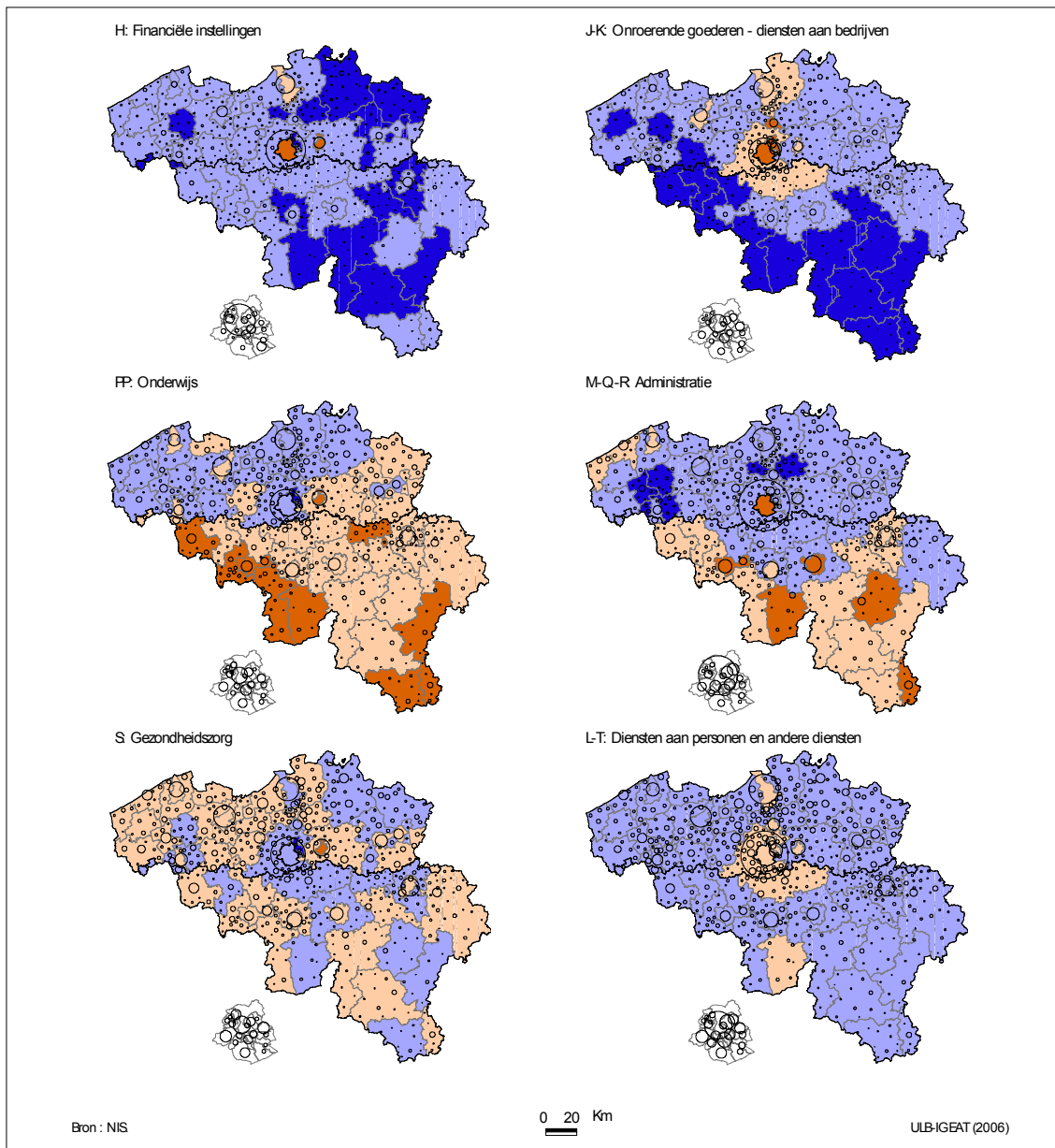
Deze evolutie is grotendeels het gevolg van het soort industriële activiteiten: de oude zware industrie van Wallonië is weinig dynamisch, terwijl de biotechnische industrie van Waals-Brabant en van de Antwerpse Kempen deels de grote groei van deze gebieden verklaren. Maar dit volstaat niet. Enerzijds gaan de stadscentra vooral achteruit omdat de stedelijke ruimte moeilijk te verzoenen is met de moderne industrie, en is dit niet het gevolg van structurele zwakte (vastgoedkost...). Anderzijds kan de lokale dynamiek een tegengewicht vormen voor ongunstige structuren, zoals de positieve evolutie van het Kortrijkse dit bewijst in het kader van de textielcrisis. Spijtig genoeg kan men met de socio-economische enquête van 2001 de industriële structuur niet op een gedetailleerde schaal systematisch bespreken. Om de grote sectorale structuren van de Belgische industrie te bespreken hebben we daarom onze toevlucht moeten nemen tot de studie van de beroepen. Dit is wel een hachelijke onderneming en dit laat niet toe de economische sectoren opnieuw helemaal correct samen te stellen. Als voorbeeld tonen we de kaart van de textielindustrie en de houtnijverheid, waar de oververtegenwoordiging van deze sectoren in Binnen-Vlaanderen bevestigd wordt (Kaart 26).

Alhoewel de socio-economische enquête van 2001 niet toelaat om de industriële subsectoren goed te reconstrueren, laat ze daarentegen toe de industriële structuur te benaderen via andere indicatoren, in het bijzonder het statuut en het diplomaniveau van de tewerkgestelden werkzaam in de industrie. Het statuut geeft een aanwijzing over de rol van de verschillende locaties in de verdeling van de industriële arbeid, terwijl het diplomaniveau daarenboven het technologische niveau van de industrie aangeeft.

De kruising van deze twee indicatoren laat ons toe om verschillende typen industriële ruimten te onderscheiden:

De centra voor management en/of technologische industrie, waar men zowel een hoog aandeel bedienden aantreft (maatschappelijke zetels bijvoorbeeld) als hoge diploma's. Dit geldt vooral voor Brussel en zijn periferie en in mindere mate, door het behoud van activiteiten die rechtstreeks met productie te maken hebben, voor de stedelijke as tot Antwerpen. Gent is meer op productie gericht; De andere belangrijke industriële gebieden worden door een lagere beroepskwalificatie en een hoger aandeel arbeiders gekenmerkt: ze zijn veel meer op productie gericht. Er bestaan nochtans grote verschillen tussen deze grote industriegebieden van België. Binnen-Vlaanderen, vooral het Kortrijkse, onderscheidt zich door het belang van technische beroepsopleidingen die zeer goed gevaloriseerd worden door het plaatselijke industriële weefsel en door het groter gewicht van de andere statuten, in dit geval het lokaal kleine patronaat in een industrieel gebied gedomineerd door kleine en middelgrote ondernemingen. Het Noordoosten daarentegen heeft hogere aandelen arbeiders die meestal een diploma van het hoger secundair onderwijs bezitten. Dit stemt redelijk goed overeen met het belang van de grote fordistische* assemblage-industrie in de streek, die grotendeels op productie gericht is maar die vandaag veeleer een middelmatige beroepskwalificatie vereist dan een lage. In de Waalse industriebekkens vindt men ook hoge aandelen arbeiders. De gemiddelde beroepskwalificaties zijn echter hoger in het Luikse dan in het Henegouwse bekken.

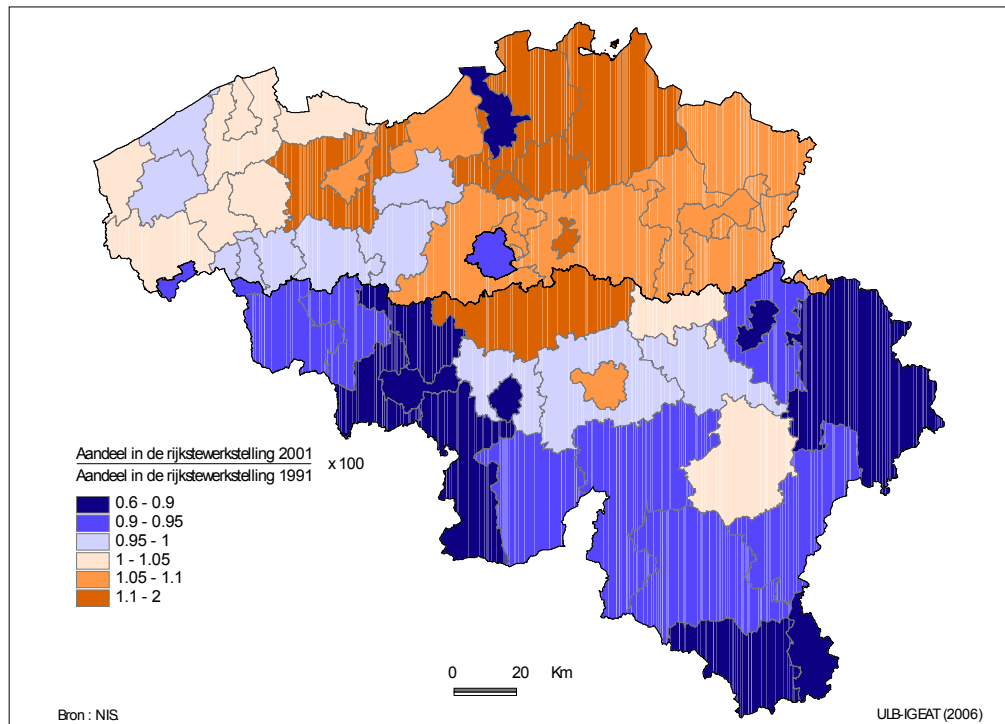

Kaart 12 tot 24: Tewerkstelling in de 13 economische sectoren (naar plaats van tewerkstelling) van de socio-economische enquête

Bron: SEE, NIS 2001

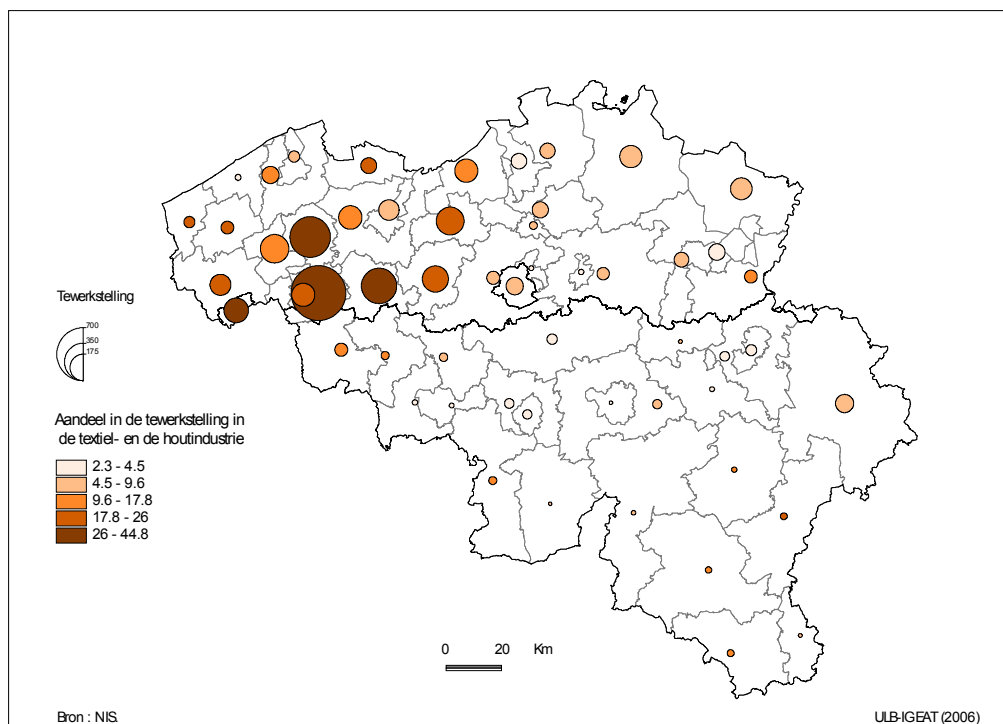
Nota: Het aandeel in de totale werkgelegenheid wordt voor elke sector en elk arrondissement geëvalueerd ten opzichte van het rijksgemiddelde. Voor een sector zoals de landbouw die 2,08% van de werkgelegenheid van België inneemt in 2001, is het aandeel landbouwers en vissers in de lokale economie in de arrondissementen die zich onder de grens van 50% van het rijksgemiddelde bevinden (laagste klasse) lager dan 1,04%.

Kaart 25: Evolutie van de tewerkingstelling in de industrie (naar plaats van tewerkingstelling), per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra, 1991-2001

Bron: Volkstellingen, NIS 1991; SEE, NIS 2001

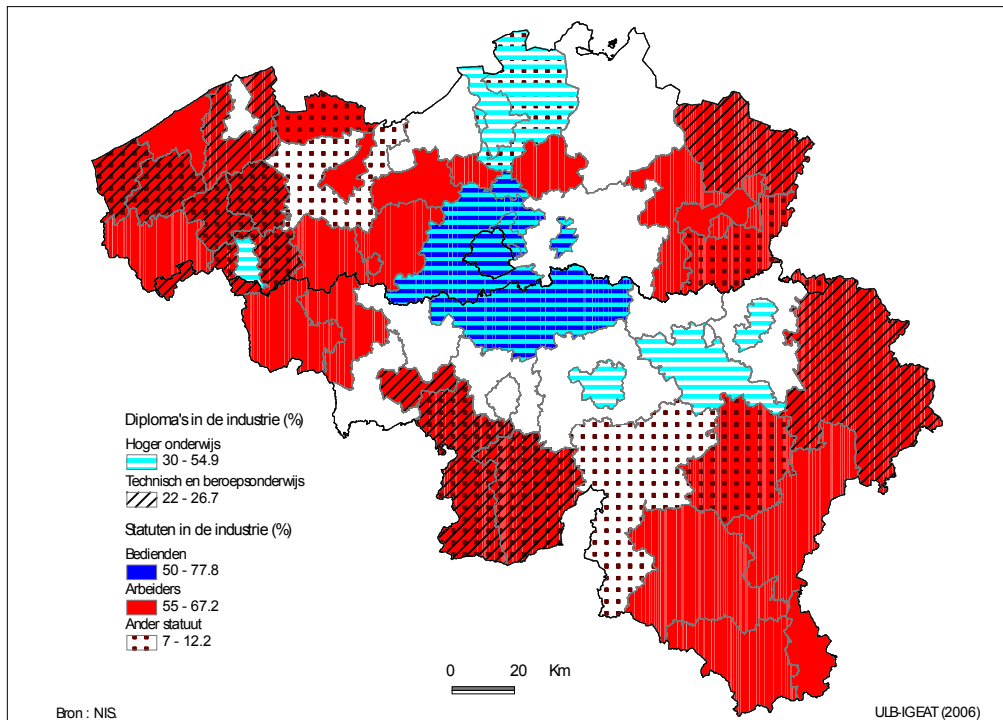
Nota: voor de definitie van werkgelegenheidscentra, raadpleeg hoofdstuk 5

Kaart 26: Tewerkingstelling in de textiel- en de houtindustrie (naar plaats van tewerkingstelling) naar beroep, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra

Bron: SEE, NIS 2001

Nota: voor de definitie van werkgelegenheidscentra, raadpleeg hoofdstuk 5

Kaart 27: Typologie van statuten en diploma in de industrie naar plaats van tewerkstelling, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra

Bron: SEE, NIS 2001

Nota's:

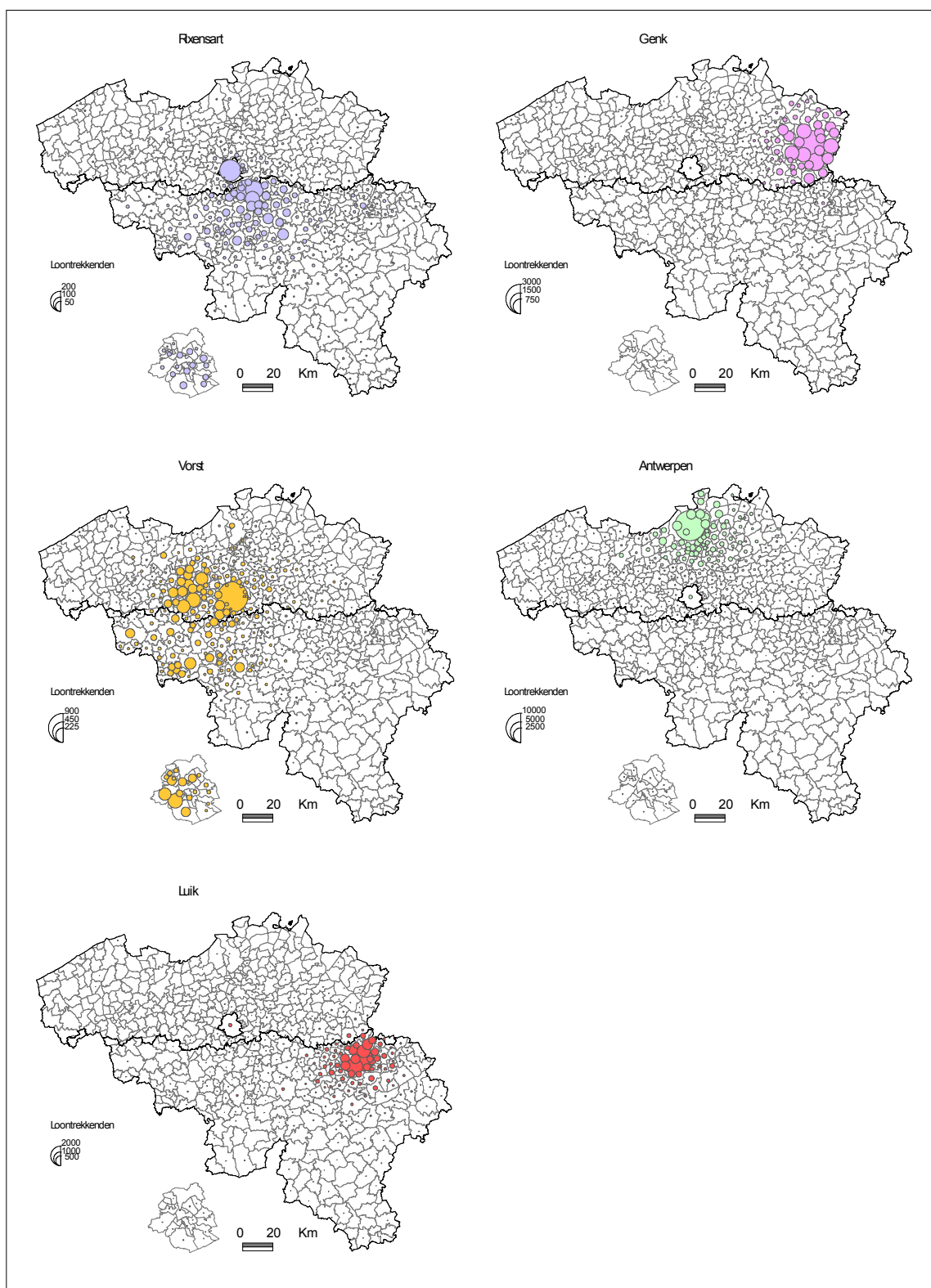
- De andere statuten omvatten vooral de zelfstandigen die directeur van een industriële onderneming zijn
- De drempels werden vastgelegd bij een belangrijke knik in de gegevensverdeling
- Voor de definitie van werkgelegenheidscentra, raadpleeg hoofdstuk 5

Ten slotte, de socio-economische enquête maakt de analyse van de rekruteringsgebieden van arbeidskrachten mogelijk, waarvan we hier de sprekendste voorbeelden geven (Kaart 28 tot 32).

De industriële activiteit van Genk en Vorst wordt overheerst door de autoassemblage. Hun rekruteringsgebied verschilt nochtans sterk: in het Noordoosten rekruteren ze in een ruimtelijk redelijk beperkt gebied terwijl de Brusselse auto-industrie illustreert hoe moeilijk men semi-gekwalficeerd personeel vindt in een stedelijke omgeving. Inderdaad, de stedelijke lokalisatie is overgeërfd van de periode toen de auto-industrie voorrang verleende aan de rekrutering van handarbeiders of ambachtsslui die in de stad opgeleid werden. Door de reorganisatie van de arbeid in de auto-industrie, waardoor het werk opgedeeld en vereenvoudigd werd enerzijds en de groeiende tertiarisering van de stedelijke arbeidskrachten anderzijds moesten ondernemingen andere rekruteringsgebieden aanboren. Als gevolg hiervan heeft de fabriek in Vorst een zeer uitgestrekt rekruteringsgebied, waarin de Brusselse arbeidskrachten slechts 17% innemen. De rekrutering bevoordeelt de traditionele gebieden met een tekort aan werkgelegenheid van de Dendervallei en in mindere mate de gebieden met een zeer hoge werkloosheid onder de arbeiders van het Henegouwse.

Zoals Genk hebben ook Luik en Gent ruimtelijk redelijk beperkte rekruteringsgebieden. In Antwerpen weerspiegelt het rekruteringsgebied in grote mate de sociale differentiatie van de Antwerpse agglomeratie, met vooral het niet te verwaarlozen gewicht van de volksbuurten ten westen van de Schelde.

Ten slotte heeft de industrie van Rixensart, met vooral farmaceutische industrie, een nogal ruim rekruteringsgebied dat ingesloten ligt in de driehoek Brussel-Namen-Bergen, met een overheersend belang van de diagonaal Brussel-Namen. Deze spreiding is het gevolg van de zeer hoge kwalificatie-eisen die deze ondernemingen aan hun personeel stellen.

Kaart 28 tot 32: Rekruteringsgebied van industriële werknemers in enkele belangrijke of typische Belgische industriegemeenten
Bron: SEE, NIS 2001

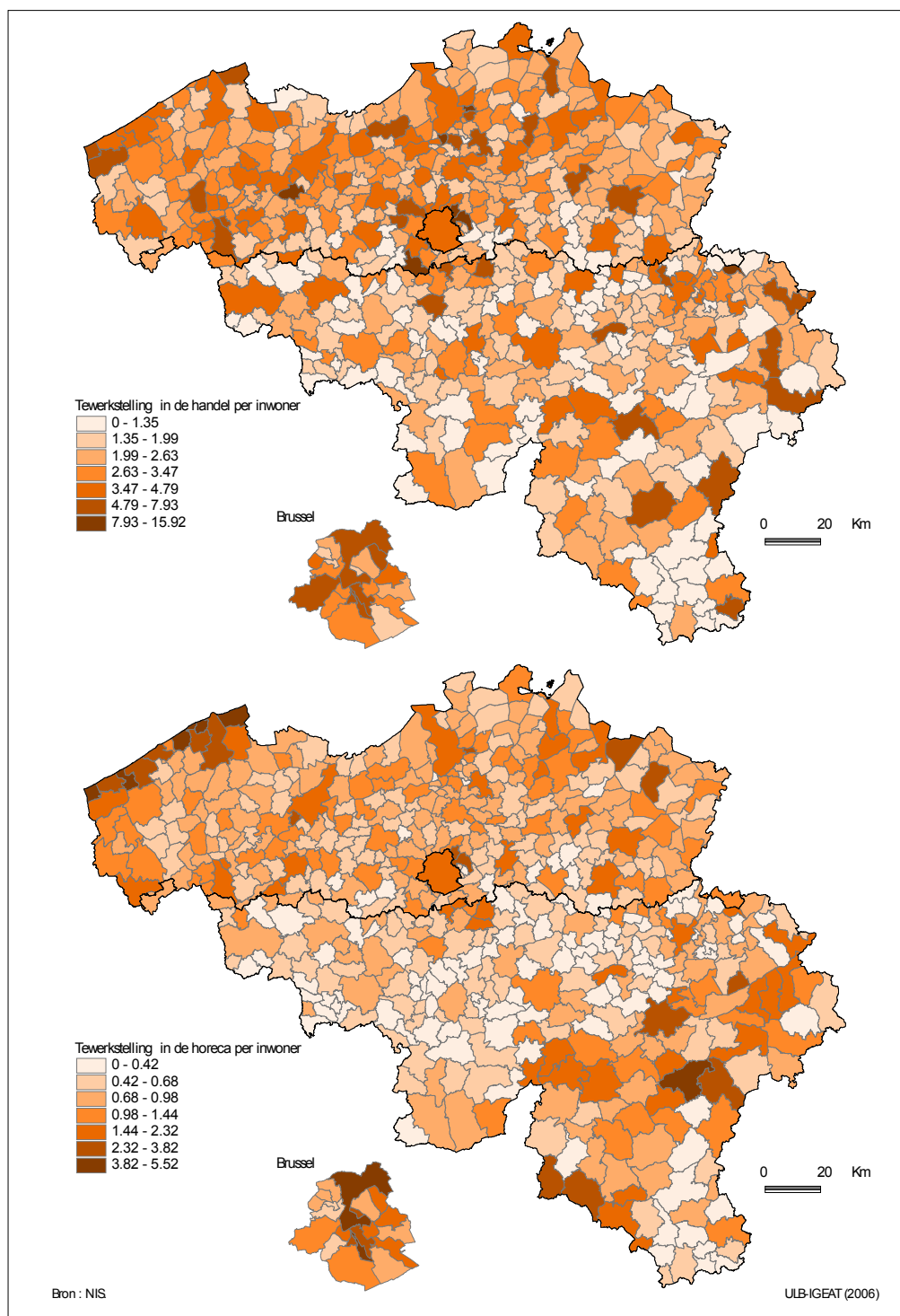
3.4. De verhandelbare diensten voor de plaatselijke bevolking

De spreiding van de tewerkstelling in de sector van de diensten voor de plaatselijke bevolking (de handel, de horeca, het onderwijs, de gezondheid) wordt sterk beïnvloed door het aantal inwoners. De bouwsector vertoont eenzelfde lokalisatie. Deze logica is evenwel minder dominant in de sector van de diensten aan bedrijven en in de financiële sector.

Maar de sectoren van de diensten voor de bevolking vertonen daarenboven een spreiding die overeenstemt met de stedelijke hiërarchie. De meest gespecialiseerde detailhandel is specifiek voor de grote steden en verbonden met hun plaats in de stedelijke hiërarchie.

De sectorale tewerkstelling per inwoner op gemeentelijke schaal geeft dus de concentratie van de commerciële activiteiten in de stadscentra weer, die zoals voor alle diensten aan de bevolking, een min of meer groot gebied rond ze bedienen (Kaart 33). Daarenboven weerspiegelt ze ook het inkomen van de bevolking: hoge werkgelegenheidsaandelen per inwoner vindt men in de rijke gemeenten aan de rand van de grote steden (Waals-Brabant, ten zuiden van Gent...). Deze suburbanisatie van de handel is ten dele ook het gevolg van de vestiging aldaar van grote gespecialiseerde handelszaken, die er goedkopere locaties vinden die vlot bereikbaar zijn met de auto.

De horecasector op zijn beurt (Kaart 34), weerspiegelt niet enkel deze dienstenconcentratie in de stadscentra maar ook deze van activiteiten die verband houden met het toerisme aan de Kust en in mindere mate in het zuidoosten van het land.

Kaart

33 en 34: Tewerkstelling in de handel en de horeca per inwoner, naar gemeente van tewerkstelling
Bron: SEE, NIS 2001

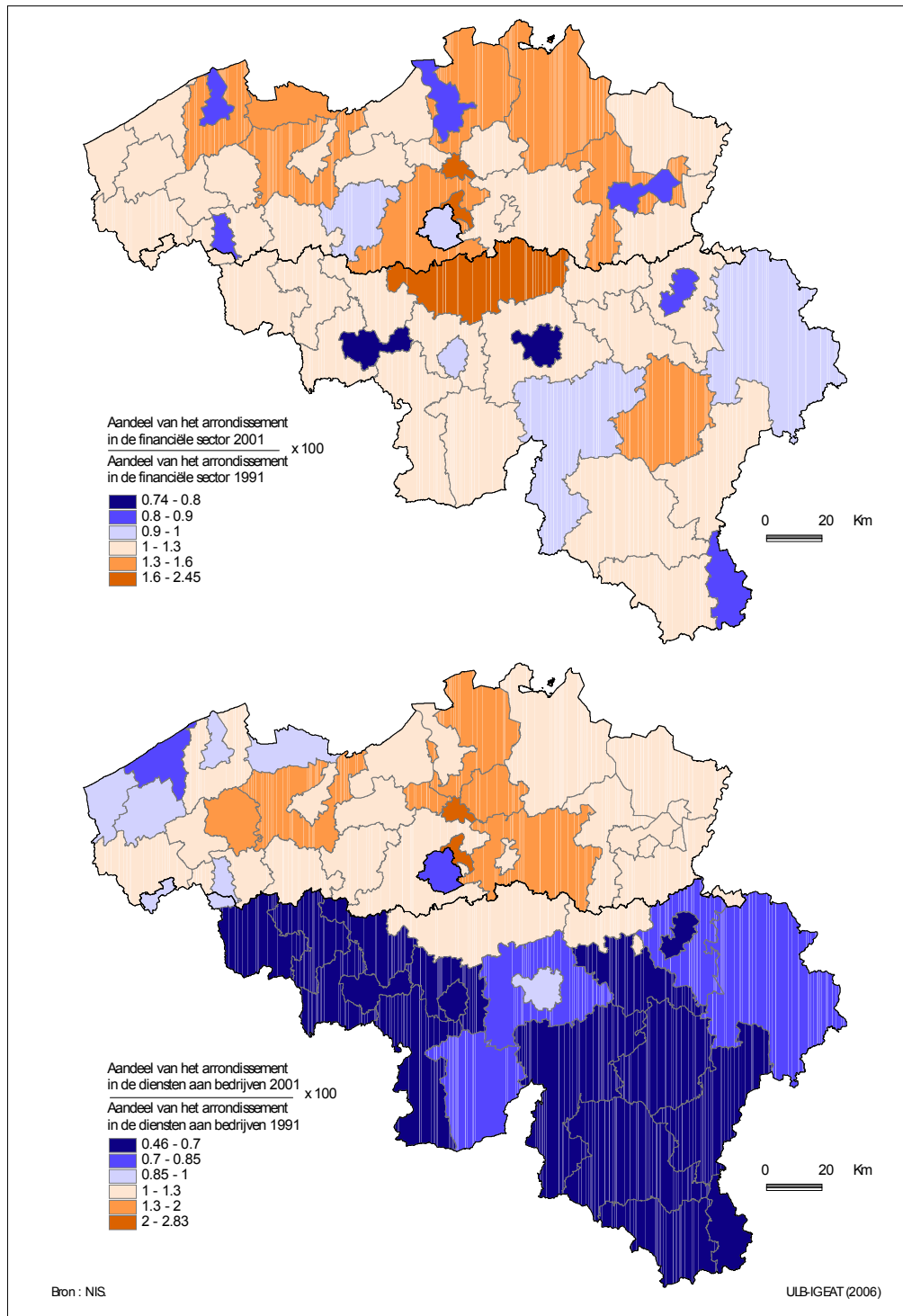
3.5. De hoogwaardige verhandelbare diensten

De financiële sector geeft het best de spreiding van de economische beslissingsbevoegdheid van België weer, die sterk in Brussel is geconcentreerd. Vanaf de eerste jaren na de onafhankelijkheid stond de hoofdstad centraal in het banksysteem, in het bijzonder de Generale Maatschappij, die de belangrijkste polen van de industriële revolutie in België controleerde. De recente internationalisering van deze sector, met de overname van de belangrijkste Belgische banken door belangrijke internationale groepen, heeft het belang van Brussel niet aangetast. Niet enkel het gewicht van het bankwezen in Brussel, maar ook de aard ervan, zoals het groot aandeel van universitair geschoolden bewijst, getuigen van de rol van Brussel in de Belgische economie (Kaart 37).

Na Brussel, maar veel minder belangrijk, is Antwerpen duidelijk de tweede financiële pool van het land. Niettegenstaande zijn bescheiden omvang is Leuven een belangrijk financieel beslissingscentrum in het Vlaamse landsgedeelte. De activiteit is er even belangrijk als in Gent, dat nochtans veel meer inwoners telt. De grote Waalse steden hebben geen belangrijke financiële sector: dit komt door de historische zwakte van de lokale burgerij en de vroegtijdige heerschappij van het Brusselse financiële kapitaal. De grotere financiële ontwikkeling van het Kortrijkse ten opzichte van het Noordoosten is kenmerkend voor de tegenstelling tussen een endogene groei, gesteund op lokale financiering en een exogene industrialisering die sterk op buitenlands kapitaal steunt.

Meer algemeen worden perifere gebieden gekenmerkt door een zwakke, banalere financiële activiteit die rechtstreeks gericht is op de cliënteel (bankagentschappen), en dus maar een middelmatig gekwalificeerd personeel behoeft. De ontwikkeling van diensten gebonden aan de nabijheid van de klant verklaart dat in de loop van de jaren '90 de tewerkstellingsdynamiek in de sector de perifere gebieden heeft bevoordeeld, hoofdzakelijk de suburbane gebieden waar de bevolking met hoge inkomens zich concentreert. Terzelfder tijd moesten de maatschappelijke zetels en de andere administratieve eenheden in de stadscentra personeelsherstructureringen doorvoeren (Kaart 35).

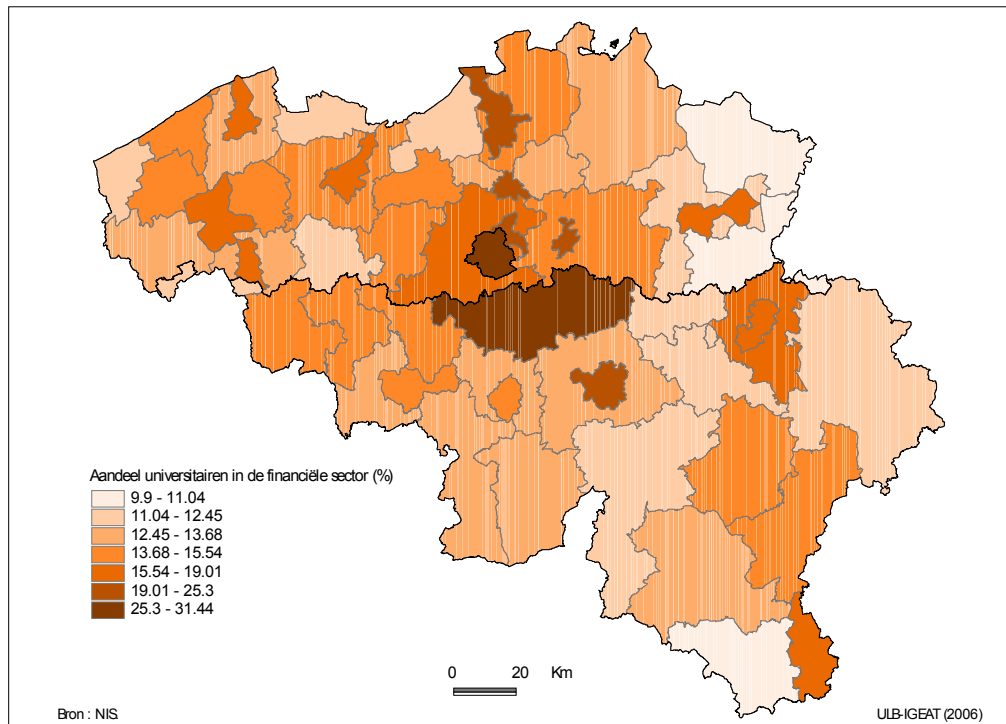
De sector van de diensten aan bedrijven is vandaag de meest dynamische (Kaart 36). Deze groei is het gevolg van de wetmatigheden van het huidige flexibel* kapitalisme, dat zijn productie aanpast aan de veranderlijke en veelzijdige eisen van de cliënteel, dat de basisactiviteiten van de ondernemingen bevoordeelt en de nevenactiviteiten uitbestedt. Daardoor doen ze veel meer een beroep op firma's die bemiddeling faciliteren, raad verstrekken, marketing verzorgen... Door de behoefte aan contact met de bedrijven en de noodzaak om zich in te schakelen in het dichte netwerk van andere dienstenbedrijven vestigen deze activiteiten zich in de grote steden. Binnen de grootstedelijke gebieden wordt echter meer en meer de voorkeur gegeven aan een perifere lokalisatie, soms ten nadele van de stadscentra. Als bewijs hiervoor geldt het belang van de pool rond Zaventem. Deze suburbane gebieden hebben ook een dicht ondernemingsnet, maar de ruimte is er goedkoper en ze zijn vlotter bereikbaar via de weg dan de stadscentra. Deze sector is veel zwakker ontwikkeld in Wallonië. In de loop van de jaren '90 heeft dit onevenwicht met Vlaanderen zich nog versterkt, met uitzondering van Waals-Brabant.

Kaart 35 en 36: Evolutie van de werkgelegenheid (naar plaats van tewerkstelling) in de financiële sector en de diensten aan bedrijven, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra

Bronnen: Volkstellingen, NIS 1991; SEE, NIS 2001

Nota: voor de definitie van werkgelegenheidscentra, zie hoofdstuk 5

Kaart 37: Aandeel universitair geschoolden in de financiële sector (naar plaats van tewerkstelling), per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra

Bron: SEE, NIS 2001

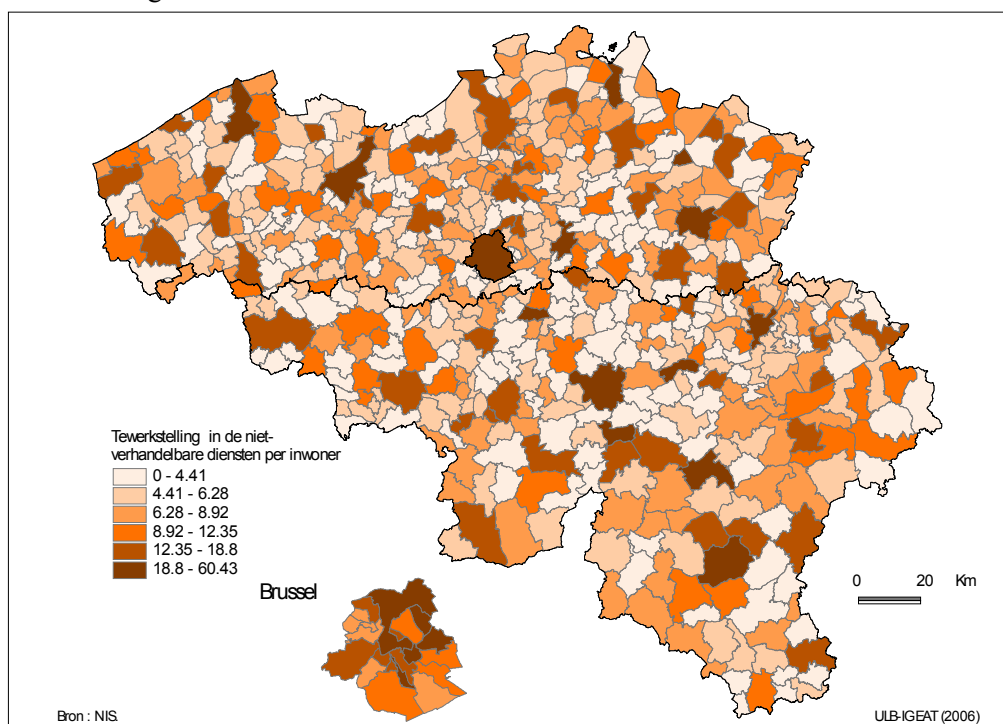
Nota: voor de definitie van werkgelegenheidscentra, zie hoofdstuk 5

3.6. De niet-verhandelbare diensten

De niet-verhandelbare diensten omvatten hoofdzakelijk de door de overheid georganiseerde diensten voor de bevolking: onderwijs, gezondheidszorg en administratie. Een deel van deze diensten beantwoordt nochtans aan de wetten van de markt, in het bijzonder de gezondheidszorg en in mindere mate het onderwijs.

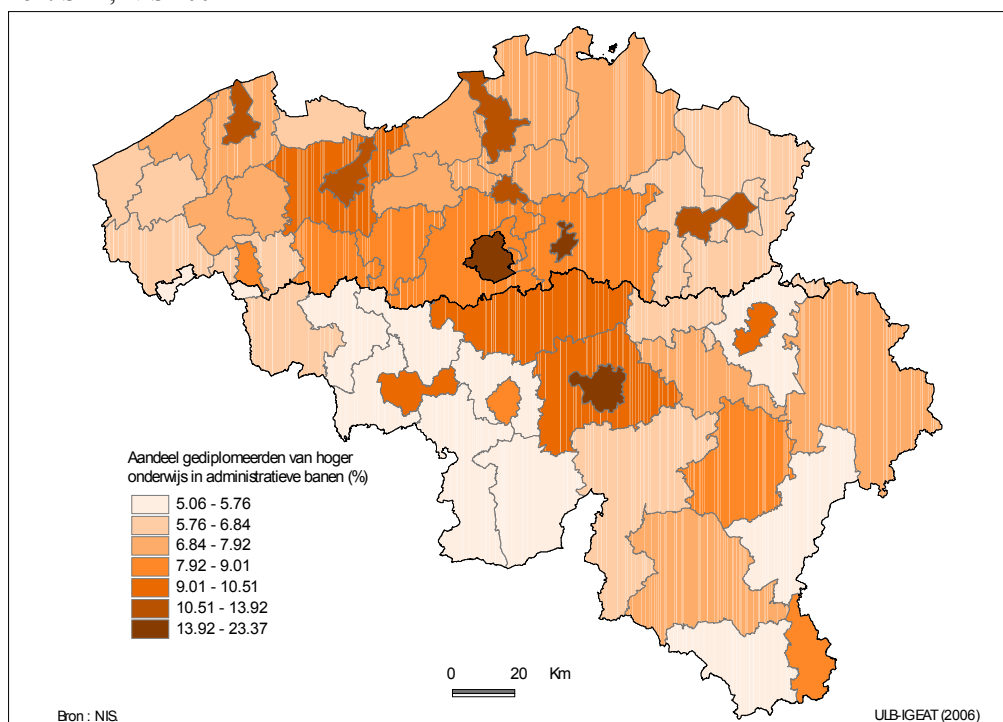
De ruimtelijke spreiding van deze activiteiten weerspiegelt, zoals de verhandelbare diensten voor de bevolking, de bevolkingsspreiding en de stedelijke hiërarchie, omdat steden diensten aanbieden voor de bevolking van een groter grondgebied dan louter de stad. Deze stedelijke hiërarchie komt op twee manieren tot uiting. Vanuit kwantitatief oogpunt zijn er in de stadscentra per inwoner meer tewerkstellingsplaatsen in de diensten waarop een ruimer aantal mensen beroep doet dan de plaatselijke bevolking (Kaart 38). Vanuit kwalitatief oogpunt is het diplomaniveau van de werknemers van deze sector een goede indicator voor de aard van de aangeboden dienst: hoe hoger in de stedelijke hiërarchie, hoe gespecialiseerder en specifiek de dienst wordt (Kaart 39). De administratie rekruteert de hoogste opgeleide personen in haar centrale administratie in Brussel (federale administratie, gewestelijke administratie van het Vlaamse Gewest en van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest) en in Namen (Waals Gewest). Van hieruit grijpt het algemeen bestuur van het territorium plaats, het verst verwijderd van de bevolking. Omgekeerd vindt men in de perifere gebieden vooral de gemeentelijke administratie met de activiteiten van diensten voor de bevolking die gemiddeld een minder hoge scholing vereisen.

Bovendien heeft de redelijk homogene spreiding van deze activiteiten tot gevolg dat de niet-verhandelbare diensten qua aandeel in de totale tewerkstelling belangrijker zijn in de zwakste economische regio's.

Kaart 38: Tewerkstelling in de niet-verhandelbare diensten per inwoner, naar gemeente van tewerkstelling

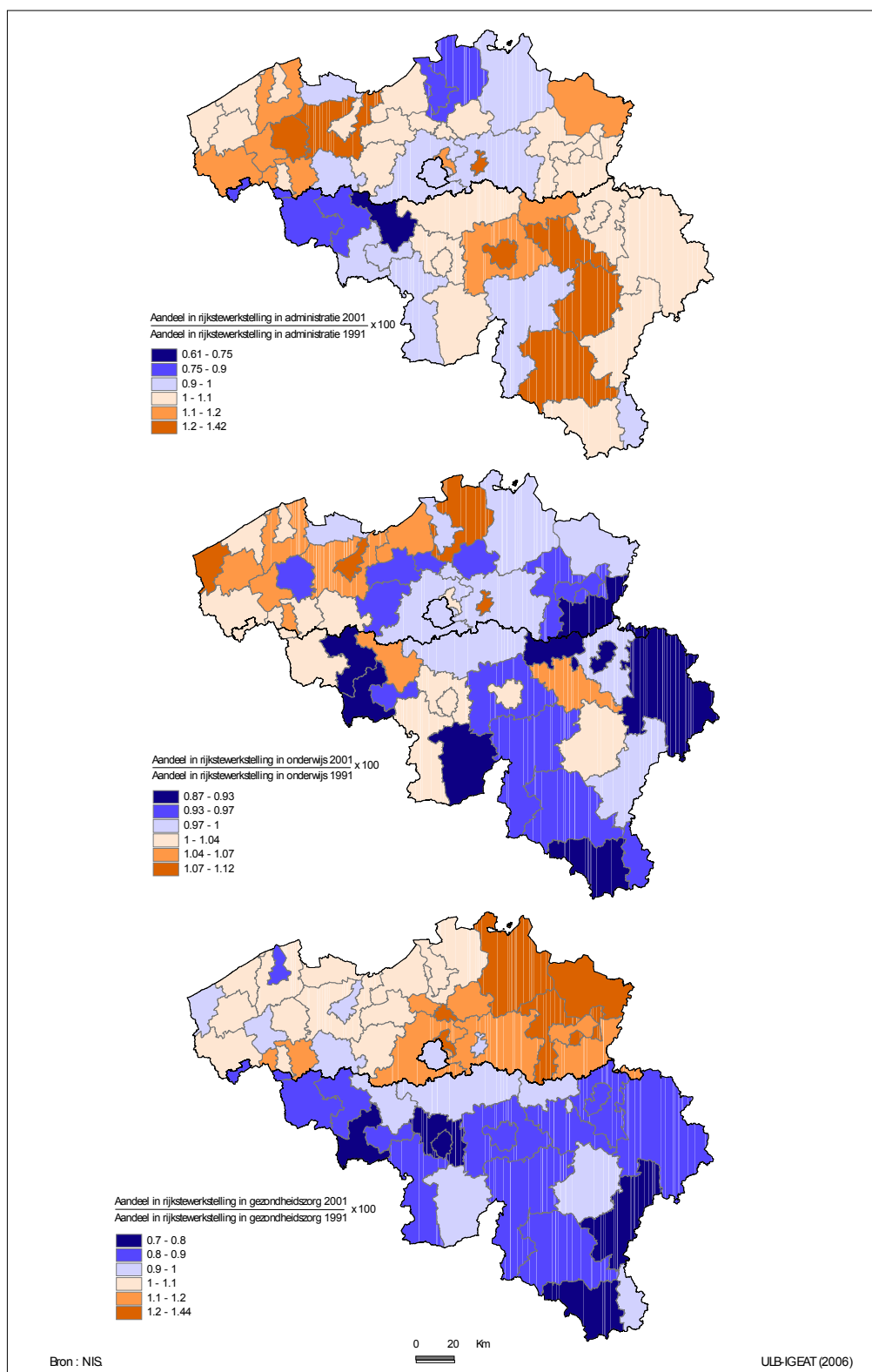
Bron: SEE, NIS 2001

Kaart 39: Aandeel gediplomeerden van het hoger onderwijs in administratieve banen (naar plaats van tewerkstelling), per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra

Bron: SEE, NIS 2001

Nota: voor de definitie van werkgelegenheidscentra, zie hoofdstuk 5

Kaart 40 tot 42: Evolutie van de werkgelegenheid (naar plaats van tewerkstelling) in administratie, onderwijs en gezondheidszorg, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra

Bronnen: Volkstellingen, NIS 1991; SEE, NIS 2001

Nota: voor de definitie van werkgelegenheidscentra, zie hoofdstuk 5

In de Waalse as spelen de niet-verhandelbare diensten de rol van buffer voor de gevolgen van de crisis, in de zin dat het over een dienst aan de bevolking gaat, gefinancierd door de overheid, zodat dit niet afhangt van de inkomensevolutie van de bevolking.

Dit is niet tegenstrijdig met het feit dat in de loop van de jaren '90 een deel van deze diensten en de financiering ervan geregionaliseerd werden en deze van het noorden van het land dynamischer waren dan deze van het zuiden (Kaart 40 tot 42). Want doordat Vlaanderen een gunstigere economische evolutie had konden sommige geregionaliseerde diensten, in het bijzonder het onderwijs, beter gefinancierd worden. Terzelfder tijd had de globale economische evolutie een verschillend effect op het verbruik van gezondheidszorgen, dat veel hoger was in Vlaanderen dan in Wallonië. Uitgaven voor gezondheidszorgen zijn inderdaad veel meer gelinkt aan het inkomen van de bevolking dan het gebruik van andere niet-verhandelbare diensten en weerspiegelen dus veel beter de positievere inkomensevolutie van de Vlamingen.

De evolutie van de werkgelegenheid in de administratie beantwoordt aan een gans andere logica die niet kan herleid worden tot regionale verschillen. Een van de belangrijkste processen daar is de inhaalbeweging van de perifere gebieden (Noordoosten, West-Vlaanderen, ruraal Wallonië), die algemeen een lagere administratieve omkadering hebben. We moeten hier ook de sterke werkgelegenheidstoename vermelden in de administratie van Namen, die hoofdplaats van Wallonië geworden is.

3.7. Synthese van de structuur en de ruimtelijke dynamiek van de werkgelegenheid in België

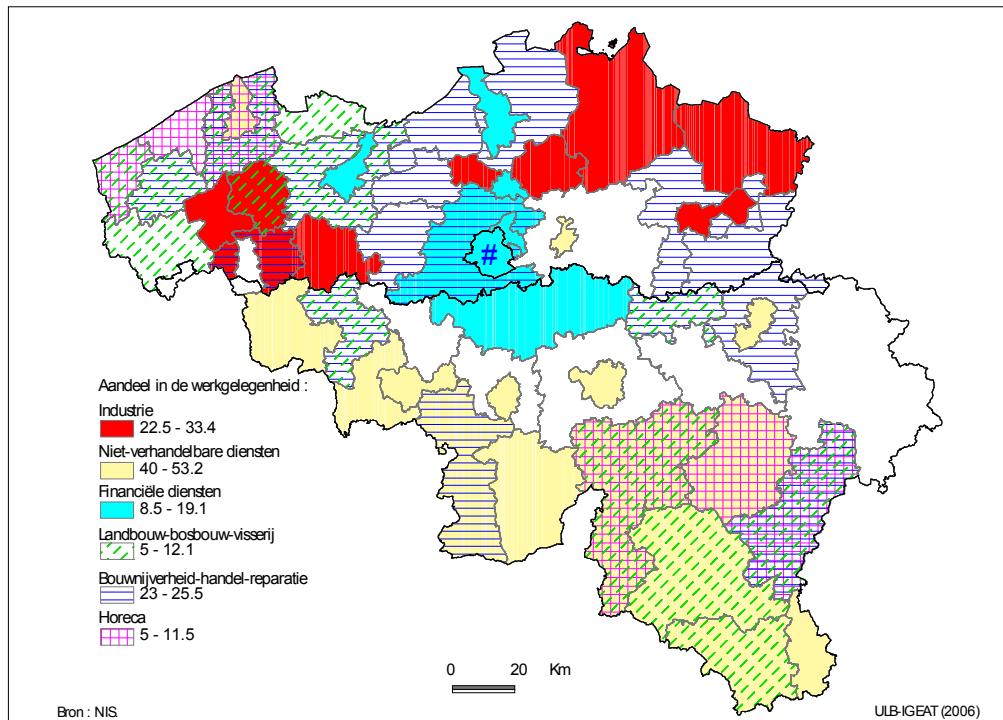
3.7.1. Ruimtelijke structuren van de Belgische werkgelegenheid in 2001

Kaart 43 stelt de belangrijkste kenmerken van de Belgische economische ruimte voor, zoals ze uit de socio-economische enquête van 2001 kunnen afgeleid worden.

Deze kaart is het resultaat van een zowel kwalitatieve als kwantitatieve benaderingswijze. Eerst werd een principaal-componentenanalyse¹⁰ (PCA) toegepast op de sectorale structuur van de economie in 13 sectoren. De eerste drie componenten van de analyse bevatten 75% van de informatie en de eerste alleen 42,5%. De eerste component stelt de meest banale sectoren, handel, landbouw en bouwnijverheid tegenover de tertiaire sector van hoog niveau (bankwezen, diensten aan bedrijven en in mindere mate de administratie): ruimtelijk staan de perifere gebieden, waar de eerstgenoemde sectoren oververtegenwoordigd zijn tegenover de centrale ruimten (bijvoorbeeld de as Brussel-Antwerpen) waar de hoogwaardige tertiaire sector geconcentreerd is. De tweede component plaatst de niet-verhandelbare diensten die relatief meer voorkomen in Wallonië tegenover de verhandelbare diensten, die meer in Vlaanderen voorkomen. Ten slotte, de derde, marginalere component (10% van de oorspronkelijke informatie), bevat de industrie, die specifiek is voor de Vlaamse perifere gebieden. Daarna hebben we op deze basis de sectoren geselecteerd die ruimtelijk het meest discrimineren,

¹⁰ Een principaal-componentenanalyse (PCA) laat toe een reeks variabelen te synthetiseren tot een aantal fundamentele bestanddelen die de grote structurele tegenstellingen weergeven. In geografie worden door zulke analyse de variabelen gegroepeerd die eenzelfde verspreiding hebben: in het geval dat ons bezighoudt worden de sectoren die een gelijkaardige economische verspreiding hebben samen gegroepeerd in de ruimte van de grote bestanddelen van de PCA.

degene die het best de grote ruimtelijke verschillen in de economische structuur weergeven: de verhandelbare diensten van hoog niveau (banken en diensten aan bedrijven), de niet-verhandelbare diensten (administratie, gezondheidszorg en onderwijs), de industrie. Voor deze drie indicatoren hebben we drempels gekozen, die overeenstemmen met knikpunten in de statistische verdeling van de waarden, waardoor de meest gespecialiseerde gebieden kunnen worden geïsoleerd. Ten slotte hebben we op een meer kwalitatieve basis enkele sectoren geselecteerd die een ruimtelijke specialisatie weergeven: de landbouw, die heel dikwijls een specialisatie is in perifere landelijke gebieden omdat er niets anders is, de handel, die specifiek is voor grote stedelijke randgebieden met gemiddeld hoge inkomens, de horeca, die specifiek is voor toeristische streken en de financiële sector, indicator van een gebied met economische beslissingsbevoegdheid.

Kaart 43: Synthese van de ruimtelijke en sectorale structuur van de werkgelegenheid naar plaats van tewerkstelling, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra

Bron: SEE, NIS 2001

Nota's:

- De drempels worden bepaald op basis van significante knikpunten in de gegevensverdeling
- voor de definitie van de werkgelegenheidscentra, zie hoofdstuk 5

3.7.2. Synthese van de dynamiek van de Belgische economische ruimte

3.7.2.1. Shift and share-analyse

We hebben reeds de verschillende dynamiek binnen de Belgische ruimte aangehaald¹¹, die gemakkelijk in twee grote evolutietrends kan gesynthetiseerd worden:

- een tegenstelling Vlaanderen-Wallonië;
- een hernieuwde concentratie van de groei in de grootstedelijke gebieden, vooral Brussel, maar vooral in de suburbane gebieden.

¹¹ Zie hoofdstuk 2.3.2.

Om deze evolutietrends goed te begrijpen is het interessant om de respectievelijke impact van de oorspronkelijke economische structuren en deze die meer specifiek van een lokale dynamiek afhangen, na te gaan. Dit kan gebeuren aan de hand van een shift and share-analyse¹². Het principe van deze analyse bestaat erin om op de aanvankelijke lokale economische sectorale structuur de gemiddelde groei van deze bepaalde sector op rijksniveau toe te passen. Hierdoor bekomt men een aantal theoretische tewerkstellingsplaatsen in 2001 en zo kunnen we de kwaliteit van de lokale structuur beoordelen. Want een gebied dat in de meest dynamische sectoren op rijksniveau gespecialiseerd is zal een grote theoretische groei kennen: dit gebied bezit dus een kwaliteitsstructuur. Anderzijds, een streek die vooral gespecialiseerd is in sectoren die algemeen in verval zijn, bezit een ongunstige structuur of van lage kwaliteit. Als een gebied bijvoorbeeld sterk gericht is op de industrie, waarvan de werkgelegenheid op rijksniveau algemeen achteruitgaat, dan bezit deze streek een slechte structuur.

We kunnen ten slotte de verhouding meten tussen het aantal banen op het einde van de periode (2001), en het theoretisch aantal banen, dit wil zeggen een evaluatie van hoe de regio het doet: want een streek die in werkelijkheid meer banen zou hebben dan het theoretische aantal behaalt betere resultaten dan haar sectorale structuur doet vermoeden, wat men kan toeschrijven aan een goede lokale dynamiek. We hernemen hier het voorbeeld van het gebied dat sterk gespecialiseerd is in de industrie. Het zou kunnen dat ondanks deze structurele handicap er toch goede resultaten behaald worden op het vlak van werkgelegenheid: dan mogen we stellen dat ze een sterke lokale dynamiek bezit.

Toch moeten we voorzichtig blijven bij de interpretatie van deze resultaten. Want ze hangen inderdaad sterk af van de sectorale indeling en we hebben reeds beklemtoond dat de enquête van 2001 weinig soepelheid toeliet in de keuze ervan. Anders gezegd, wat men zou kunnen interpreteren als lokaal dynamisch gedrag kan ook het gevolg zijn van fijnere verschillen in de structuren dan deze die gemeten worden. Zo bijvoorbeeld is het gewicht van de industrie algemeen ongunstig maar de farmaceutische industrie kent veel hogere groeicijfers dan de textiel- of de zware metaalindustrie.

De kaart van de kwaliteit van de structuren (Kaart 44) toont een ongebruikelijk ruimtelijk beeld van de tewerkstellingsdynamiek. Algemeen vertoont Vlaanderen in 1991 een slechte structuur: de industriële specialisering, specifiek voor het Noordoosten, Antwerpen en nog meer het zuiden van West-Vlaanderen is hiervoor de voornaamste verklaring. Omgekeerd hebben de gebieden die meer op de tertiaire sector gericht zijn en gespecialiseerd zijn in de horeca, de diensten aan bedrijven en zelfs in de niet-verhandelbare diensten, en dan vooral de gezondheidszorg in sterke expansie, een betere structuur dan gemiddeld.

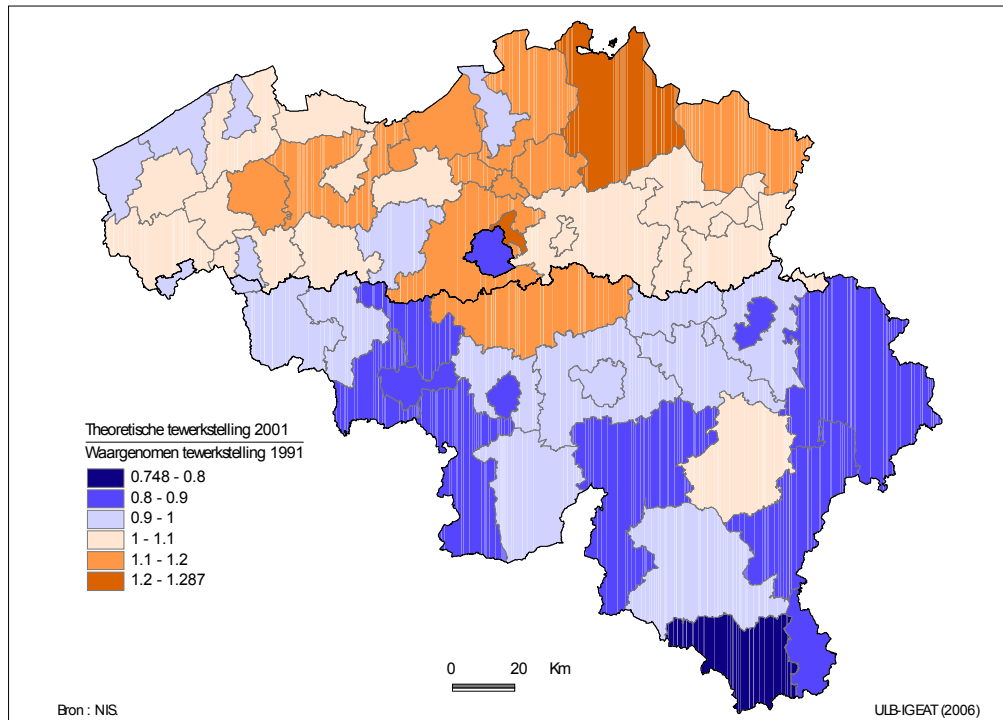
Maar deze structuren verklaren lang niet alles en het ruimtelijke beeld van de gedragsverschillen stemt veel beter overeen met de reële dynamiek (Kaart 45). Niettegenstaande het gewicht van de industrie doen het zuiden van West-Vlaanderen en het Noordoosten het uitzonderlijk goed: enerzijds slagen ze erin hun industriële tewerkstelling te behouden en anderzijds zijn de groeicijfers van de verhandelbare en niet-verhandelbare tertiaire sector er dikwijls hoger dan gemiddeld. West-Vlaanderen doet het goed door het dichte netwerk van flexibele kleine en middelgrote ondernemingen en de aanwezigheid van gemiddeld dynamische ondernemers.

Omgekeerd doen de oude industriebekkens en het zuiden van Wallonië het niet goed, niettegenstaande het hoge aandeel van de tertiaire sector: de niet-verhandelbare tertiaire sector waarin deze gebieden gespecialiseerd zijn kent er een teleurstellende evolutie. De zwakte van het lokaal ondernemerschap en

¹² Voor meer details over de methodologie, zie in het bijzonder Barf, R.A., and Prentice L. Knight III.(1988), «Dynamic Shift-Share Analysis». Growth and Change 19(2):1-9

de kleine aantrekkingskracht op buitenlandse investeerders zijn hier belangrijke verklaringsfactoren voor.

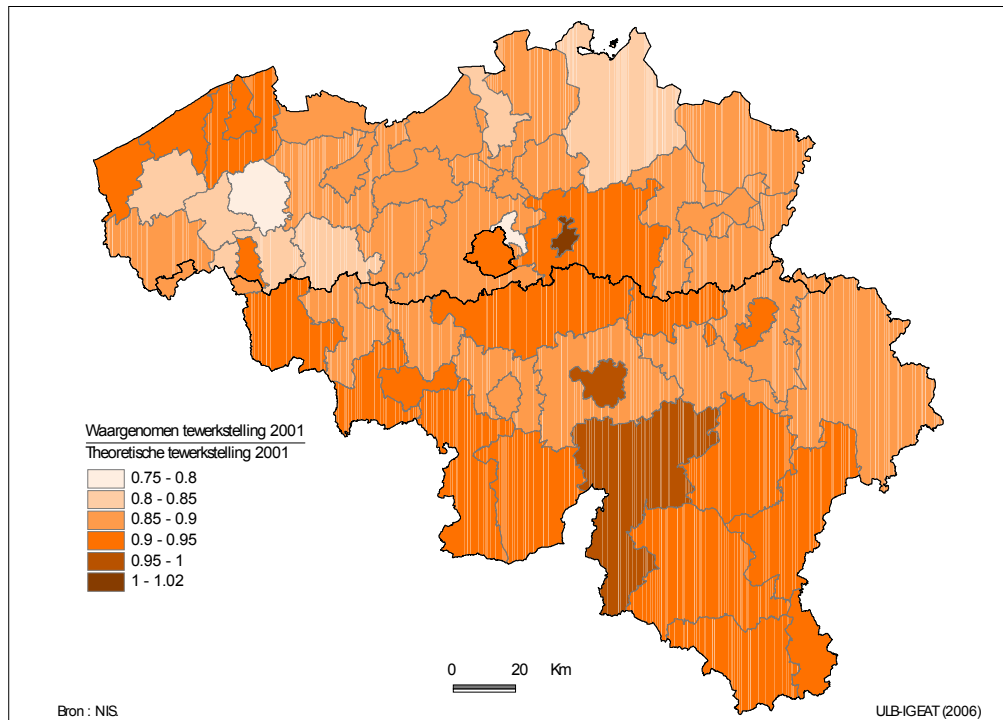
In de grootstedelijke zones valt de tegenstelling tussen centrum en periferie op: met veel betere structuren hebben de stadscentra veel lagere groeicijfers dan de suburbane zones, die een belangrijk deel van de nieuwe jobs in de diensten aan bedrijven aantrekken.

Kaart 44: Shift and share-analyse. Kwaliteit van de structuur, 1991-2001, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra

Bronnen: Volkstellingen, NIS 1991; SEE, NIS 2001

Nota: voor de definitie van de werkgelegenheidscentra, zie hoofdstuk 5

Kaart

45: Shift and share-analyse. Ruimtelijke verschillen, 1991-2001, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra.

Bronnen: Volkstellingen, NIS 1991; SEE, NIS 2001

Nota: voor de definitie van de werkgelegenheidscentra, zie hoofdstuk 5

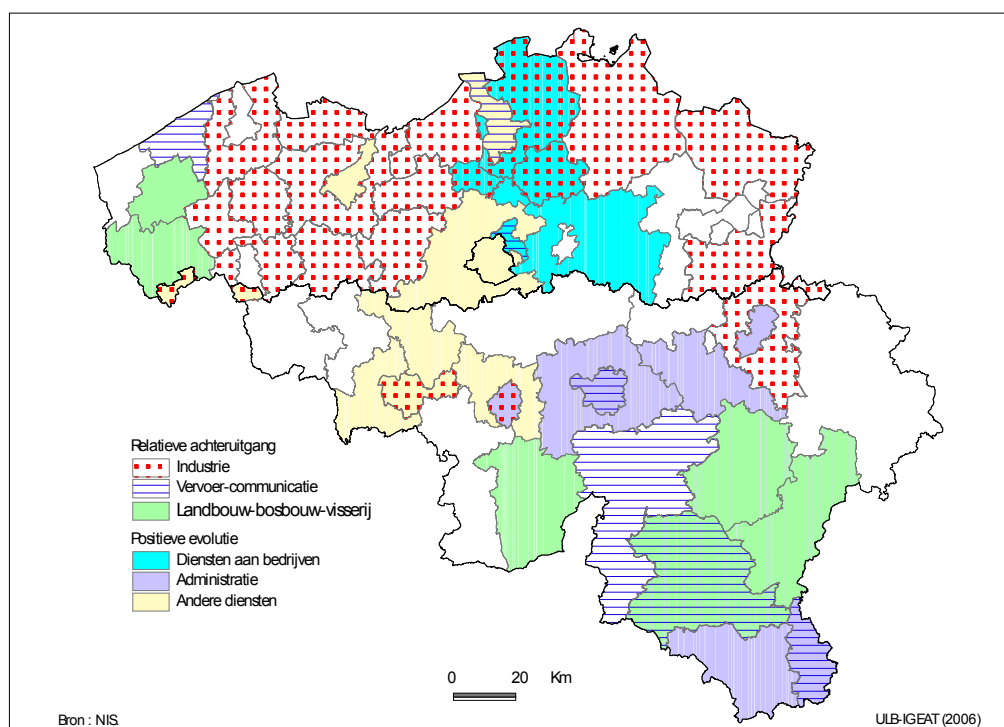
3.7.2.2. Typologie van de sectorale groeicijfers

De ruimtelijke dynamiek uit zich ook in de structurele evolutie. De grote ontwikkelingstendenzen die in hoofdstuk 2 worden beschreven (desindustrialisering, groei van de diensten aan bedrijven...) vertonen in werkelijkheid grote ruimtelijke verschillen. Deze worden op kaart 46, die op basis van een eenvoudige indicator werd opgemaakt, voorgesteld. Voor elk arrondissement hebben we het verschil gemeten tussen het aandeel van elke sector in de lokale tewerkstelling in 2001 en in 1991. Daarna hebben we de sectoren met de grootste en de meest opvallende structurele evolutie op ruimtelijk vlak, zowel groei als achteruitgang, geselecteerd. Bij de interpretatie van de kaart moeten we er wel mee rekening houden dat het over een relatieve evolutie gaat die afhangt van de totale werkgelegenheidsdynamiek: het aandeel van een sector kan achteruitgaan omdat de totale werkgelegenheid toeneemt, of omdat het aantal banen in die sector daalt.

We wijzen nogmaals op de onnauwkeurige sectorale indeling van de enquête van 2001, vooral op het gewicht van de sector «Andere diensten», waarvan een belangrijk deel feitelijk tot de diensten aan bedrijven behoort. De evolutie is dus niet wars van dubbelzinnigheid.

De landbouw ging maar achteruit in de weinige gebieden waar deze in 1991 nog een significant aandeel in de tewerkstelling had, namelijk het zuidoosten van Wallonië evenals de arrondissementen Diksmuide en Ieper in West-Vlaanderen. De achteruitgang van de industrie heeft daarentegen een grote impact gehad op een groot deel van Binnen-Vlaanderen buiten de grote steden, op het Noordoosten, evenals op de periferie van Antwerpen en Mechelen. Maar de relatieve achteruitgang van de industrie is er grotendeels te wijten aan het grote dynamisme van de andere sectoren. In Wallonië ging de industrie niet achteruit omdat ze nog maar een klein aandeel in de werkgelegenheid vertegenwoordigt: in de zeldzame Waalse industriegebieden van enige betekenis was er wel een belangrijke desindustrialisering. Vervoer en communicatie gaan relatief achteruit in enkele specifieke concentratiegebieden: Antwerpen, Oostende, Namen, arrondissementen van het zuiden van het land.

Algemeen worden deze relatieve afnamen gecompenseerd door de groei van de diensten: in de Vlaamse gebieden getroffen door de desindustrialisering is de groei van de tertiaire sector niet in een of andere specifieke sector geconcentreerd, waardoor deze gebieden ook niet op de kaart verschijnen. Twee structurele tendensen zijn ruimtelijk scherp afgebakend: de groei van de diensten aan bedrijven in de grootstedelijke as, met uitzondering van de grote stedelijke centra; de relatieve groei van de administratie in bepaalde Waalse arrondissementen, soms omdat het behoud ervan een algemene negatieve dynamiek compenseert.

Kaart 46: Synthese van de evolutie van de werkgelegenheidsstructuur naar plaats van tewerkstelling tussen 1991 en 2001, per arrondissement en belangrijkste werkgelegenheidscentra

Bronnen: Volkstellingen, NIS 1991; SEE, NIS 2001

Nota: voor de definitie van de werkgelegenheidscentra, zie hoofdstuk 5

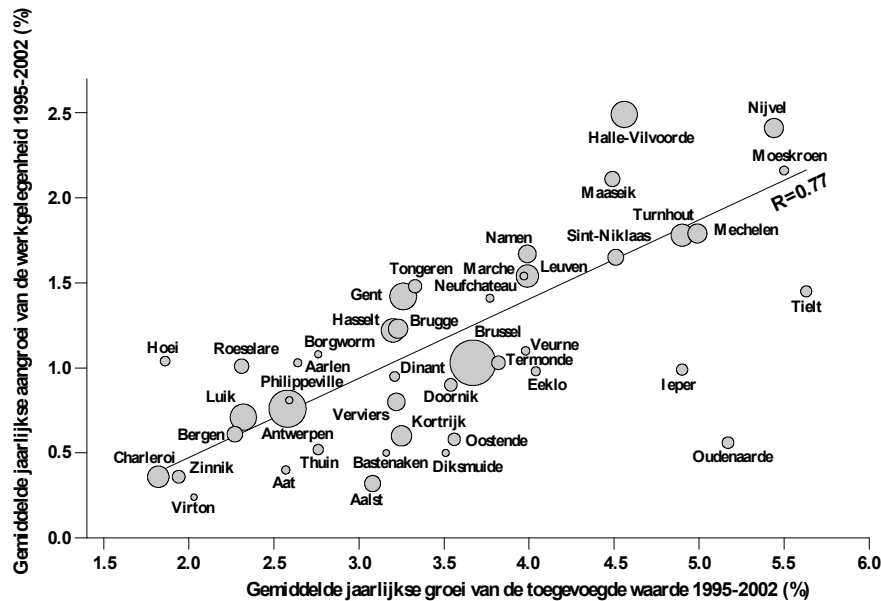
4. Analyse van de arbeidsmarkt

4.1. Inleiding over de werkloosheid en haar determinanten

Zoals in de meeste Europese landen ging de crisis van de winsten, de investeringen en de groei, die werd ingeleid door de structurele afname van de productiviteitswinst in België, samen met een sterke stijging van de werkloosheid in de jaren 1970-80. Vanaf de jaren '80 leidde het herstel van de winsten tot de stabilisering van een regime van accumulatie en trage groei, samengaand met het behoud van een hoge structurele werkloosheidsgraad. Het herstel van de winsten was niet gesteund op het hernemen van de productiviteitsgroei, maar was het gevolg van de bezuinigings- en loonmatigingspolitiek die de marktdynamiek aan banden legde.

De evolutie van de werkloosheid in de ruimte en in de tijd kan echter niet herleid worden tot louter schommelingen in de economische groei.

Eenzijds kan economische groei minder of meer intensief zijn. Dit geldt op wereldschaal waar de evolutie van de werkgelegenheid en van het bbp verre van perfect correleren. Maar dit geldt ook op regionale schaal zoals de grafiek 2 dit voor België tussen 1995 en 2002 bewijst. De groei tijdens deze periode lijkt zo, gemiddeld, minder banen te creëren in de kmo-gebieden van het oude Vlaamse textielgebied, waar de mutaties van de lichte industriële structuur die aanvankelijk zeer arbeidsintensief was ten koste van de werkgelegenheid gebeurde, dan in de periferie van de grote agglomeraties. De werkgelegenheid wordt in deze laatste onder andere gunstig beïnvloed door de groei van de diensten aan bedrijven die hoge toegevoegde waarden genereert per baan, maar ook door de groei van de diensten aan de bevolking die het gevolg zijn van de groeiende suburbanisatie. In Brussel leidt het groeiend aandeel binnen de economische dynamiek van gekwalificeerde segmenten met hoge toegevoegde waarde per baan tot een tragere evolutie van de totale tewerkstelling dan van de toegevoegde waarde. Door lagere beroepskwalificaties stellen we het omgekeerde vast in het industriële Noordoosten, waar het industriële weefsel trouwens waarschijnlijk minder getroffen wordt door de rationaliseringsinvesteringen dan dit van het oude Vlaamse textielgebied. Daarenboven leidt de demografische evolutie tot een groei van de banen in de tertiaire sector.

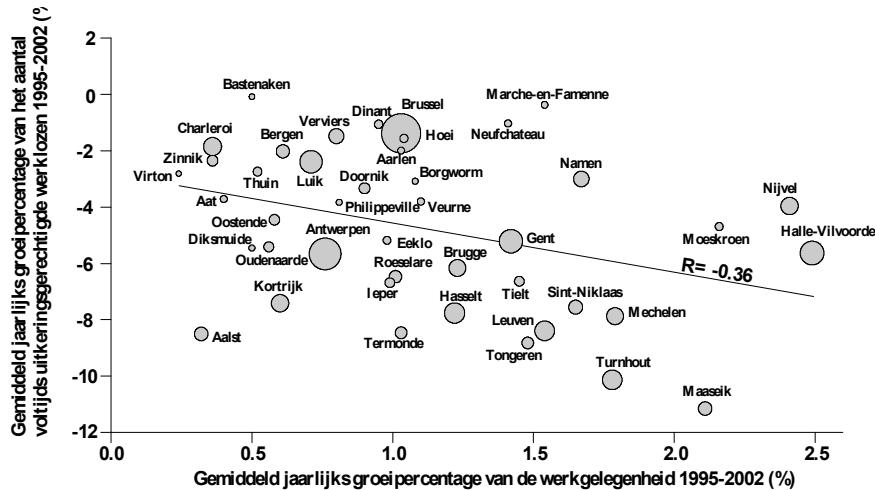

Grafiek 2: Evolutie van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid naar plaats van tewerkstelling, per arrondissement (1995-2002)

Bronnen: Nationale Bank van België, RSZ, RSVZ

Anderzijds is het verband tussen tewerkstelling en werkloosheid zelf ook complex. Bij internationale vergelijkingen moeten we er rekening mee houden dat werkloosheidscijfers op specifieke nationale gebruiken berusten, die met verschillende typen van nationale sociopolitieke compromissen overeenstemmen, met verschillende sociologische contexten en niet alleen met de louter economische performances. De werkloosheid is maar een van de vele manieren om het niet-werken te reguleren, naast bijvoorbeeld de deeltijdse arbeid, het brugpensioen, het vervroegd pensioneren, of de verlenging van de studies. Ze kan ook afhangen van de plaats die de vrouwen innemen op de arbeidsmarkt, maar in het kader weeral van complexe relaties, vermits in grote delen van de Europese Unie lage werkloosheid verbonden is met een grote vrouwelijke tewerkstelling.

Zelfs indien de verschillende manieren om het niet-werken te reguleren nationaal bepaald worden hebben ze toch een verschillend effect op regionale of lokale schaal. Sectorale maatregelen voor brugpensioen zullen bijvoorbeeld een verschillend effect hebben afhankelijk van het relatieve gewicht van de betrokken sectoren in elk van de gewesten. Binnen eenzelfde land kunnen er ook verschillen bestaan tussen verschillende landsdelen, zelfs in een klein land zoals België, op demografisch vlak of op vlak van de sociologische context, waardoor specifieke lokale omstandigheden van toetred tot de arbeidsmarkt ontstaan. Zo zijn de schommelingen in de tewerkstelling en de werkloosheid allerm minst mechanisch. Afgezien van loutere inertie-effecten in de zones met hoge werkloosheid van Wallonië en Brussel, onderstreept grafiek 3 bijvoorbeeld hoe de tewerkstellingsgroei op basis van demografische groei een kleinere invloed heeft op de evolutie van de werkloosheidscijfers, zoals in verschillende arrondissementen ten zuiden van de Waalse as, of zelfs in een deel van de zeer dynamische residentiële banlieues (Nijvel). Het geval Brussel bewijst de geringe invloed van de groei van de werkgelegenheid op de stedelijke werkloosheid wanneer ze steunt op segmenten die een hoge kwalificatie vereisen en ze hiervoor beroep moet doen op forensen. We benadrukken trouwens dat werkgelegenheidsgroei, vooral in gebieden met hoge werkloosheid, dikwijls leidt tot de toename van de tendens om zich op de arbeidsmarkt aan te bieden, waardoor de directe invloed van de groei op de werkloosheid verkleind wordt.

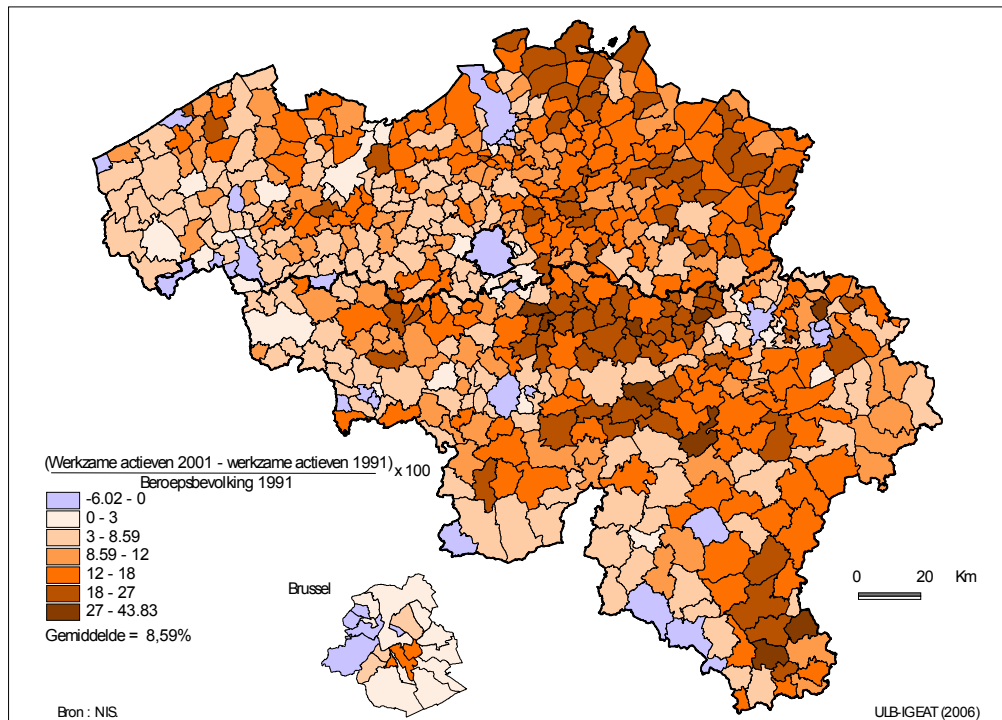

Grafiek 3: Evolutie van het groeipercentage van de werkgelegenheid naar plaats van tewerkstelling en van het aantal voltijdse uitkeringsgerechtigde werklozen naar woonplaats (1995-2002)

Bronnen: NIS, 2004; RSZ; RSVZ.

4.2. Demografische evolutie en evolutie van de beroepsbevolking naar woonplaats

Tussen 1991 en 2001 waren er grote regionale verschillen in de groei van de beroepsbevolking naar woonplaats (Kaart 47). Algemeen was de groei het snelst in de periferie van de grote stedelijke agglomeraties, met uitzondering nochtans van de dichtst bij de stad gelegen periferie en van de dichtbevolkte gebieden tussen Brussel, Antwerpen en Gent. De grote agglomeraties zelf hebben een zwakke tot zelfs negatieve evolutie gekend. In Wallonië merkt men een sterke groei in de gebieden met een lagere bevolkingsdichtheid aan weerszijden van de stagnerende stedelijke dichtbevolkte as. De groei is het grootst ten noorden van de as in de invloedssfeer van Brussel, vooral in het oostelijke deel. Overigens zijn de groeicijfers ook hoog in een deel van de meest rurale gemeenten van de Ardennen (en in de nabijheid van Luxemburg). In Vlaanderen, en buiten de stedelijke periferie, is het Noordoosten in het geheel genomen de meest dynamische regio, in tegenstelling tot de stagnerende landelijke gemeenten van de Westhoek.

Kaart 47: Groei van de werkzame actieve bevolking tussen 1991 en 2001 naar woonplaats

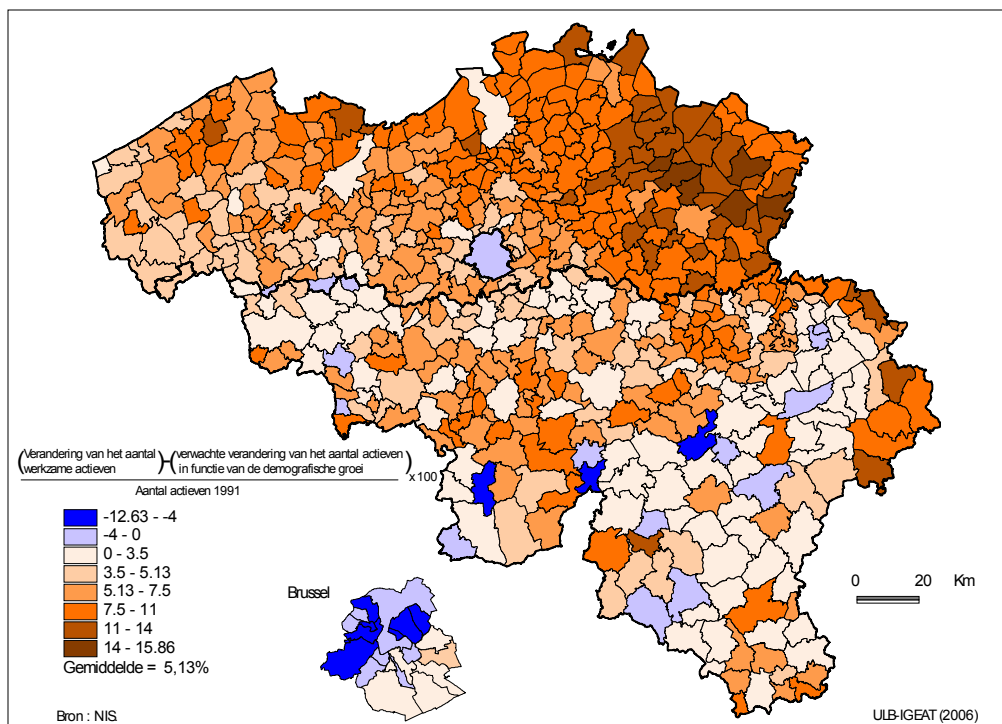
Bron: SEE, NIS 2001

Voor een deel nochtans kan de toename van het aantal werkzame actieven gewoon gelijklopen met de demografische groei, en niet overeenstemmen met een verbeterde situatie op de arbeidsmarkt. Dit is onder andere het geval in een gedeelte van de residentiële banlieue van Brussel, die positieve migratiesaldi vertoont door de voortschrijdende suburbanisatie en zo het aantal werkzame actieve inwoners ziet toenemen, maar zonder samengaan van systematische daling van het aantal werkzoekenden. Algemeen en bij ongewijzigde activiteitsgraad zal de groei van het aantal werkzame actieven slechts tot een daling van de werkloosheid leiden indien ze sneller is dan de groei, onder invloed van de demografische groei, van het totaal aantal personen op de arbeidsmarkt. De correlatie tussen de groei van de werkzame beroepsbevolking en de evolutie van de werkloosheidspercentages is maar $-0,34$, voor het geheel van de gemeenten tussen 1991 en 2001 (wat betekent dat met een R^2 van $0,12$, slechts 12% van de werkloosheidsschommelingen het gevolg is van de verandering van het aantal werkzame actieven). Op kaart 48 kunnen we de werkelijke lokale evolutie van het aantal werkzame actieven tussen die twee data vergelijken met de evolutie van het aantal te verwachten personen op de arbeidsmarkt in functie van de evolutie van de bevolking op actieve leeftijd, bij gelijkblijvende activiteitsgraad.

Op deze kaart ziet men dat de toename van de werkzame actieve bevolking in de meest dynamische gemeenten van de Condroz of van de leemplateaus rond de Waalse as in werkelijkheid maar weinig hoger is dan de toename van het aantal actieven (of ze nu werken of niet) die men louter in functie van de demografische dynamiek kan verwachten. Dit geldt nog meer voor de Ardense gemeenten wat de betrekkelijkheid van de positieve gevolgen van de effecten van de rurbanisatie aantoont. Men moet daarenboven ook beseffen dat economische en demografische groei elkaar wederzijds beïnvloeden en dat lokale migratiebewegingen zelf ook gedeeltelijk beïnvloed worden door de dynamiek van de plaatselijke arbeidsmarkt. Dit is bijvoorbeeld het geval voor een deel van de residentiële periferie rond Brussel. De evolutie van de sectorale structuur, en in het bijzonder de groei van gekwalificeerde

diensten zoals de diensten aan bedrijven kunnen er niet herleid worden tot een eenvoudig gevolg van de suburbane migraties, maar kunnen deze migraties ook stimuleren.

De groei is daarentegen groter dan verwacht in sommige gemeenten van de Waalse as, onder andere in een kring gemeenten rond Luik en Charleroi, met inbegrip van enkele naburige gemeenten waar de lage dynamiek veroorzaakt wordt door de vergrijzing en de stagnerende of dalende bevolking. In de twee steden zelf is de daling van de werkzame actieve bevolking een beetje lager dan verwacht. Algemeen gezien is de relatieve stagnatie van de werkzame beroepsbevolking in de eerste suburbane kring, maar ook in de agglomeraties zelf het gevolg van eenzelfde effect, maar wel in een totaal andere sociale context. De evolutie van de werkzame beroepsbevolking beantwoordt aan de verwachtingen in Antwerpen en in Gent. Ze zijn nog slechter dan de demografische evolutie doet vermoeden in de gemeenten van de oude Brusselse industriële as. De zwakke bevolkingstoename beperkt ook de toename van de werkzame beroepsbevolking in West-Vlaanderen en in een deel van Vlaams Haspengouw.

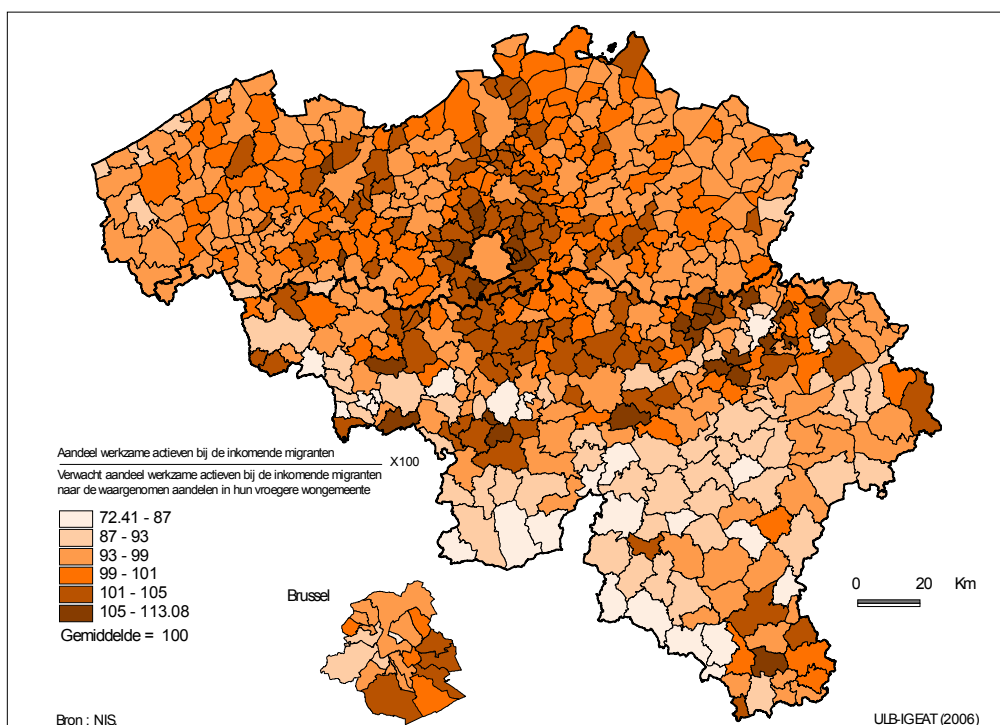

Kaart 48: Vergelijking van de waargenomen evolutie van de werkzame actieven naar woonplaats met de verwachte evolutie in functie van de demografische evolutie

Bron: SEE, NIS 2001

Over het geheel genomen toont kaart 48 in vergelijking met kaart 47 dat er een zeer duidelijke tegenstelling bestaat tussen Vlaanderen enerzijds en Wallonië en Brussel anderzijds. Hoewel het percentage gemeenten met een grotere dan gemiddelde groei van het aantal werkzame actieven voor deze twee gehelen ongeveer hetzelfde is (respectievelijk 61% en 57%, met hoge percentages omdat de grootste toename aangetroffen wordt in gemeenten met een gering of gemiddeld bevolkingsaantal), geldt dit niet meer voor de toename van de werkzame beroepsbevolking waar die groter is dan de demografische groei doet vermoeden. Ongeveer 80% Vlaamse gemeenten hebben hier een hogere

groei dan het rijksgemiddelde tegenover slechts 43% in Wallonië en Brussel. In deze laatste entiteit wordt een belangrijk deel van de sterke lokale groei van de werkzame actieven naar woonplaats in werkelijkheid niet veroorzaakt door een sterke regionale groei van de werkgelegenheid, maar door een ruimtelijk spreidingseffect van de werkzame beroepsbevolking via de residentiële migraties. Kaart 48 werkt dit effect trouwens niet helemaal weg. Het aandeel werkzame actieven is inderdaad groter bij de actieve bevolking die naar de suburbane rand verhuist dan bij de actieven in hun oorspronkelijke gemeente (Kaart 49). In een deel van de Waalse as en de omringende gemeenten evolueert het aantal werkzame actieven naar woonplaats gunstiger dan verwacht. Hier vindt men twee grote typen: enerzijds de gemeenten van de oude centrale industrieas met dalende bevolking, waar de werkgelegenheid het een beetje minder slecht doet dan verwacht en anderzijds een beetje verderaf gelegen gemeenten waar de werkzame actieven toenemen door de residentiële migratie. Hoewel dit laatste mechanisme ook verantwoordelijk is voor de toename van het aantal werkzame actieven in de Brusselse periferie en in de rand van Antwerpen en Gent verklaart dit toch het geheel van de hogere dan gemiddelde groei in Vlaanderen niet. In Vlaanderen heeft men een zwakkere groei in Antwerpen zelf en in Gent zelf waar de afstotingskrachten eigen aan de centrale stedelijke gebieden voelbaar blijven als gevolg van de grondprijzen, de verkeersopstoppingen... In tegenstelling tot de sterke groei in het Noordoosten, niettegenstaande de dynamiek uitgaande van de dominante industriële sector er lichtjes verzwakt, is de groei zwak in een groot deel van het kmo- en lichte industrie weefsel van West- en Oost-Vlaanderen. Deze redelijk zwakke groei is weliswaar kenmerkend voor veel andere Europese streken die met steunontvangende marshall-districten of een geheel van marshall-districten overeenstemmen; deze weerspiegelen waarschijnlijk onder andere hoe moeilijk het is voor deze economische weefsels met versnipperd kapitaal om onderzoek & ontwikkeling te financieren of zich spits technologieën toe te eigenen.

Kaart

49: Vergelijking van het aandeel werkzame actieven bij de inkomende migranten met het aandeel werkzame actieven in hun vroegere woongemeente

Bron: SEE, NIS 2001

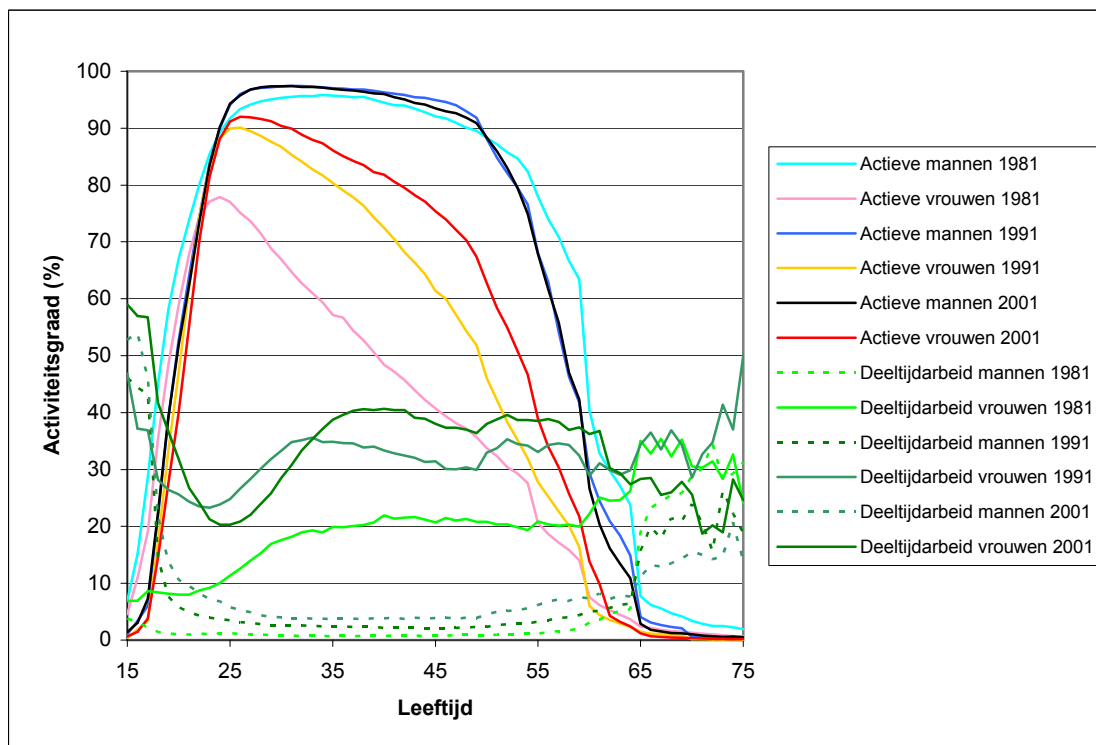
Nota: deze vergelijking steunt op de verhouding tussen het aandeel waargenomen werkzame actieven bij de inkomende migranten en het aandeel dat men zou bekomen indien migranten van een woongemeente R gemiddeld hetzelfde percentage werkzame actieven zouden hebben als dit van deze gemeente R.

Zelfs indien de schommelingen van de werkloosheid en de werkzame actieven veel beter correleren na neutralisering van de groei veroorzaakt door de bevolkingstoename ($R=0,83$; $R^2=0,68$), moet men nog rekening houden met de lokale evolutie van de activiteitsgraad. Een snelle wijziging van deze laatste kan inderdaad het effect van de groei van de werkzame actieven op de werkloosheid beperken of versterken. Bovendien kan de differentiële schommeling van de mannelijke en de vrouwelijke activiteitsgraad een weerslag hebben op de verschillende evolutie van de mannelijke en de vrouwelijke werkloosheidsgraad.

4.3. Evolutie van de activiteitsgraad

De mannelijke activiteitsgraad naar leeftijd is over het algemeen zeer stabiel gebleven tussen 1991 en 2001, terwijl de vrouwelijke een uitgesproken toename vertoont. Niettegenstaande de verhoging van de vrouwelijke activiteitsgraad blijft de globale activiteitsgraad in België ver beneden het Europese gemiddelde.

Al liggen de Belgische gemiddelde activiteitsgraden tussen 25 en 49 jaar, zowel bij mannen als bij vrouwen, zeer dicht bij het Europees gemiddelde, zijn deze van de 15-24-jarigen en van de 50-64-jarigen daarentegen veel lager dan dit gemiddelde. Zowel bij de mannen als bij de vrouwen bevindt België zich bij de 3 of 4 landen met een zeer late intrede en een zeer vroege uittrede op de arbeidsmarkt (Tabel 13).

Grafiek 4: Activiteitsgraad naar leeftijd sinds 1981

Bron: SEE, NIS 2001

	Tussen 15 en 24 jr		Tussen 25 en 49 jr		Tussen 50 en 64 jaar	
	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen
België	30,0	37,2	74,5	92,5	29,4	55,0
Europese Unie (15 landen)	43,6	50,7	74,0	93,2	42,8	65,3
Europese Unie (25 landen)	42,0	49,1	75,0	93,0	42,5	64,2

Tabel 13: Beroepsbevolking in percentage van de totale bevolking (van elk geslacht) per leeftijdscategorie (%), in 2001

Bron: Enquêtes over de arbeidskrachten, Eurostat

4.3.1. Vroegtijdig verlaten van de arbeidsmarkt

Gezien de redelijk normale activiteitsgraad in de leeftijdsgroepen van 25 tot 50 jaar, bewijst de lage activiteitsgraad na 50 jaar, zowel bij mannen als bij vrouwen, de vroegtijdige uittrede uit de arbeidsmarkt.

De uittredemotieven verschillen sterk naargelang het geslacht. De vrouwelijke inactiviteit tussen 50 en 59 jaar wordt vooral door familiale, persoonlijke of gezondheidsredenen verklaard (43% zegt de arbeidsmarkt om deze redenen te hebben verlaten tegenover maar 22% van de inactieve mannen tussen 50 en 64 jaar, met bij deze laatste waarschijnlijk een grotere frequentie om gezondheidsredenen). Daarenboven is 20% van de niet-werkzame vrouwen in deze leeftijdscategorie nooit actief geweest op de arbeidsmarkt.

Niet-werkzame mannen tussen 50 en 64 jaar zijn overwegend met pensioen of brugpensioen (70%, tegenover maar 25% van de niet-werkzame vrouwen van 50 tot 59 jaar). In het totaal zijn bijna driekwart van de bruggepensioneerden of ermee gelijkgestelden, mannen.

4.3.1.1. Vervroegd verlaten van de arbeidsmarkt door de mannen

Dat mannen de arbeidsmarkt vervroegd verlaten door pensioen en brugpensioen was reeds voelbaar in de jaren '60 in de meeste economisch ontwikkelde landen. Maar met de crisis van de jaren '70 en de toename van de werkloosheid versnelde het tempo. Vele Europese landen hebben toen programma's van vervroegde uittrede ingevoerd; ze deden dit soms om banen voor jongeren vrij te maken, soms als een speciaal soort sociaal compromis, onder andere in het raam van een politiek herstructureringsbeleid van de bekkens van de zware industrie. Het belang van deze laatste in België en de gevolgen ervan, ook buiten de oude industriebekkens zelf, op de staatstussenkomst om de tewerkstellingscrisis op te lossen, verklaren wellicht waarom de mannelijke activiteitsgraad na 50 jaar blijvend tot de laagste van Europa is gaan behoren. In 2001 hebben enkel Slovenië, Hongarije en Polen een lagere activiteitsgraad. Landen zoals Denemarken, Zweden, Noorwegen, Zwitserland of IJsland hebben voor die leeftijdsklassen een activiteitsgraad die minstens 20 punten hoger ligt.

Meer dan de helft van de bruggepensioneerden werkte in de industrie (Tabel 14). De mannelijke bruggepensioneerden zijn ruimschoots oververtegenwoordigd in de industriegebieden of de oude industriegebieden, vooral rond de polen van belangrijke industrieën met sterke daling van de tewerkstelling, zoals in het bijzonder de zware metaalindustrie (Kaart 50). Dit is het geval bij de

bekkens van de zware metaalnijverheid van Luik en Charleroi (en op lokaal vlak van Clabecq), maar ook van de maritieme siderurgie ten noorden van Gent, van de non-ferrometaalnijverheid in het Noordoosten en de grote metaalverwerkende polen zoals de draadtrekkerij van Zwevegem bijvoorbeeld, of van kleinere polen ten zuiden van Antwerpen of ten westen van Gent.

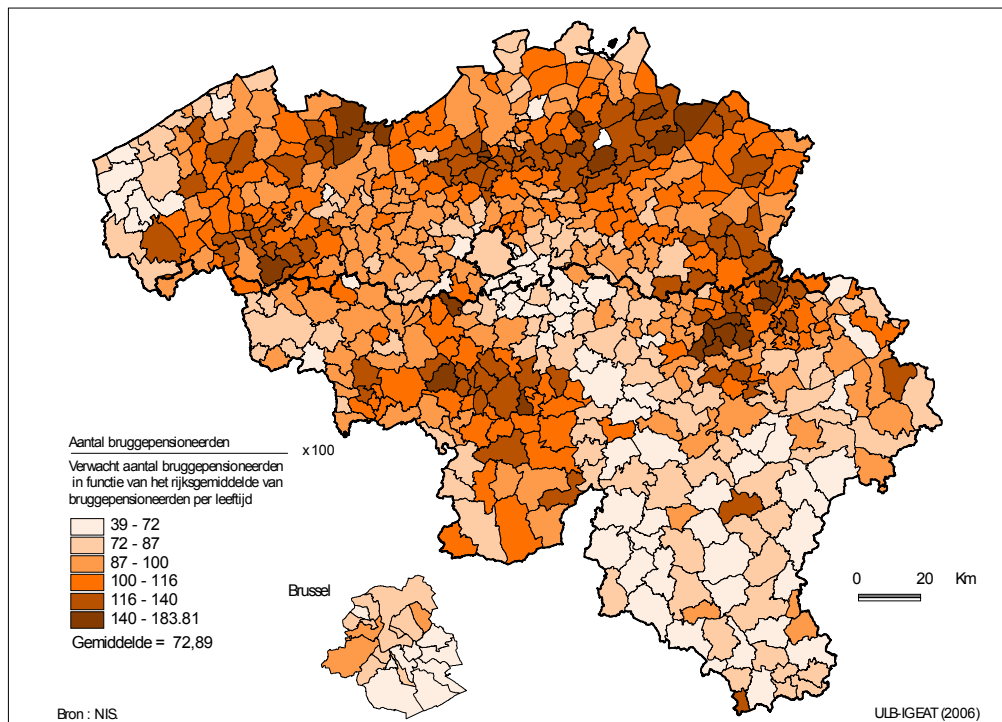
Sectorale herkomst	Mannen (73%)	Vrouwen (26%)	Totaal (100%)	Specificiteit t.o.v. de sectorale tewerkstelling (gemiddelde = 100)
Industrie	47	19	40	253
Bouwnijverheid	12	1	9	122
Onderwijs, opleiding	5	28	11	128
Openbaar bestuur	5	6	5	57
Banken en verzekeringen	4	7	5	120
Handel	4	12	6	61
Vervoer, opslag, communicatie	5	1	4	90
Gezondheidszorg en sociale dienstverlening	2	9	3	31
Overige	15	15	15	55

Tabel 14: Sectorale herkomst van de bruggepensioneerden

Bron: SEE, NIS 2001

Het belang van de brugpensioenen is daarentegen gedaald rond de oude steenkolenbekkens, die reeds twee decennia of meer geleden sloten, met inbegrip van het oude Limburgse steenkolenbekken. De oververtegenwoordiging van bruggepensioneerden ten gevolge van de sluiting van de Franse siderurgie van Vireux-Molhain, of van Athus, die in 1991 nog zichtbaar was is verdwenen. Al deze sluitingen vallen nog enkel op door het belang van de overblijvende gepensioneerden jonger dan 65 jaar.

Er zijn duidelijk minder bruggepensioneerden in de Waalse perifere gebieden die niet verbonden zijn met de werkgelegenheidspolen van de Waalse as, alsook in de Westhoek. Ook in een deel van de goeude banlieues van de grote agglomeraties is dit het geval. In de zuidoostelijk banlieue van Brussel is de tendens om op brugpensioen te gaan bij de mannen uiterst laag. Dit geldt ook voor het Brussels gewest zelf, waar de oude industriële as door redelijk gematigde waarden gekenmerkt wordt, weliswaar hoger dan het regionaal gemiddelde. Hier bestaat wel degelijk een mannelijk tekort aan werkgelegenheid, dat gedeeltelijk vertaald wordt door een groter aandeel mannen die niet ingeschakeld zijn op de arbeidsmarkt en die ook niet gepensioneerd zijn of van een brugpensioen genieten. Een deel ervan werkt (of werkte) in de informele economie. Ook in een deel van de oude Waalse industriebekkens of het oude Limburgs steenkoolbekken, en in de oude wijken van de grote stedelijke agglomeraties doen dezelfde verschijnselen zich voor.

Kaart 50: Bruggepensioneerden in de mannelijke bevolking in 2001

Bron: SEE, NIS 2001

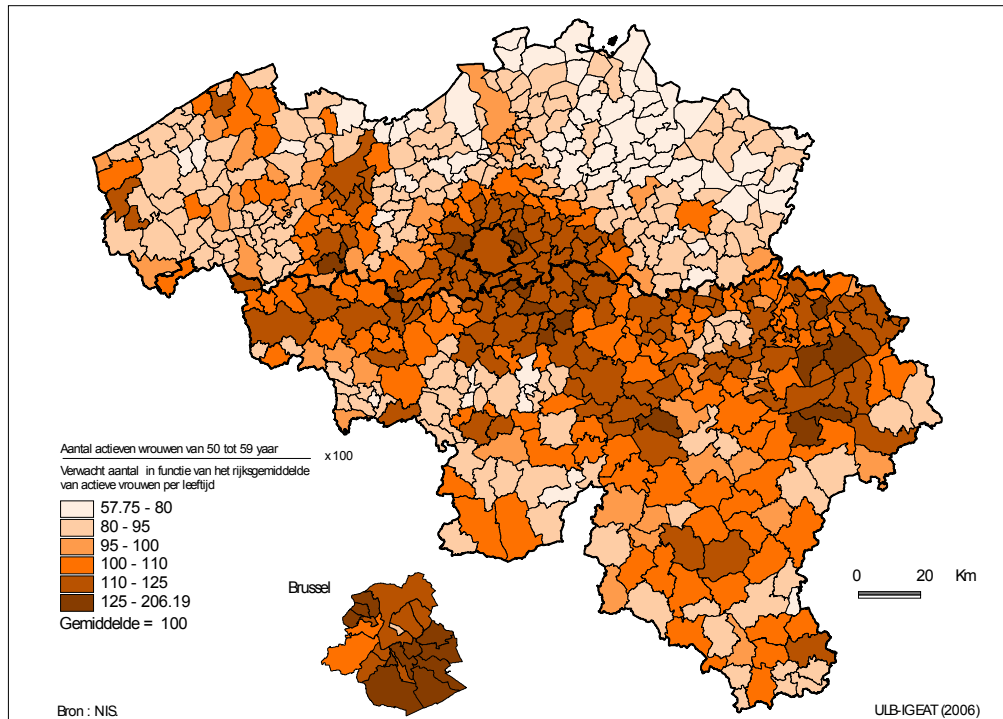
4.3.1.2. Vroegtijdig verlaten van de arbeidsmarkt door de vrouwen

Na een piek op de leeftijd van 25 à 30 jaar, daalt de vrouwelijke activiteitsgraad regelmatig met toenemende leeftijd. Rond 40 jaar is er een eerste versnelde daling. Rond 50 jaar is er een tweede, veel sterkere daling. Deze daling houdt geen verband met een generatie-effect. Vanaf 35 jaar hebben vrouwen in 2001 inderdaad een lagere activiteitsgraad dan hun leeftijdsgenoten tien jaar vroeger. Dit verschil neemt sterk toe vanaf 50 jaar (Grafiek 4). Er is dus een trendbreuk ten opzichte van 1991, omdat de vrouwen tot 50 jaar toen een *hogere* activiteitsgraad hadden dan hun generatiegenoten tien jaar eerder. De daling van de activiteitsgraad van de vrouwen met toenemende leeftijd is dus het gevolg van het structurele behoud van de specifieke rol die vrouwen vervullen in de combinatie huishoudelijk werk-arbeidsmarkt. De activiteitsgraad in België bij vrouwen van deze leeftijd is wel 30 punten lager dan in de Scandinavische landen en lijkt meer op deze van de mediterrane landen (met uitzondering van Portugal), waar de activiteitsgraad van oudere vrouwen ook zeer laag is.

Ruimtelijk is de lage activiteitsgraad bij vrouwen na 50 jaar over het algemeen zeer uitgesproken in Vlaanderen. Enkele gemeenten van Binnen-Vlaanderen waar vroeger textielindustrie voorkwam en vooral de grote stadsgewesten en hun periferie die meer op diensten gericht zijn vormen hier een uitzondering op. De zwakke activiteitsgraad is daarentegen zeer uitgesproken in de grote fordistische werkgelegenheidsbekkens, vooral in het Noordoosten. Daar bleef de vrouwelijke activiteitsgraad lange tijd zeer laag en werd een belangrijker deel van de vrouwen nooit ingeschakeld op de arbeidsmarkt. In Wallonië zijn de aandelen lager in de oude industriebekkens, maar ook in een deel van de perifere gebieden ten zuiden van de Waalse as. De aandelen zijn daarentegen hoger rond Verviers waar

vrouwelijke arbeidskrachten reeds vanaf de 19de eeuw tot de arbeidsmarkt toetraden in het kader van de textielindustrie*.

De aandelen zijn eveneens duidelijk hoger in de Brusselse tertiaire werkgelegenheidspool en in een groot deel van zijn suburbane invloedssfeer.

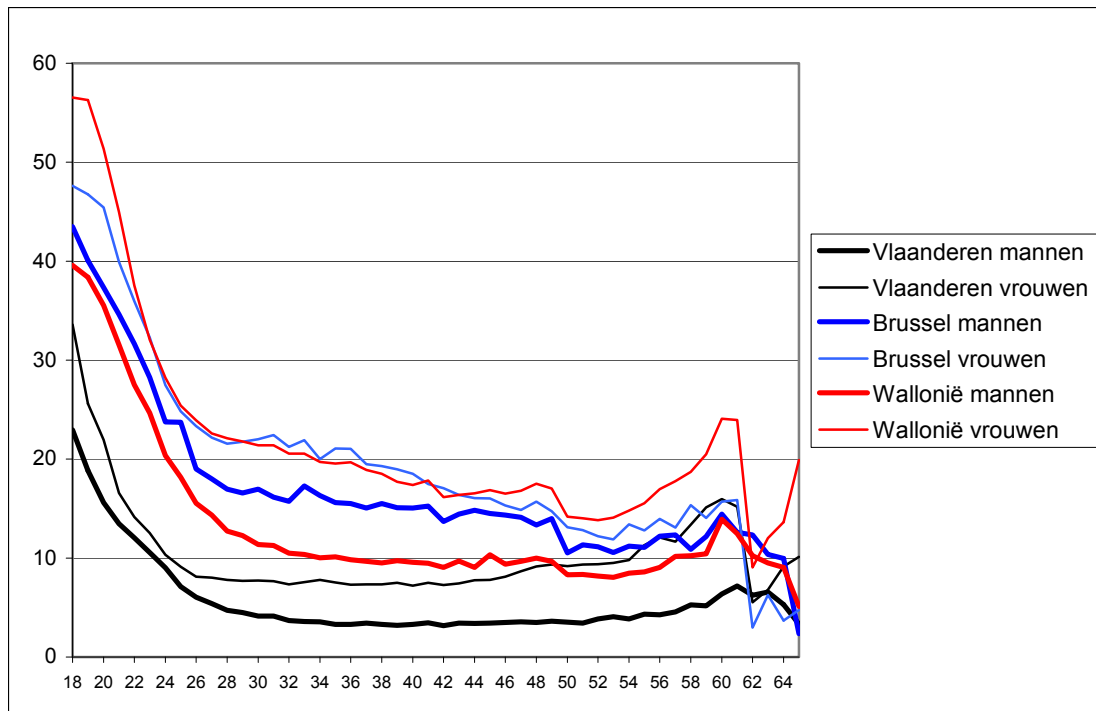

Kaart 51: Tendens van vrouwen om te blijven werken tussen 50 en 59 jaar

Bron: SEE, NIS 2001

4.3.2. Laattijdige intrede op de arbeidsmarkt

De laattijdige intrede op de arbeidsmarkt van mannen en vrouwen is zowel een langetermijnproces verbonden met de verlenging van de studieduur als het gevolg van een blijvende crisis bij de inschakeling van jongeren op de arbeidsmarkt. De rol van de studieduurverlenging als regulator van het tekort aan werkgelegenheid kan nochtans niet vergeleken worden met die van de brugpensioenen. Het tijdelijk inkomensverlies veroorzaakt door de verlengde studieduur, die redelijk weinig gesubsidieerd wordt en dus vooral ten laste van de gezinnen valt, kan gemakkelijker opgevangen worden door sociaal bevoordeelde gezinnen. Dit versterkt nog de troeven van de kinderen van deze gezinnen die reeds een hoger cultureel kapitaal bezitten. Door deze dubbele privéoverdracht behalen deze kinderen gemakkelijker een diploma waardoor ze een sterke positie op de arbeidsmarkt kunnen verwerven. Jongvolwassenen die na de leeftijd van de leerplicht niet verder gestudeerd hebben vinden geen baan. De werkloosheidscijfers zijn zeer hoog, vooral in de eerste jaren dat deze jongeren zich, vroeger dan gemiddeld, op de arbeidsmarkt begeven. De tendens van vooral vrouwen om werk te zoeken is hierdoor ook lager (Grafiek 4 en 5).

Grafiek 5: Percentage werkzoekenden, naar leeftijd, geslacht en gewest

Bron: SEE, NIS 2001

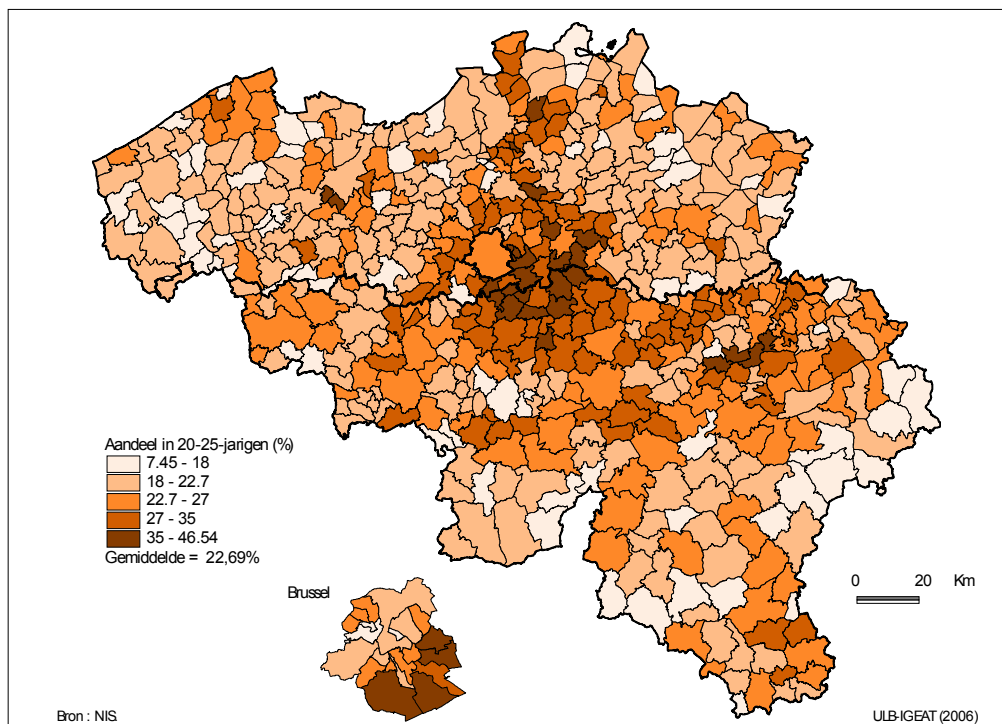
Na een sterke daling tijdens de jaren '80 bleef de mannelijke activiteitsgraad vóór 25 jaar in de jaren '90 stabiel op een zeer laag niveau. De overeenstemmende vrouwelijke activiteitsgraad daalde daarentegen verder, niettegenstaande een algemene toename van de vrouwelijke activiteit. Het aandeel vrouwen van 20 tot 25 jaar die voortstuderen werd ondertussen groter dan bij de mannen van dezelfde leeftijd (23,8% tegenover 21,6%).

Enkel de vroegere Oost-Europese landen (en Luxemburg) hebben voortaan een vergelijkbare activiteitsgraad bij de bevolking jonger dan 25 jaar. De mediterrane activiteitsgraad is licht tot ronduit hoger dan de Belgische. Landen zoals Zwitserland, Nederland of de Scandinavische landen hebben een uitgesproken hogere activiteitsgraad.

Ruimtelijk (Kaart 52), zijn er grote verschillen bij de tendens van de studieduurverlenging. Ze is sterk aanwezig in de gegoede residentiële banlieues van de grote stedelijke agglomeraties (met inbegrip van Leuven) waar tot een derde van de jongvolwassenen van 20 tot 25 jaar soms voortstudeert.

Buiten de meer landelijke gebieden en met een belangrijke uitzondering voor de gebieden die het meest getekend blijven door de erfenis van de zware industrie, is het aandeel jongvolwassenen die verder studeren dikwijls hoger dan gemiddeld in Wallonië. Waarschijnlijk vinden jongeren er door de hoge regionale werkloosheid veel moeilijker een baan. Ook voor Brussel geldt dit. Maar in de oude centrale verloederde buurten waar een arme bevolking en de laagst opgeleide jongeren wonen is de tendens om verder te studeren wel veel minder aanwezig. Zo zijn de waarden laag in alle gemeenten van de oude Brusselse industriële as en in het verlengde hiervan buiten het gewest. Algemeen gezien leidt de concentratie van een arme bestaansonzekere bevolking in delen van het centrum van de grote agglomeraties tot lagere waarden in deze laatste. De afwezigheid van een lokale burgerlijke traditie en de erfenis van sectorale economische structuren die lange tijd weinig op de tertiaire sector gericht

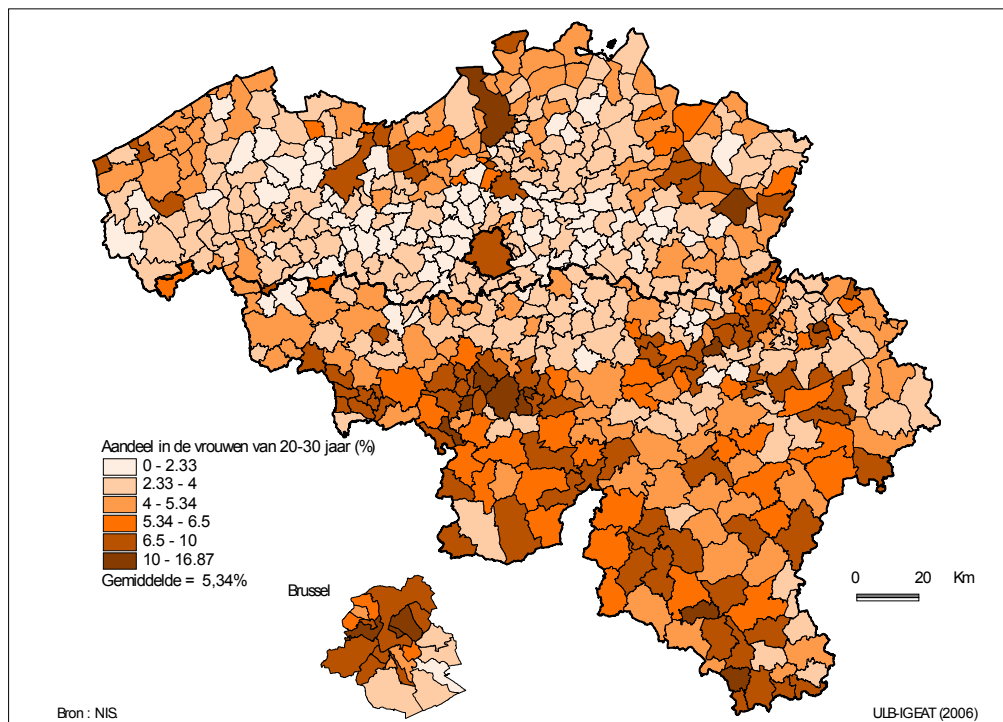
waren, verklaren overigens waarschijnlijk waarom er in een stad zoals Charleroi maar een lage tendens tot voortstuderen bestaat.

Kaart 52: Aandeel jongeren van 20-25 jaar die nog studeren

Bron: SEE, NIS 2001

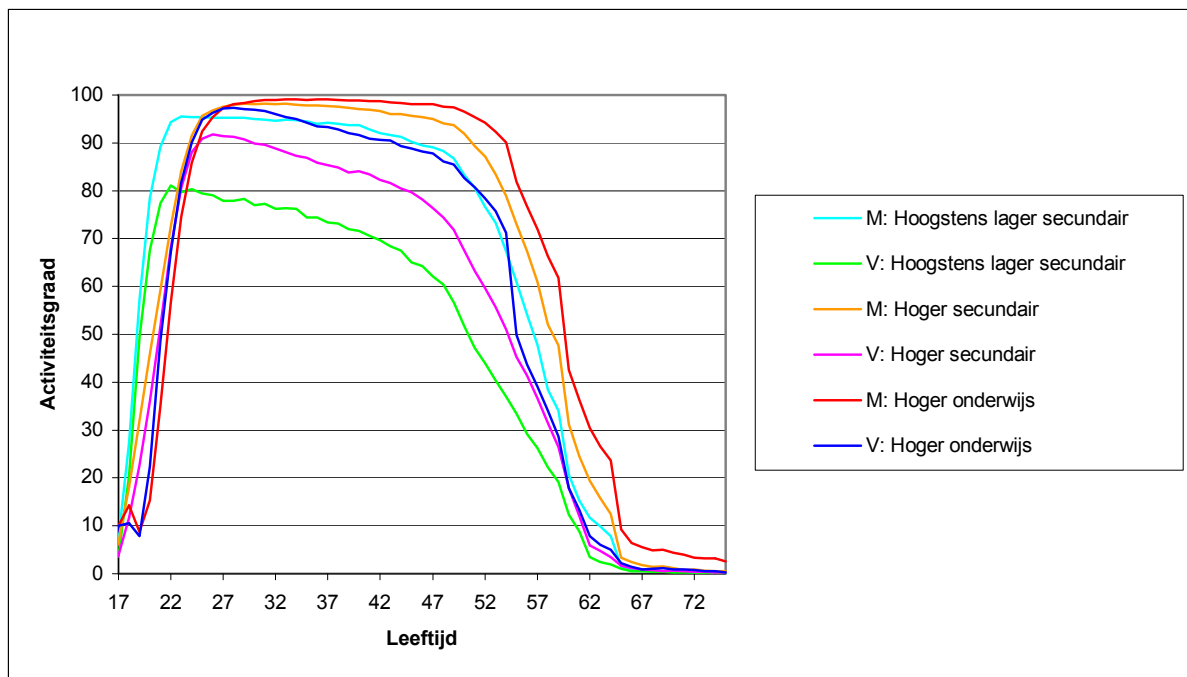
De traditie dat vrouwen thuis bleven om het eigen huishouden te verzorgen heeft lange tijd een beperkende invloed gehad op de vrouwelijke activiteitsgraad, ook bij de jongvolwassenen. Dit geldt nu bijna niet meer. Het aandeel jonge vrouwen die na hun studies geen werk zoeken is nu zeer laag. Dit geldt slechts voor ongeveer 5% van de vrouwen tussen 20 en 30 jaar. Dit percentage is nochtans soms hoger in sommige perifere gebieden zoals de Ardennen bijvoorbeeld. Daar Turkse en Maghrebijnse vrouwen minder uit werken gaan vinden we eveneens belangrijke waarden in de oude Waalse industrieas, in het oude Limburgse steenkoolgebied, evenals in grote agglomeraties zoals Brussel, Antwerpen of Gent (Kaart 53).

Kaart 53: Aandeel niet-actieve vrouwen en die ook niet voortstuderen bij de vrouwen van 20-30 jaar
Bron: SEE, NIS 2001

Er bestaan specifieke sociopolitieke schikkingen bij de laattijdige intrede en de vervroegde uittrede over wie er gaat opdraaien voor het onderhoud van degenen die niet werken: het individu, het gezin of de maatschappij. Er bestaan hierover zeer grote verschillen naargelang de sociale categorie van de individuen.

Zo is de activiteitsgraad van laaggeschoolden duidelijk lager dan het gemiddelde, niettegenstaande ze vroeger op de arbeidsmarkt komen (Grafiek 6). De activiteitsgraad van mannen met enkel een diploma van lager secundair onderwijs valt op 90% vanaf 45 jaar waar dit bij gediplomeerden van het hoger onderwijs pas tien jaar later het geval is. Bij de vrouwen is het verschil nog veel duidelijker. Terwijl de maximale activiteitsgraad van iets meer dan 80% bij laaggeschoolde vrouwen op 22 jaar behaald wordt, valt die bij vrouwen met een diploma van hoger onderwijs pas na 50 jaar op deze waarde. Vermits huishoudelijke taken nog steeds hoofdzakelijk door vrouwen uitgevoerd worden, kiezen laaggeschoolde vrouwen door de lage lonen en sociale waardering van de laaggekwalificeerde jobs er eerder voor om het officiële arbeidscircuit te verlaten. Hierdoor nemen ze een hoger dan gemiddeld aandeel in van de inactiviteit.

Grafiek 6: Activiteitsgraad naar leeftijd, geslacht en diplomaniveau

Bron: SEE, NIS 2001

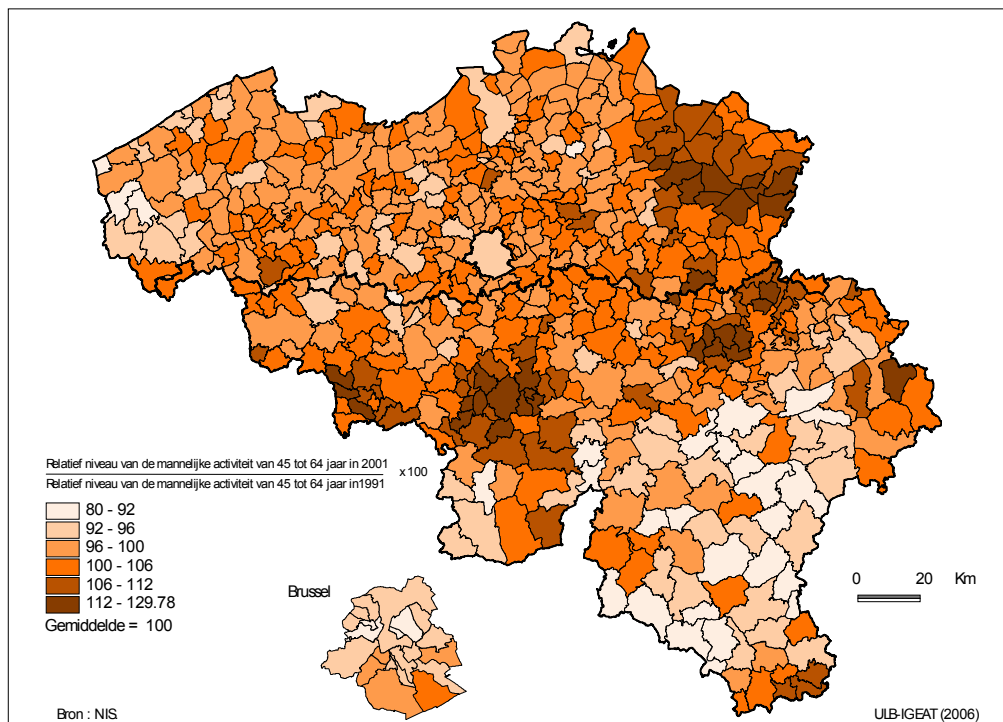
4.3.3. Verschillen in de mannelijke activiteitsgraad

Tijdens het decennium 1991-2001 bleef de mannelijke activiteitsgraad redelijk stabiel. Er traden soms wel grote regionale verschillen op, vooral na 45-50 jaar, leeftijd waarop de uittrede uit de arbeidsmarkt begint (Kaart 54). In die leeftijdsklassen is de mannelijke activiteitsgraad het meest toegenomen in die gebieden waar het verval van de steenkoolmijnen en de zware industrie in de jaren '70 en '80 het meest tot brugpensioenen had geleid. We nemen een tegengestelde evolutie waar in de buurten met laaggeschoolde bevolking van de grote agglomeraties, die vlugger dan gemiddeld de arbeidsmarkt verlaten, maar waar brugpensioenen veel minder voorkwamen als middel om de werkloosheid te regelen. De activiteitsgraad daalt ook in landelijke delen van de Ardennen en in mindere mate in de Westhoek. Dit houdt verband met het dalend aandeel zelfstandigen die soms tot lang na de gemiddelde pensioenleeftijd blijven doorwerken.

Hoewel de regionale verschillen in de mannelijke activiteitsgraad redelijk beperkt zijn, zijn ze toch veelzeggend, zowel voor de toegangsmoeilijkheden tot de arbeidsmarkt als voor de verschillende wijzen waarop die problemen aangepakt worden. De activiteitsgraad is bijzonder laag in de rekruteringsgebieden van de oude steenkoolbekkens en de zware-industriegebieden, nog gekenmerkt door de erfenis van de praktijken (die nu afnemen) op gebied van brugpensioenen of vervroegde pensionering. Deze laatste geven nochtans slechts een gedeelte van het tekort aan werkgelegenheid weer. In gebieden met een grote werkloosheid vindt men eveneens een oververtegenwoordiging van niet-(brug)gepensioneerde mannen die verklaren dat ze het hebben opgegeven om zich op de arbeidsmarkt te handhaven door het banentekort. Hun aandeel is onder andere uiterst hoog in de centrale verloederde buurten van de grote agglomeraties, waar informele, niet aangegeven activiteiten waarschijnlijk wel een niet te verwaarlozen gewicht hebben. Men vindt ook relatief hoge aandelen

werklozen in de (oude) fordistische rekruteringsgebieden met lage of gemiddelde scholingsgraad rond de centrale grootstedelijke zone (Kaart 55).

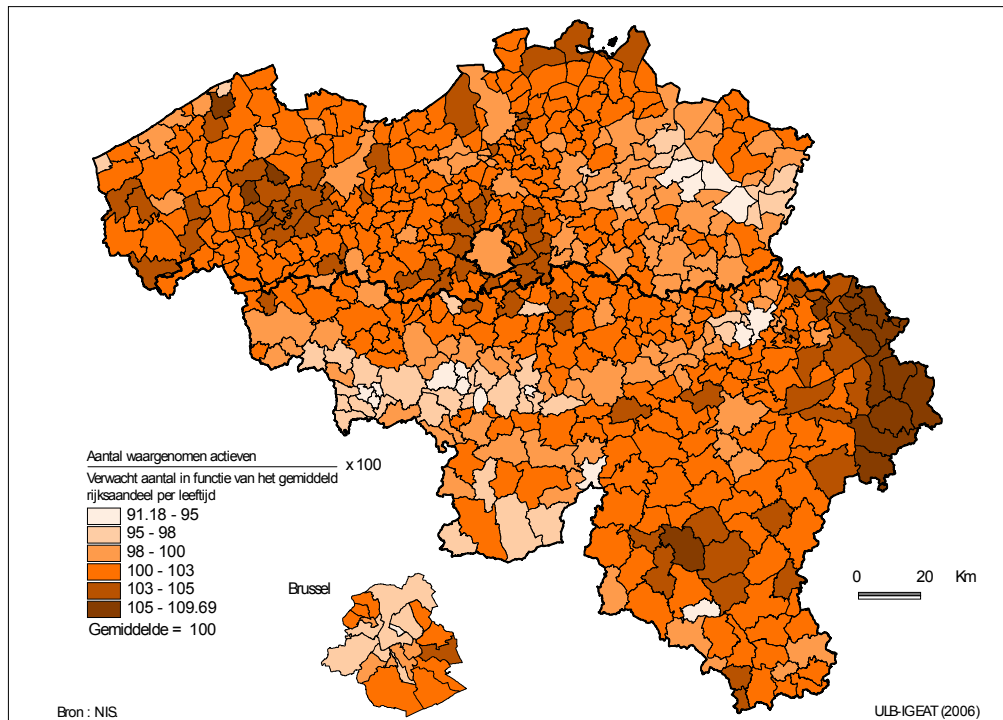
Het aandeel mannen dat verklaart dat ze niet meer werken om persoonlijke, familiale of gezondheidsredenen hangt niet samen met het lokale werkloosheidsniveau (Kaart 56). Dit aandeel is zeer klein in de suburbane gebieden waar de mannelijke activiteitsgraad (zoals trouwens ook de vrouwelijke) over het algemeen zeer hoog is, niettegenstaande de jongeren er langer studeren. Ten slotte is de mannelijke activiteitsgraad ook hoog in het Duitstalige gebied, evenals in meer landelijke perifere gebieden, waar dit het gevolg is onder andere van de zelfstandigen die later de arbeidsmarkt verlaten.

Kaart 54: Evolutie van de mannelijke activiteitsgraad van 45 tot 65 jaar

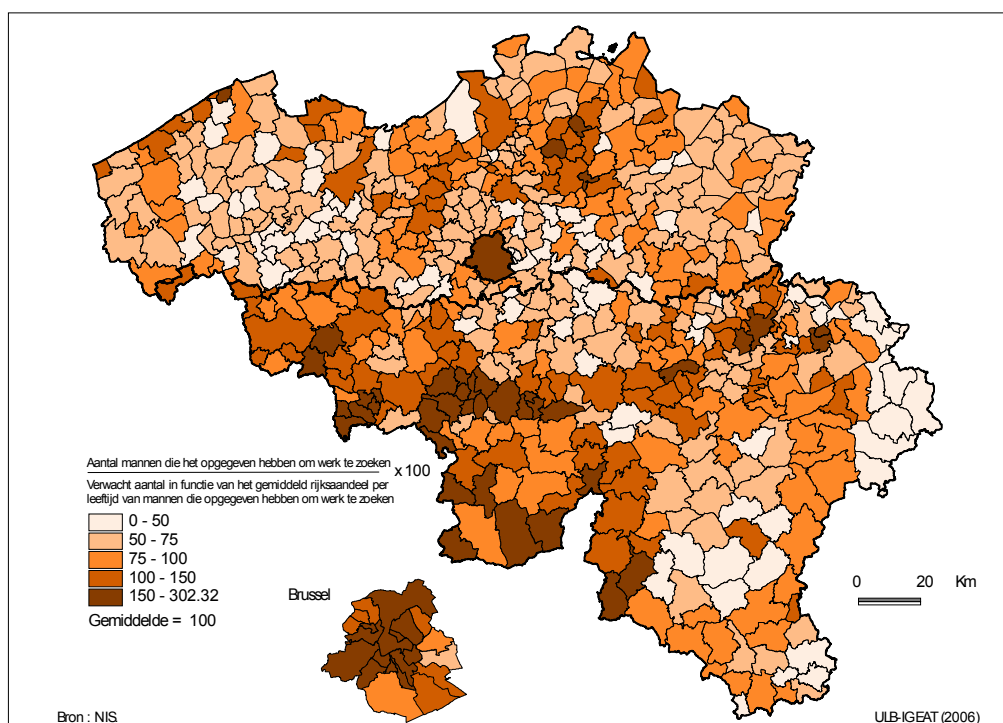
Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1991, NIS

Nota: de vergelijking steunt op de verhouding tussen de mannelijke activiteit tussen 45 en 65 jaar, in 2001 en in 1991. Dit maatgetal bekomt men door het voor elke periode waargenomen aantal mannelijke actieven tussen 45 en 65 jaar te delen door het aantal dat verwacht wordt in functie van het gemiddeld rijksaandeel in de mannelijke beroepsbevolking op elk van deze leeftijden.

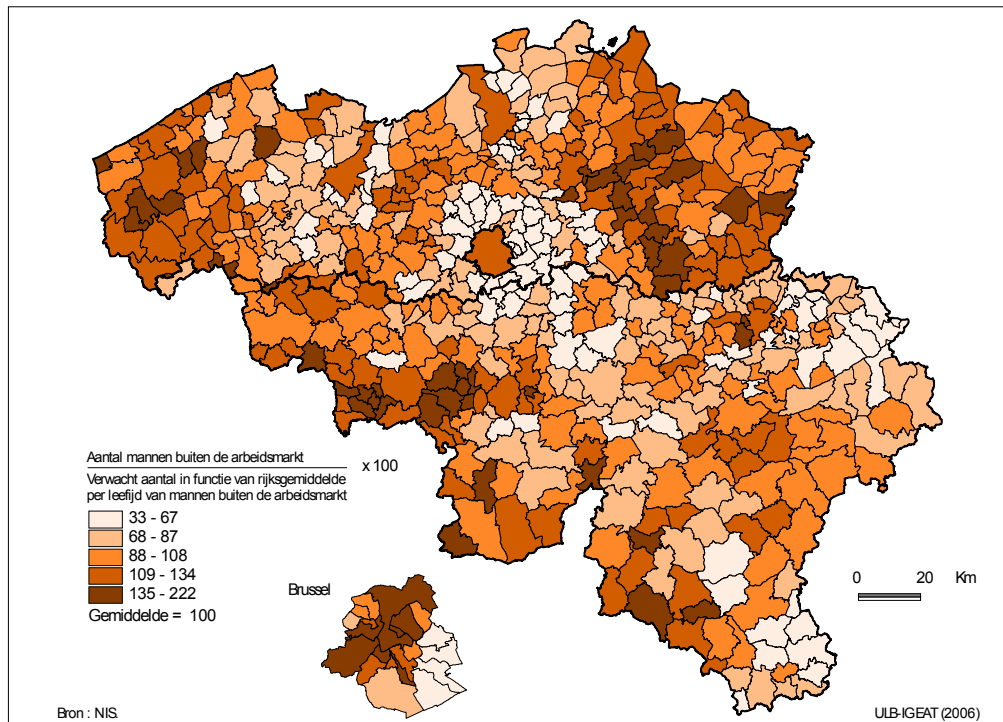
Kaart 55: Mannelijke activiteitsgraad in 2001

Bron: SEE, NIS 2001

Kaart 56: Tendens van mannen om niet langer werk te zoeken omwille van een tekort aan werkgelegenheid

Bron: SEE, NIS 2001

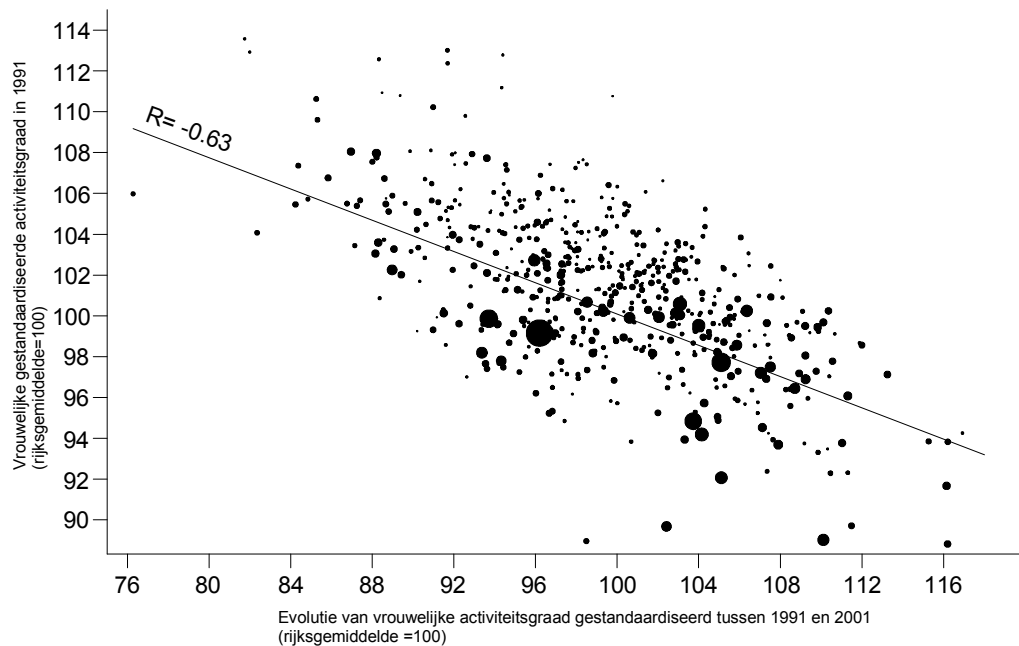
Kaart 57: Tendens van mannen om niet langer werk te zoeken omwille van persoonlijke, familiale of gezondheidsredenen

Bron: SEE, NIS 2001

4.3.4. Toename van de vrouwelijke activiteitsgraad

Met uitzondering van de vrouwen jonger dan 25 jaar is de vrouwelijke activiteitsgraad tussen 1991 en 2001 duidelijk toegenomen. De stijging die tussen 1981 en 1991 werd waargenomen werd verder gezet, maar met een kleiner amplitudo. Algemeen gesproken stelt men deze stijging in de tweede helft van de 20ste eeuw vast bij alle economische mogendheden. Deze evolutie toont hoe de huishoudelijke economie die grotendeels bij de vrouwen berust verder achteruitgaat door de vooruitgang van de markteconomie. Ze toont hiermee ook de diepgaande mutatie van de gezinskern tijdens de laatste decennia. Het model van de moeder aan de haard, dat algemeen verspreid was tussen de twee wereldoorlogen, verloor aan belang, evenals de afhankelijkheidsrelatie van vrouwen in het echtelijke kader. Het gezinsmodel waar de man de enige kostwinner is en de vrouw de huishoudelijke taken verricht heeft aan belang ingeboet, eerst vooral ten voordele van het model waar de vrouw het huishoudelijk werk combineert met een aanvullend inkomen. Dit model werd meer en meer vervangen door het gezin waar beide partners een inkomen hebben (waar de vrouw nog altijd de meerderheid van de huishoudelijke taken voor haar rekening neemt) maar ook door het gezin met slechts één, vrouwelijk, inkomen (alleenstaanden, eenoudergezinnen...). Onafgezien van de afhankelijkheidsrelatie die ze creëert, wordt de huisvrouw in toenemende mate geconfronteerd met een groeiende materiële onzekerheid door de brozer wordende relaties en de toename van nieuw samengestelde gezinnen.

Ruimtelijk is de vrouwelijke activiteitsgraad in de periode 1991-2001 over het algemeen het vlugst toegenomen in de gebieden waar ze oorspronkelijk het laagst was (Grafiek 7). Ze voert daarmee een inhaalbeweging uit die al de voorgaande jaren gestart was.

Grafiek 7: Evolutie van de tendens van vrouwen om werk te zoeken, per gemeente, tussen 1991 en 2001

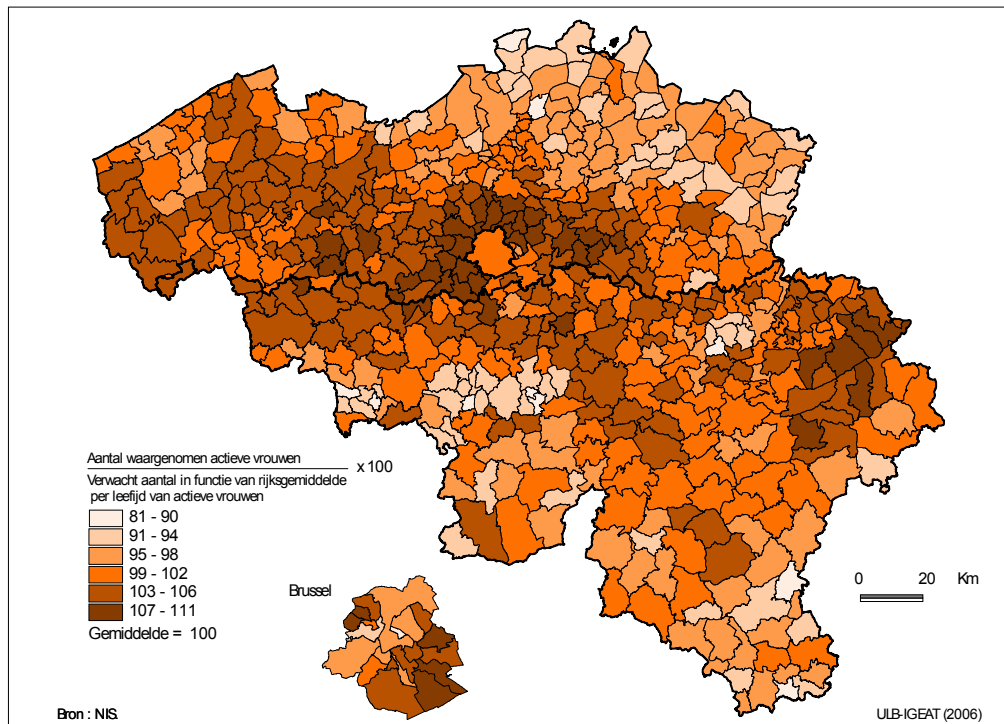
Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1991, NIS

Deze tendens heeft de ruimtelijke spreiding van de vrouwelijke activiteit toch niet volledig gewijzigd (Kaart 58). Vrouwen maken een steeds groter deel uit van de beroepsbevolking rond de grote dienstenconcentratiecentra, vooral in het Brusselse rekruteringsgebied, maar ook in de gebieden waar vrouwen reeds lang geleden uit werken gingen, meer bepaald in de textielindustrie, zoals in Binnen-Vlaanderen of de streek van Verviers. De vrouwelijke activiteitsgraad was er al in de 19de eeuw ruimschoots boven het rijksgemiddelde.

De vrouwelijke activiteitsgraad blijft daarentegen erg laag in de oude steenkoolbekkens en in de gebieden met oude zware industrie. Hij blijft ook zeer laag in een groot deel van het rekruteringsgebied van de grootindustrie van het Noordoosten, maar ook in Antwerpen waar de industriële structuur, de havenactiviteiten en de kenmerken van de tertiaire sector minder werkgelegenheid voor vrouwen creëren.

De vrouwelijke activiteitsgraad is ook zwak in sommige meer landelijke gebieden, zoals in Wallonië ten zuiden van de as, waar de vrouwelijke activiteit in elk geval lager is dan men zou verwachten uit de sectorale structuur van de werkgelegenheid.

In het Brusselse gebied met hoge vrouwelijke activiteitsgraad wordt het percentage naar beneden gehaald door het grote aandeel migrantenvrouwen in de gemeenten van de oude industrieas. In een deel van de centrale precare buurten daalt de vrouwelijke activiteitsgraad zelfs, waarschijnlijk omdat de vrouwen die meest op de arbeidsmarkt aanwezig zijn naar andere buurten verhuizen. De combinatie van langere studies met eventueel het langer doorleven van het model van de huisvrouw bij sommige zeer welgestelde gezinnen met kinderen, verklaart de zwakkere vrouwelijke activiteitsgraad van sommige gemeenten van de groene residentiële banlieues.

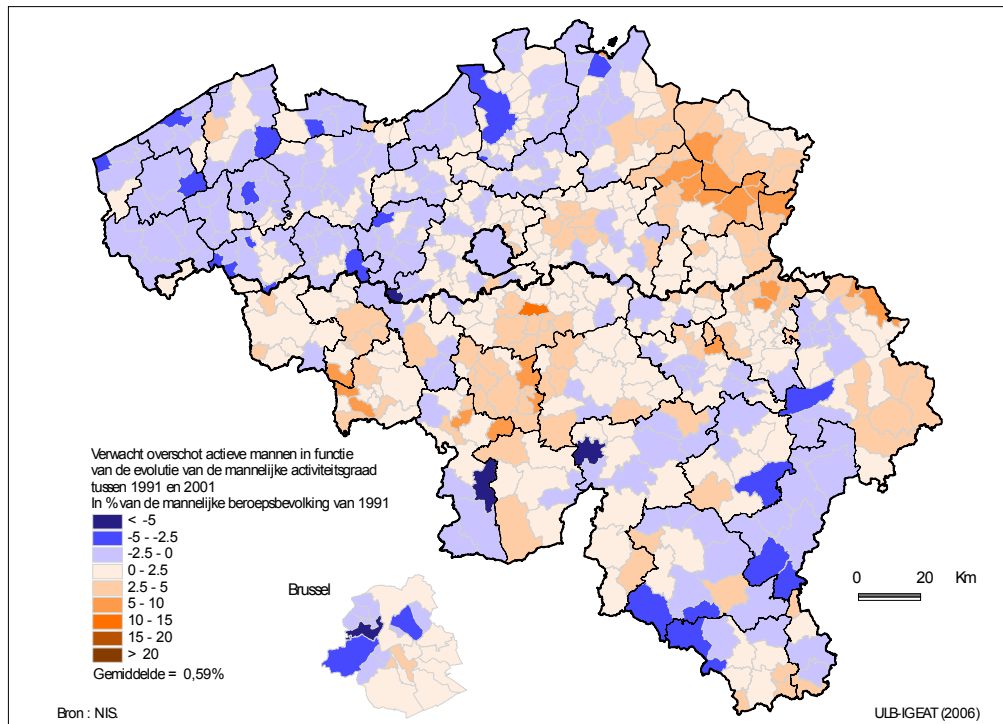
Kaart 58: Tendens van vrouwen om werk te zoeken

Bron: SEE, NIS 2001

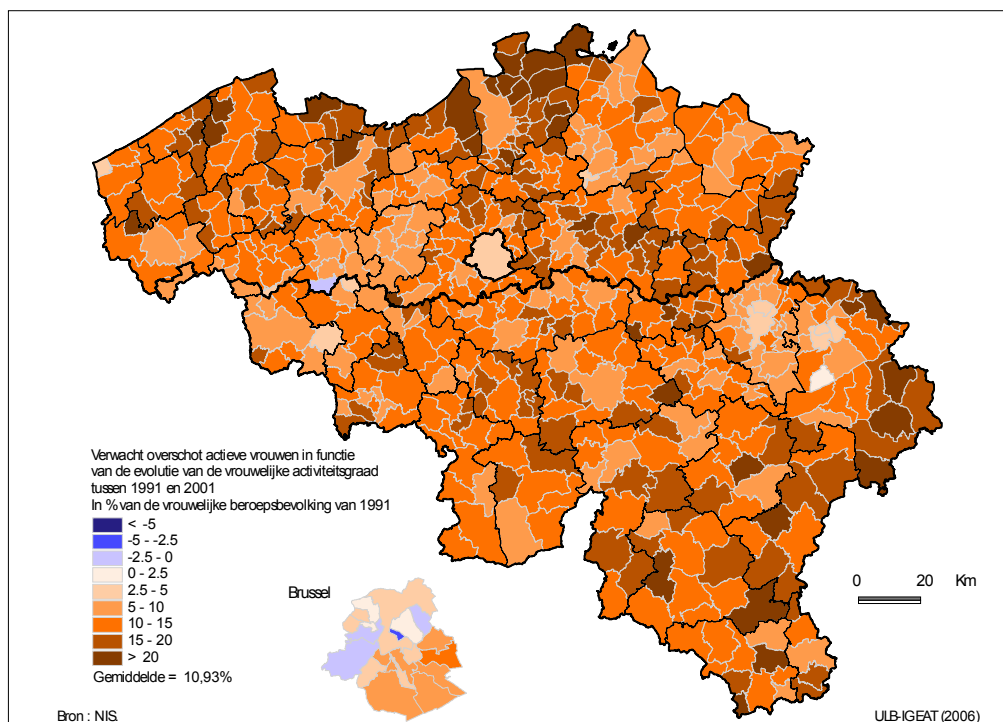
4.3.5. Besluit

Mannen begeven zich gemiddeld het meest op de arbeidsmarkt in gebieden waar al een hoge werkloosheid heerste, doordat de bruggepensioneerden op actieve leeftijd de arbeidsmarkt verlaten en vervangen worden door generaties die minder van brugpensioen konden genieten. De vrouwelijke activiteitsgraad nam het vlugst toe waar deze activiteitsgraad aanvankelijk laag was, zoals bijvoorbeeld in het gebied rond Antwerpen, in de Scheldepolders of een deel van de Ardennen (waar deeltijds werken weliswaar, sterk toenam). De evolutie was veel trager in de gebieden waar er van oudsher een belangrijke vrouwelijke tewerkstelling was. De mannelijke activiteitsgraad varieerde weinig in de tijd, met een licht overwicht van afname (57%). Bij de vrouwen was dit helemaal anders. De vrouwelijke activiteitsgraad kende uitgesproken evolutieverschillen, die bijna altijd positief waren (Kaart 13 en 14¹³).

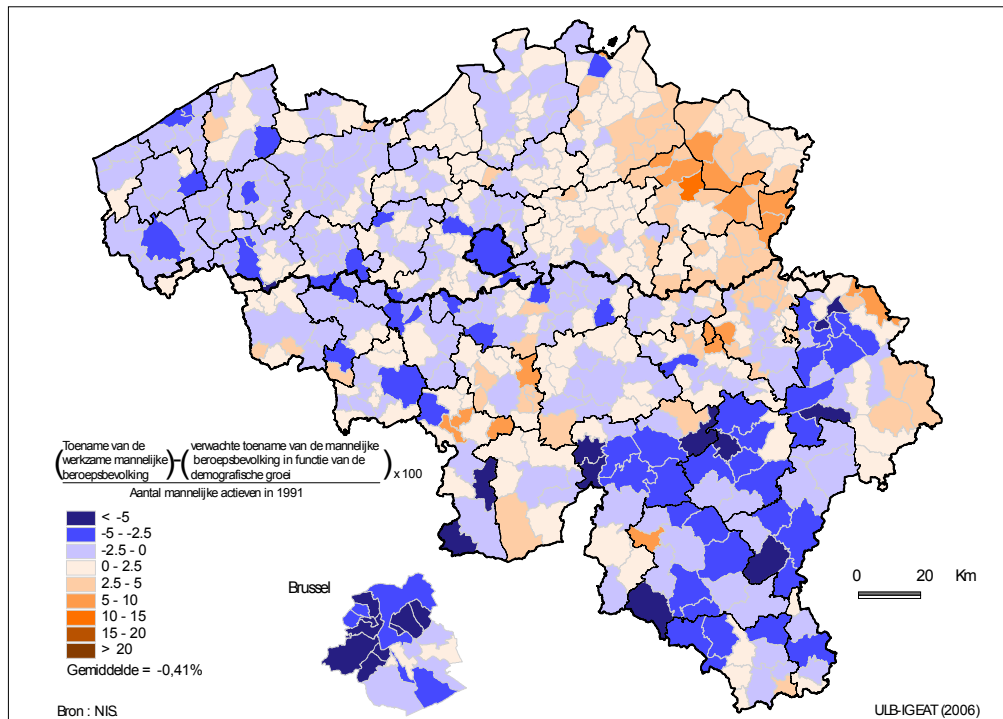
¹³ De indicatoren van de kaarten 59 tot 64 werden berekend door de blanco antwoorden te verdelen in verhouding tot de waargenomen resultaten bij de bruikbare antwoorden.

Kaart 59: Verandering van de tendens van mannen om werk te zoeken, 1991-2001
Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1991, NIS

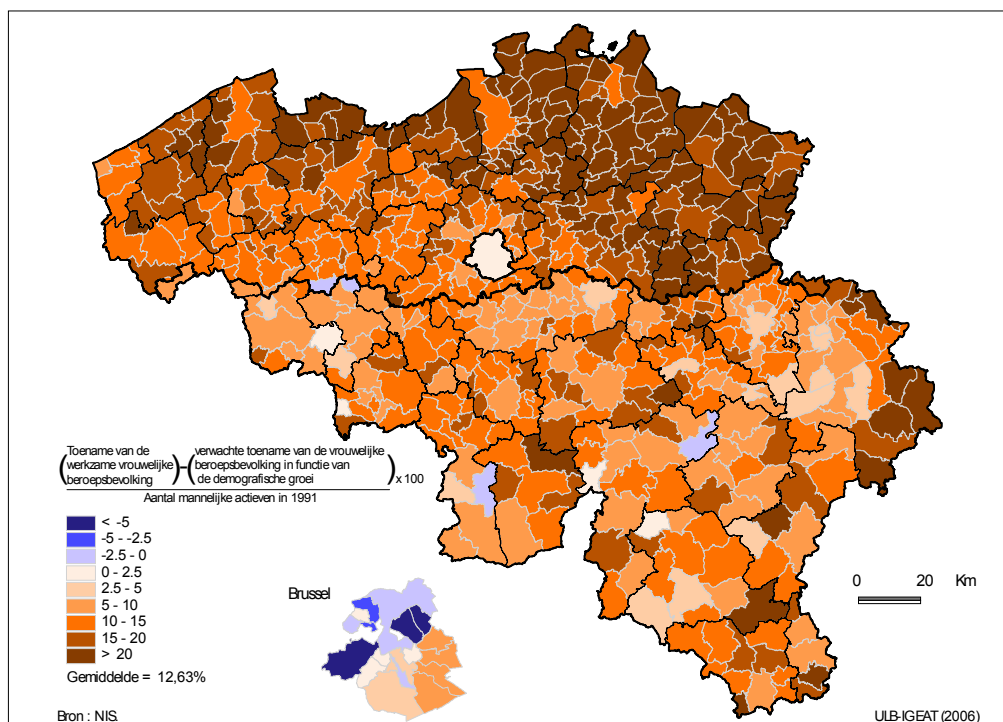

Kaart 60: Verandering van de tendens van vrouwen om werk te zoeken, 1991-2001
Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1991, NIS

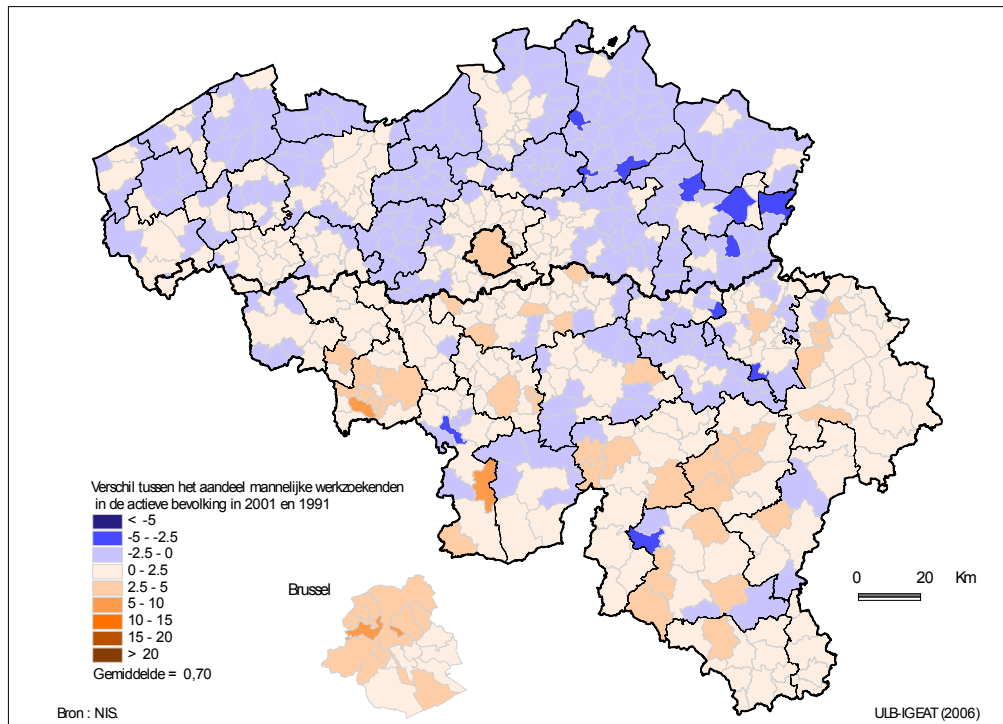
Kaart 61: Saldo van de toename van de mannelijke werkzame beroepsbevolking en de verwachte mannelijke beroepsbevolking in functie van de demografische groei

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1991, NIS

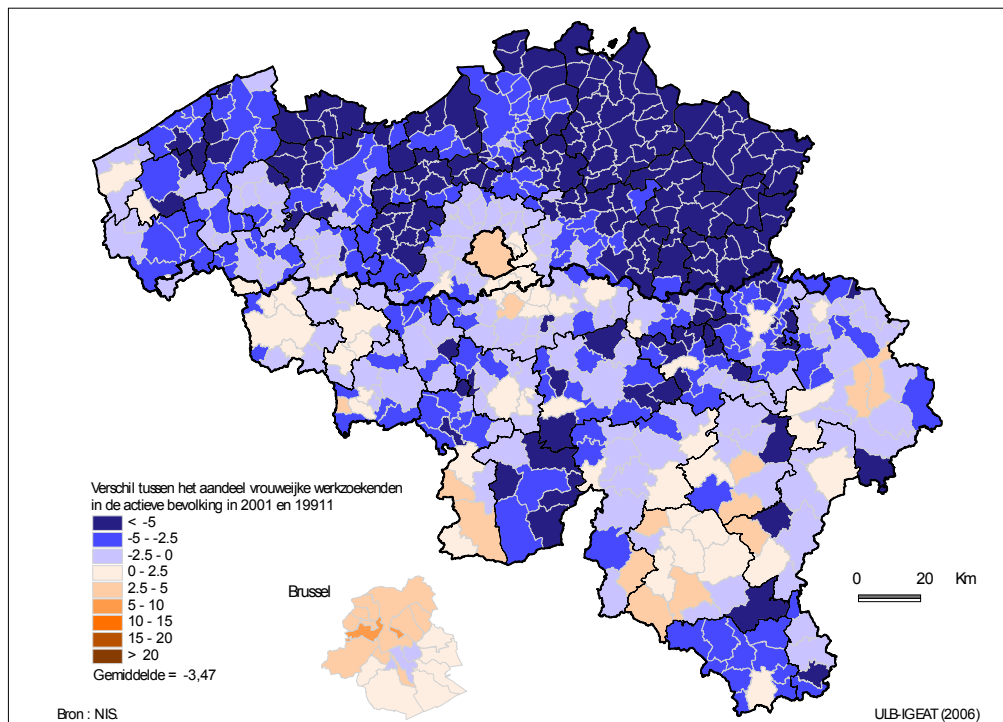
Kaart 62: Saldo van de toename van de vrouwelijke werkzame beroepsbevolking en de verwachte vrouwelijke beroepsbevolking in functie van de demografische groei

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1991, NIS

Kaart 63: Evolutie van het aandeel mannelijke werkzoekenden, 1991-2001

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1991, NIS

Kaart 64: Evolutie van het aandeel vrouwelijke werkzoekenden, 1991-2001

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1991, NIS

4.4. Werkzoekenden: ruimtelijke spreiding en evolutie

Door de invloed zowel van de differentiële economische groei als van de contrastrijke evolutie van de activiteitsgraad vertoont de evolutie van de werkzoekenden tussen 1991 en 2001 een tweevoudige dichotomie.

Enerzijds nam het aantal werkzoekenden in het kader van een algemene daling van de werkloosheid, vooral in Vlaanderen af, terwijl het aantal in Wallonië gehandhaafd bleef en afgetekend toenam in Brussel. Anderzijds verliep de evolutie verschillend naar geslacht.

4.4.1. Regionale evolutieverschillen

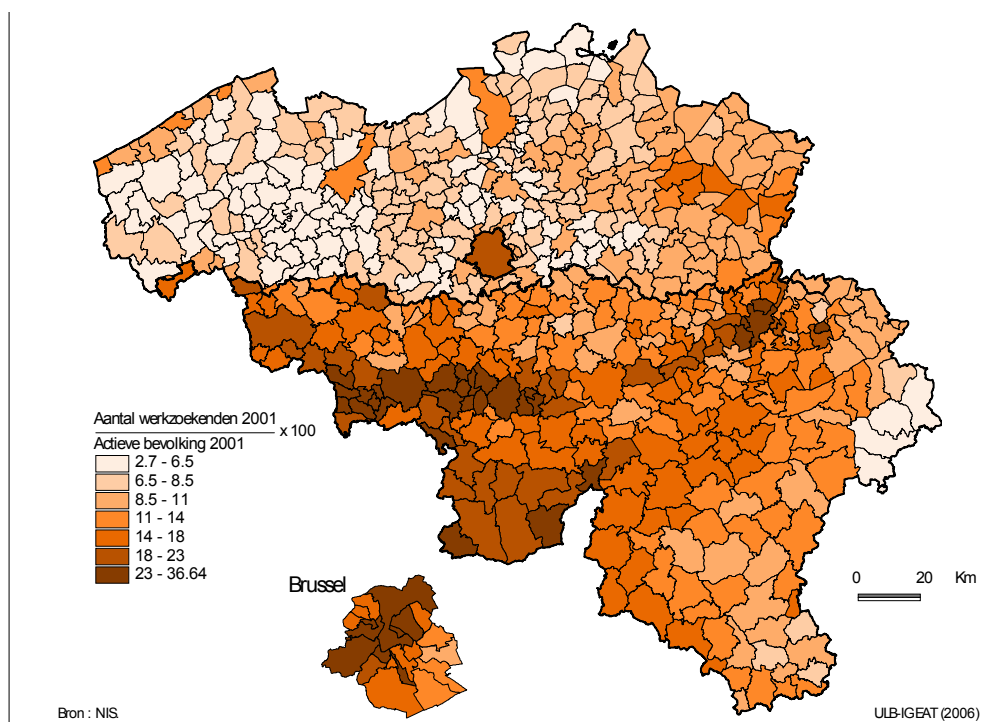
Algemeen gezien bevestigt de evolutie tussen 1991 en 2001 (Kaart 65 en 66) de tendens die zich aftekende tijdens het decennium 1981-1991 (Kaart 67), namelijk dat de werkloosheid negatiever evolueert in Wallonië en Brussel dan in Vlaanderen. In twee decennia werd de kaart van de werkloosheid grondig herschikt. In 1981 (Kaart 68) zijn er belangrijke werkloosheidshaarden in de Dendervallei door de reconversie van de textielsector, in de Kustgemeenten, in sommige landelijke gebieden en in Limburg. In Limburg ging de uitzonderlijke economische dynamiek van de jaren '60 eigenaardig genoeg gepaard met een indrukwekkende groei van de werkloosheid door het aanmoedigen van de vrouwenarbeid¹⁴, terwijl voor de activiteiten van de nieuwe industriële structuur de voorkeur naar mannen uitging. Natuurlijk waren de hoge werkloosheidscijfers in 1981 niet enkel een Vlaamse aangelegenheid. In het centrum van het land tekende het effect van de Brusselse desindustrialisatie zich al duidelijk af als een as met hogere werkloosheid langs de Zennevallei van Tubeke naar Vilvoorde. De volkse gemeenten ten westen van Brussel zoals Anderlecht of Molenbeek werden toen erg getroffen. In Wallonië werd de industriële as en zijn zuidelijke uitlopers, in het bijzonder het gebied tussen Samber en Maas, al door hoge werkloosheidscijfers gekenmerkt.

Na 20 jaar echter is de tegenstelling tussen Vlaanderen enerzijds, Wallonië maar nu ook het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest anderzijds, het opvallendste kenmerk van de werkloosheidsgeografie, zowel naar toestand als, nog meer uitgesproken, naar trend. In Brussel en in Wallonië nam de werkloosheid in bijna alle gemeenten toe. De toename was weliswaar gematigder in de suburbane gebieden rond Brussel, de dichtbevolkte Waalse as of Luxemburg, evenals in de meest landelijke gebieden en in de Duitstalige Gemeenschap.

In het Vlaamse Gewest, en in het bijzonder in de oude werkloosheidshaarden van de Kempen en de Denderstreek, is de toestand daarentegen verbeterd. Toch blijft het werkloosheidscijfer hoog in een deel van de arme buurten van grote steden zoals Gent en Antwerpen, steden die zich meer en meer specialiseren in de meest hoogwaardige activiteiten. De situatie is wel niet zo catastrofaal als in Brussel, waar in de verpauperde buurten van de gemeenten van de oude industrieas een nog altijd grote concentratie van de minst opgeleide bevolking met een sterk toenemende werkloosheid kampt. Men kan echter het werkloosheidsniveau niet alleen in verband brengen met het opleidingsniveau, zelfs niet in eenzelfde werkgelegenheidsbekken. Met eenzelfde diploma is de werkloosheid duidelijk

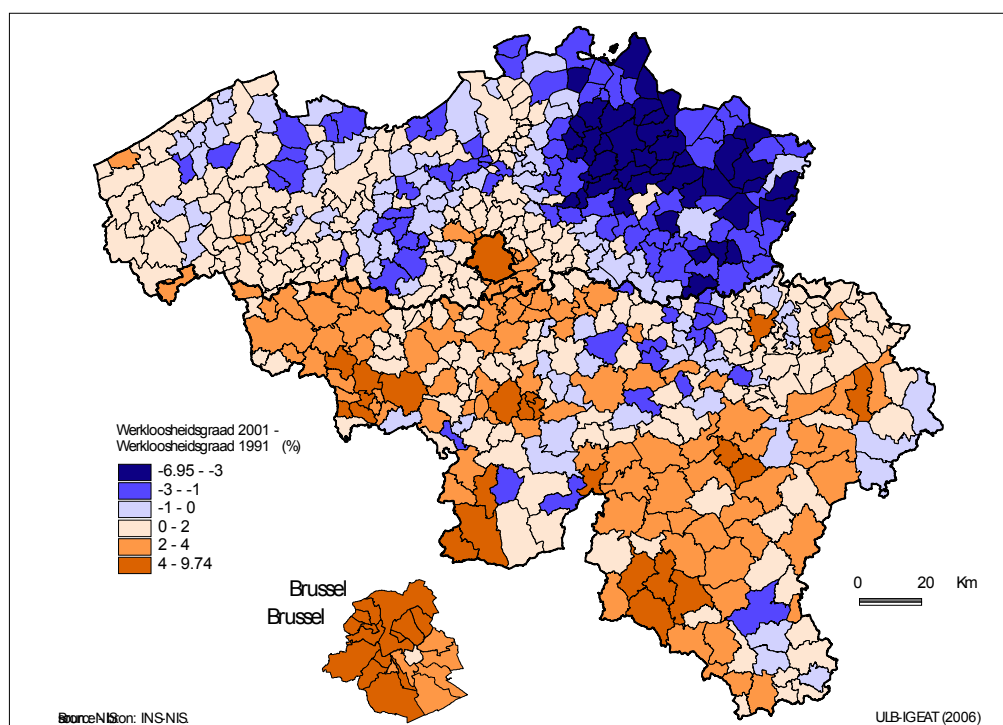
¹⁴ Des te meer omdat landbouwactiviteiten in familieverband sterk zijn afgenomen

hoger bij de inwoners van het arme Brusselse kwadrant. Hier stelt zich onder andere het discriminatieprobleem in al zijn facetten, waar deze inwoners die geassimileerd worden met de immigratie slachtoffer van zijn (Grafiek 9).

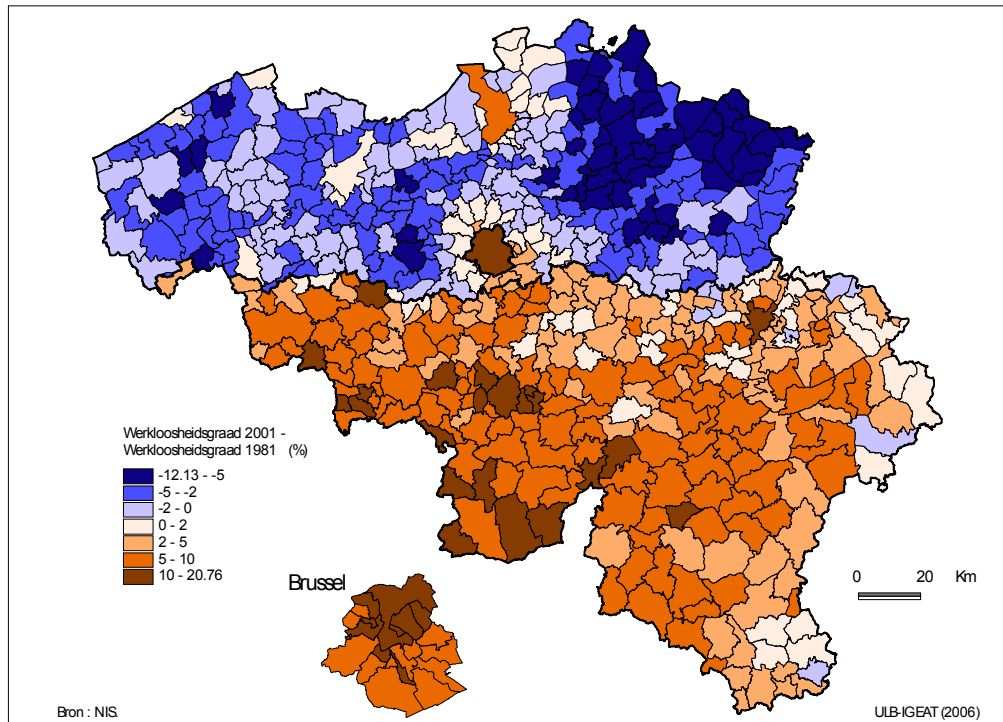
Kaart 65: Werkloosheidsgraad per gemeente in 2001

Bron: SEE, NIS 2001

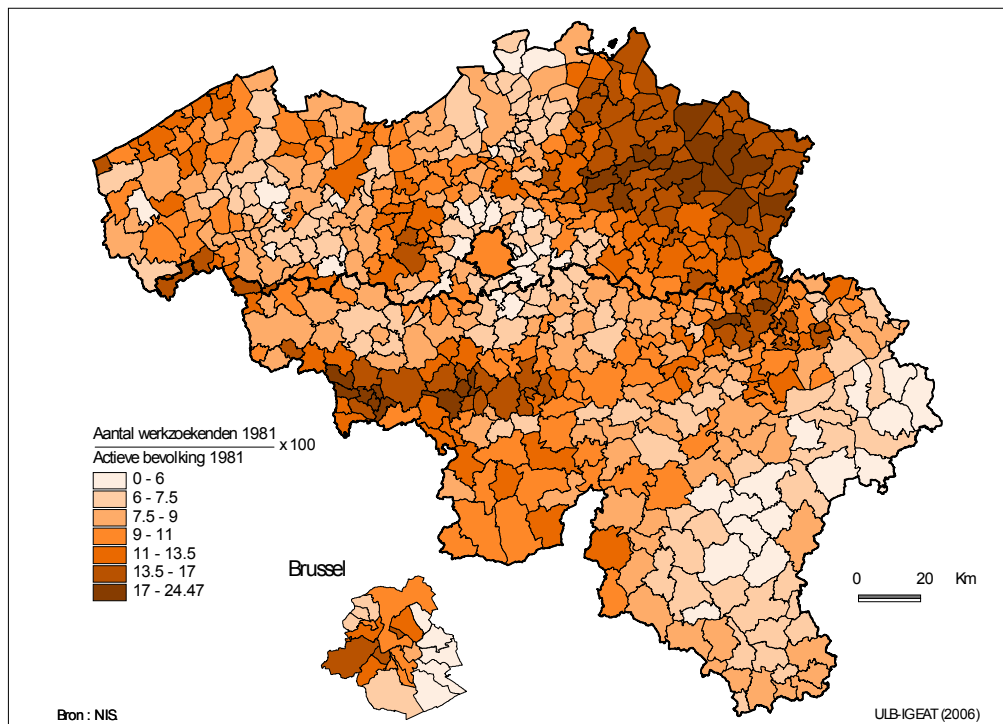
Kaart 66: Evolutie van de werkloosheidsgraad tussen 1991 en 2001

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1991, NIS

Kaart 67: Evolutie van de werkloosheidsgraad tussen 1981 en 2001

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling van 1981, NIS

Kaart 68: Aandeel werkzoekenden in 1981

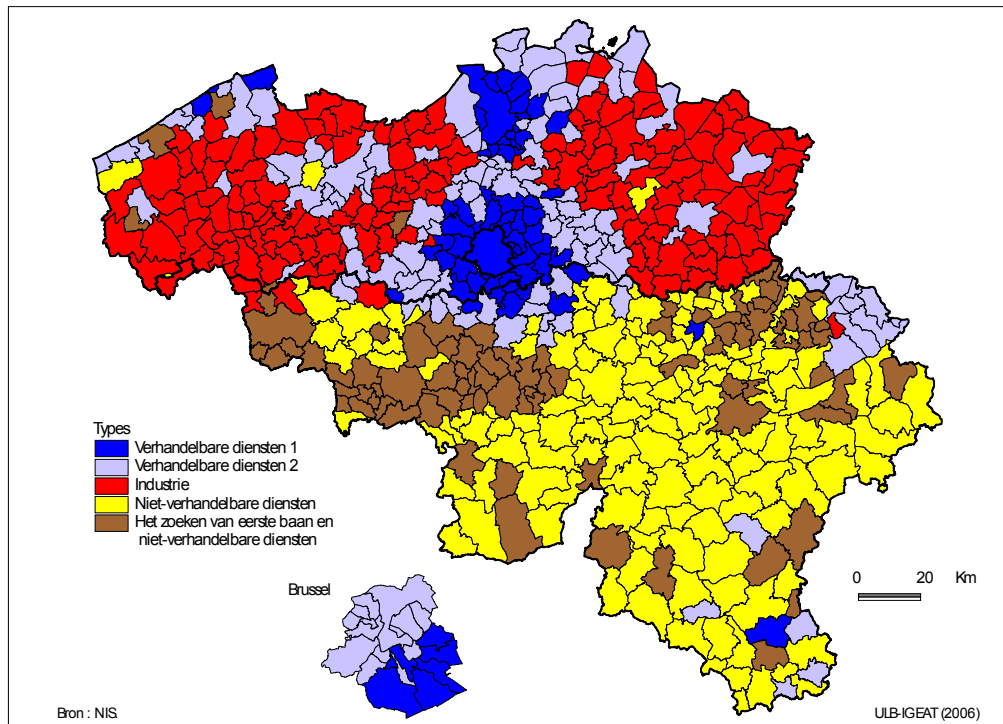
Bron: Volkstelling 1981, NIS

Over het algemeen, en afgezien van het geval Brussel, is de toename van de werkloosheid in de arme centrale buurten van de grootste agglomeraties vooral een uiting van de toenemende dualisering van de arbeidsmarkt. Wanneer de markt traag groeit concurreren bedrijven elkaar met nieuwe en modegevoelige producten. Hierdoor verkort inderdaad de levensduur van de producten, wordt de productie regelmatig geheroriënteerd en herstructureren de bedrijven, waardoor ze in de innovatie- en uitvoeringsfase in toenemende mate beroep moeten doen op hooggekwalificeerd personeel.

Als besluit geldt dat de regionale evolutie tussen 1991 en 2001 toch minder dual was dan in het vorige decennium, met een soms erg uiteenlopende evolutie binnen de gewesten. Gedurende deze periode is de werkloosheid, buiten de Kustgemeenten en de grote steden, eerder toegenomen in een deel van de Kortrijkse en de West-Vlaamse kmo-zone. Bovendien is de daling in de Dendervallei, in tegenstelling tot het Noordoosten, minder het gevolg van een vlugge toename van de werkzame beroepsbevolking dan wel van een gematigdere groei van de bevolking die toetreedt tot de arbeidsmarkt. Alhoewel de werkloosheid in Wallonië globaal toeneemt, daalt ze in verschillende gemeenten van de residentiële banlieues aan weerszijden van de Waalse as.

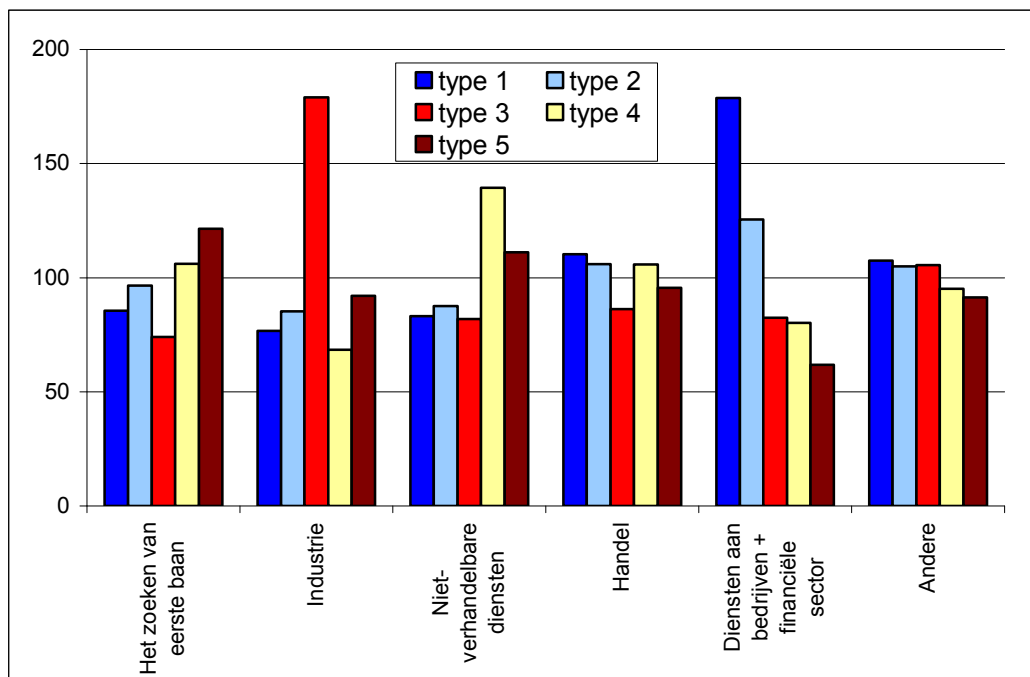
Hoewel de werkloosheidsevolutie voor het geheel van de laatste 20 jaar globaal sterk verschilt per gewest, wijzigt dit de ruimtelijke spreiding van de werkloosheid binnen elk gewest niet fundamenteel. In Vlaanderen heeft het Noordoosten, en meer specifiek het oude steenkoolgebied, nog altijd hogere werkloosheidscijfers dan het Vlaamse gemiddelde. Dit geldt ook voor de Denderstreek en enkele Kustgemeenten, waar het hoge werkloosheidspercentage waarschijnlijk het gevolg is van de hoge werkloosheid in de winter. De werkloosheid nam globaal af in de gemeenten van (Binnen-)West-Vlaanderen, terwijl ze toenam in Antwerpen waar de werkgelegenheidsdynamiek de laatste jaren bedroevend laag was. In Brussel worden de buurten van de oude industrieas van de Zennevallei nog altijd geteisterd door de hoogste werkloosheidscijfers. In Wallonië daarentegen blijft de werkloosheid minder hoog, zoals in 1981, in de residentiële banlieues en in sommige zeer landelijke gemeenten van Hoog-België.

Hoewel de evolutie van de regionale economische structuur de basis vormt voor de verklaring van de werkloosheidskaarten en de langetermijnevolutie, moeten we het beeld toch bijsturen dat de hoge werkloosheid in de Waalse as het rechtstreekse gevolg zou zijn van de crisis van de industriële sectoren, of dat de Brusselse en Antwerpse werkloosheid getuigen van de desindustrialisatie van deze grote steden. Inderdaad, uit de kaart met de sectorale herkomst van de werkzoekenden in Wallonië (Kaart 69) blijkt dat deze bijna overal als laatste job tewerkgesteld waren in weinig gekwalificeerde diensten aan de bevolking. Het is natuurlijk wel mogelijk dat ze in deze alledaagse sectoren terechtgekomen zijn als overgangperiode na de sluiting van de industriële ondernemingen waarin ze tewerkgesteld waren. Het getuigt echter van weinig realiteitszin om te geloven dat enkel een beleid van industriële herontwikkeling de problemen van het merendeel van de laagopgeleide Waalse en Brusselse werklozen kan oplossen. Daarentegen is de werkloosheid buiten de grote steden in Vlaanderen, hoewel laag, voornamelijk het gevolg van fabriekssluitingen. De kaart geeft de globale economische structuren weer, in die zin dat de recente werkloosheid enkel daar aan fabriekssluitingen te wijten kan zijn waar er nog een belangrijk industrieel apparaat overblijft. Elders zijn de werklozen vooral laagopgeleide personen die in banale diensten werken, met zeer dikwijls flexibele arbeidsregimes (of personen die nooit gewerkt hebben), omdat ze niet passen in de meest veelbelovende en stabiele segmenten van de hedendaagse arbeidsmarkt.

Kaart 69: Typologie van de sectorale herkomst van de werkzoekenden in 2001

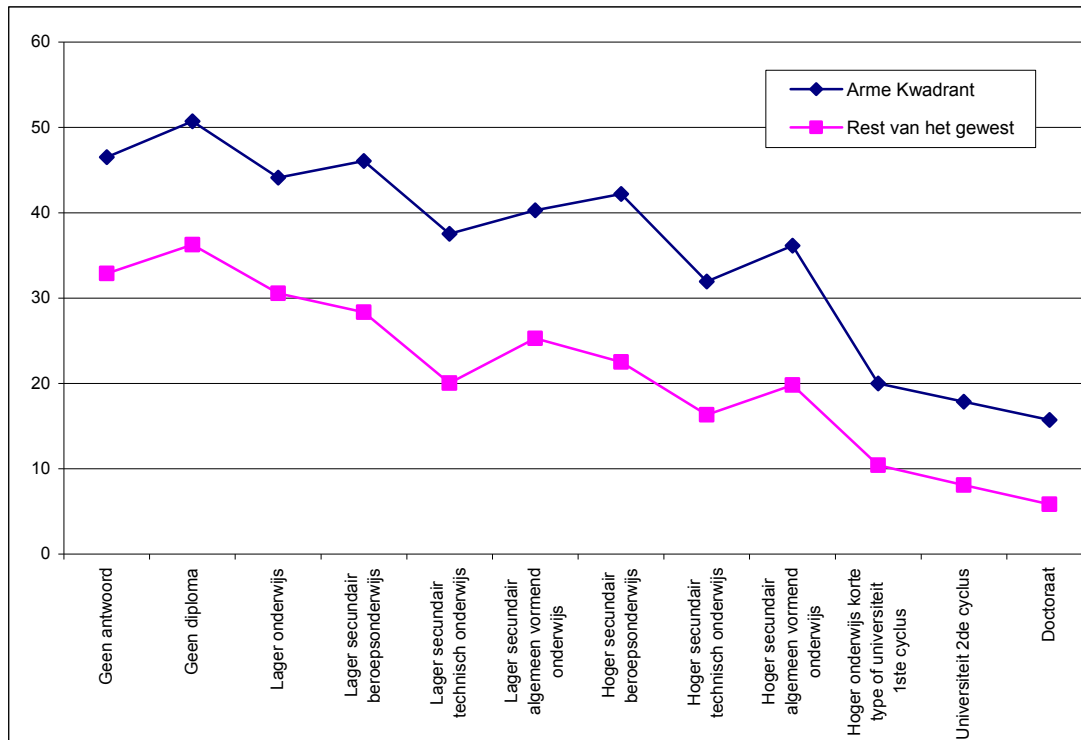
Bron: SEE, NIS 2001

Grafiek 8: Specifiek karakter van de verschillende typen van kaart 23, per sector

Nota: Een specifiek karakter van 100 betekent dat dit type gemiddeld eenzelfde aandeel werklozen telt dan deze sector in het nationaal gemiddelde inneemt

Bron: SEE, NIS 2001

Grafiek 9: Percentage werkzoekenden (%) naar diploma en woonplaats in Brussel

Bron: SEE, NIS 2001

4.4.2. Verschillende evolutie naar geslacht

De evolutie van de werkloosheid verschilde niet enkel naar gewest, maar verschilde ook sterk naar geslacht.

Tijdens het decennium 1981-1991 ging de toename van de vrouwelijke activiteitsgraad gepaard met een snellere toename van het aandeel van de vrouwen bij de werkzoekenden dan bij de werkzame beroepsbevolking. Tien jaar later geldt dit niet meer. Integendeel, tussen 1991 en 2001 is het aandeel vrouwelijke werkzoekenden sterk gedaald (op gewestniveau, enkel Brussel vormt hier een uitzondering op), terwijl dit bij de mannen bleef stijgen, met een bijna status-quo in Vlaanderen en een toename in Wallonië en Brussel (Kaart 63 en 64). Buiten een stijging in Brussel en in een deel van zijn periferie en een gematigde toename in Waalse steden zoals Luik, Charleroi of Doornik, nam het percentage werkzoekende vrouwen enkel toe in een deel van de Ardense gemeenten. De toename van de werkgelegenheid kon er de toename van de vrouwelijke activiteitsgraad niet volgen. De stijging van het percentage mannelijke werkzoekenden daarentegen was nogal algemeen verspreid in Wallonië, met uitzondering van sommige residentiële gemeenten rond de dichtbevolkte stedenas. Ook

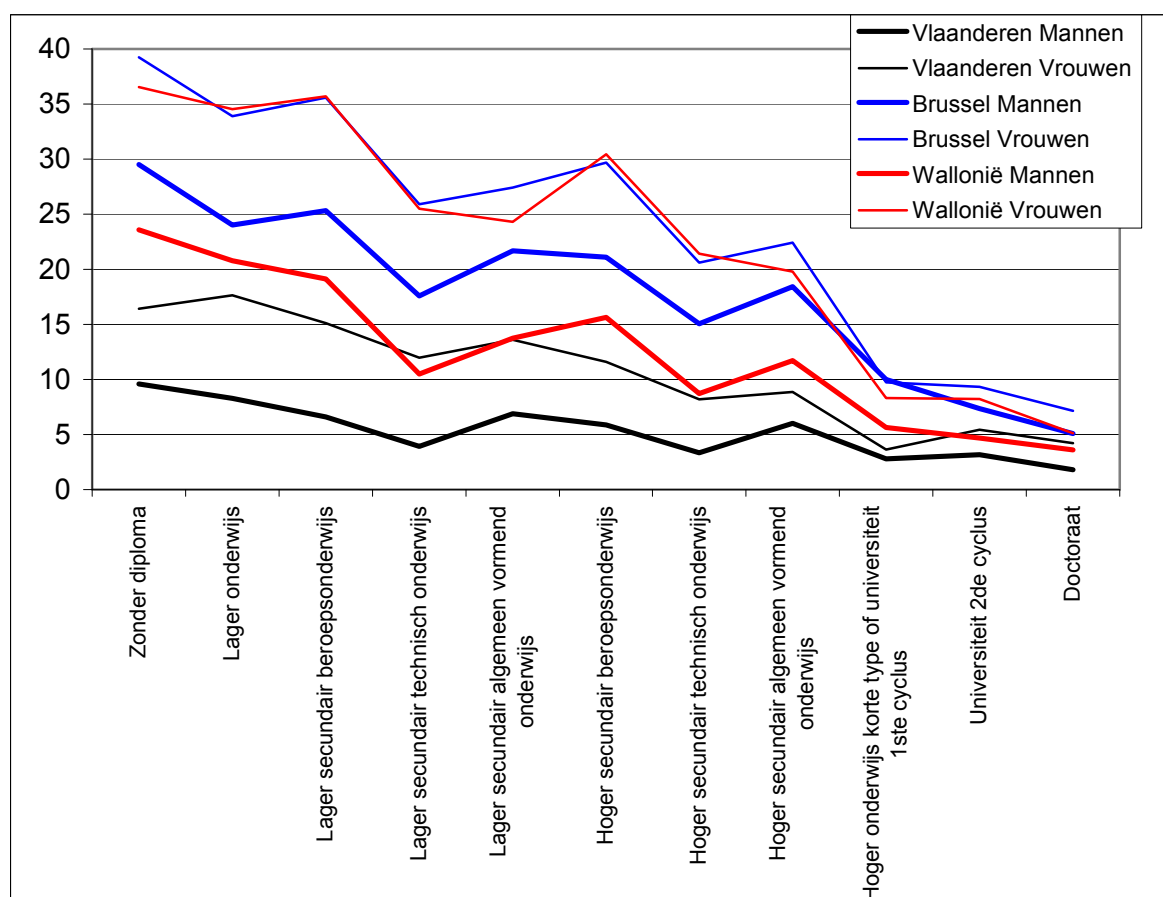
in Vlaanderen nam dit toe in en rond de grootste agglomeraties, evenals in een deel van Binnen-Vlaanderen.

Daar de mannelijke activiteitsgraad stabiel gebleven is, komt de toename van de vrouwelijke activiteitsgraad tussen 1991 en 2001 vooral tot uiting door een groeiend aandeel van de vrouwen in de werkzame beroepsbevolking (Tabel 15). Dit belet niet dat vrouwen veel meer getroffen worden door de werkgelegenheids crisis (Grafiek 10). Ondanks analyses die de Waalse en Brusselse werkloosheid zeer nauw koppelen aan de desindustrialisatie, en op die manier impliciet meer de nadruk leggen op de mannelijke werkloosheid, is het aandeel werkzoekenden veel hoger bij de vrouwen dan bij de mannen, zowel in die gewesten als in heel het land. Een voorbeeld: het is opvallend dat het aandeel vrouwelijke werkzoekenden in het noordoosten van Vlaanderen van dezelfde grootteorde is als het aandeel mannelijke werkzoekenden in en rond de oude Waalse industrieas.

4.4.3. Besluit

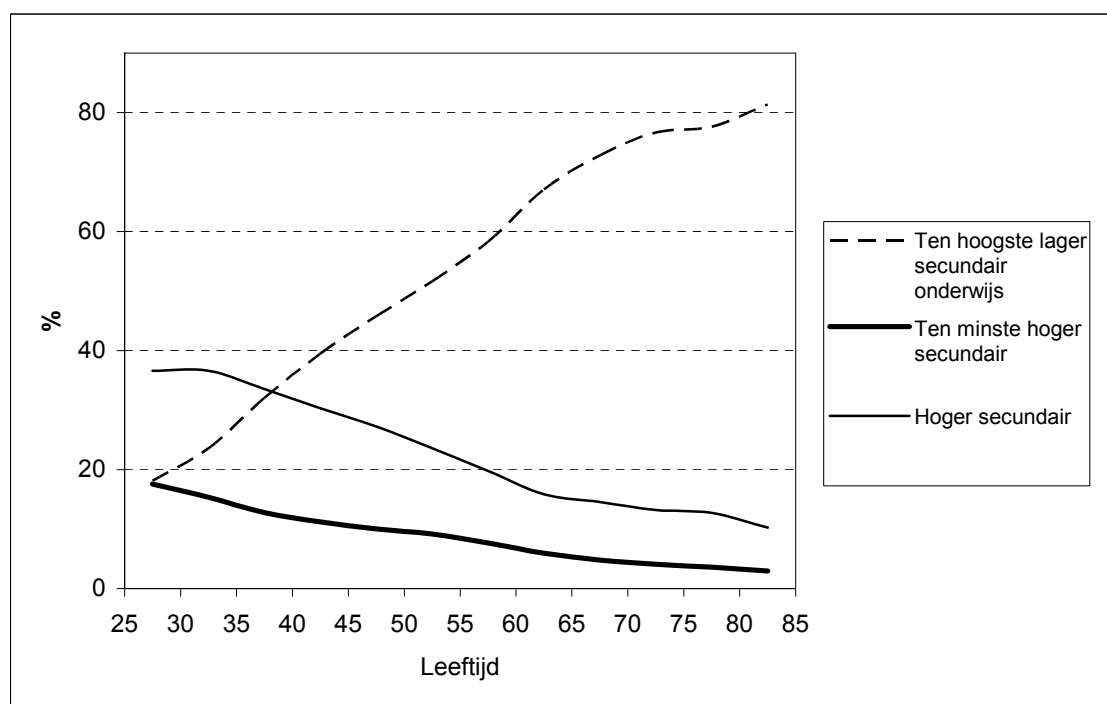
Drie decennia na de crisis van het midden van de jaren '70 blijft de werkloosheid, onafgezien van conjunctuurschommelingen, een blijvend en structureel onderdeel van het economische en sociale landschap. Ruimtelijk treft de werkloosheid vandaag, meer specifiek dan in de jaren '80, vooral Wallonië en Brussel, zonder dat men deze situatie nog als een rechtstreeks gevolg van de desindustrialisatie van deze twee gewesten kan beschouwen. De werkloosheid treft individueel nog altijd meer de vrouwen dan de mannen, niettegenstaande deze tendens sinds de jaren '90 verzwakt. Ze treft ook meer de minst gekwalificeerde en laagst gediplomeerde bevolking (Grafiek 10). Wat helemaal niet wil zeggen dat een toename van het gemiddeld opleidingsniveau een voldoende voorwaarde is om de werkloosheid te doen dalen. Zo blijkt onder andere, in de context van een ongunstige concurrentie voor de loontrekkenden, dat de grote stijging van het scholingsniveau van de opeenvolgende generaties (Grafiek 11) sedert verscheidene decennia tot hogere eisen van de werkgevers leidde eerder dan tot een gemiddelde verbetering van de toestand op de arbeidsmarkt.

Eveneens op individueel vlak wordt vooral de jonge actieve beroepsbevolking getroffen door werkloosheid. Toch bestaan er grote ruimtelijke verschillen tussen het aandeel jongeren bij de werklozen, voornamelijk in functie van het globale werkloosheidsniveau. In de gebieden met hoge werkloosheid (Waalse as, Brussel, Antwerpen, Gent...) is het leeftijdsprofiel van de werklozen redelijk neutraal: alle leeftijdscategorieën worden er sterk door getroffen. In het niet-stedelijk deel van het Vlaamse Gewest worden specifiek de ouderen door werkloosheid getroffen. Ze zijn zowel minder geschoold als beginnen te werken in een periode waarin deze gebieden met een groot werkgelegenheidstekort kampten, waardoor ze waarschijnlijk een minder stabiele beroepsloopbaan hebben uitgebouwd. In grote delen van ruraal Wallonië, zelfs in suburbane gemeenten van het zuiden van het land, hebben jongeren relatief veel moeilijkheden om te starten op de arbeidsmarkt. Hierdoor is er een grote jongerenwerkloosheid. Deze is daarentegen zeer laag in de Duitstalige Gemeenschap. De werkloosheid is daar trouwens algemeen zeer laag.

Grafiek 10: Aandeel werkzoekenden bij de beroepsbevolking, naar geslacht en diploma

Bron: SEE, NIS 2001

Grafiek 11: Diplomaniveau naar leeftijd

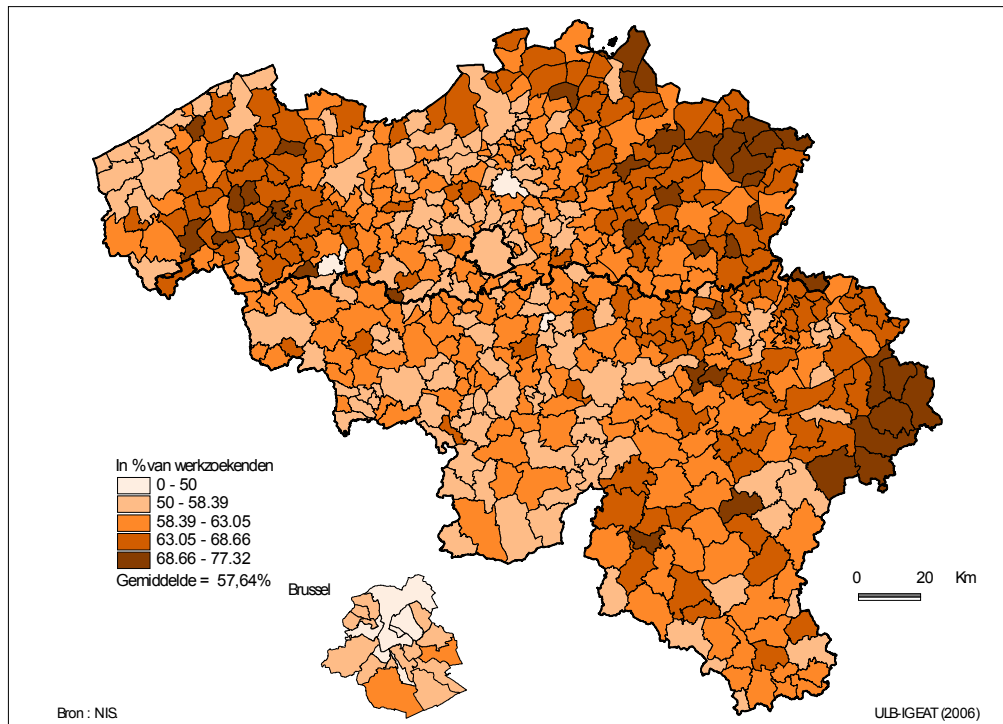
Bron: SEE, NIS 2001

4.5. Evolutie van de werkgelegenheid

4.5.1. Vervrouwelijking van de werkgelegenheid

De vrouwelijke werkgelegenheid, die veel vlugger toenam dan de mannelijke, maakt 80% uit van de nieuwe banen die gecreëerd werden tussen 1991 en 2001. Daarenboven en ook in tegenstelling met de toestand in de jaren '90, nemen de deeltijdse banen ook minder snel toe bij de vrouwen. De helft van de bijkomende banen bij de vrouwen zijn deeltijdse banen tegenover ongeveer 80% bij de mannen. Het aandeel werkende vrouwen neemt dus enkel toe bij de voltijds werkende beroepsbevolking terwijl dit afneemt bij de deeltijds werkenden (alhoewel vrouwen er ruimschoots in de meerderheid zijn), en vooral bij de werkzoekenden. In deze laatste categorie blijven de vrouwen niettemin duidelijk oververtegenwoordigd. Zo zijn er in meer dan 98% van de gemeenten meer vrouwelijke dan mannelijke werkzoekenden. Er zijn wel grote regionale verschillen. In de grote agglomeraties is het vrouwelijk overwicht over het algemeen minder uitgesproken. Het grootste overwicht treft men onder andere aan in de meer industriële rekruteringsgebieden van Vlaanderen, maar ook, weliswaar in mindere mate, in Antwerpen, waar de zeer specifieke tertiaire sector minder vervrouwelijkt is (Kaart 70). Ook een deel van de Waalse periferie wordt door hoge vrouwelijke werkloosheidscijfers gekenmerkt. Nog in Wallonië heeft de streek van Luik, met traditioneel een hogere vrouwelijke activiteitsgraad, een groot aandeel vrouwelijke werkzoekenden.

Ten slotte neemt het aandeel vrouwen in de niet-actieve bevolking die niet verder studeert ook af, hoewel ze er ruimschoots overwegen. Algemeen is de toestand van vrouwen op de arbeidsmarkt in 2001 erop vooruitgegaan ten opzichte van de voorgaande decennia.

Kaart 70: Aandeel vrouwelijke werkzoekenden in 2001

Bron: SEE, NIS 2001

	1981	1991	2002
Werkzame beroepsbevolking	33,5	39,8	43,1
Voltijds	29,7	31,4	34,3
Deeltijds	89,3	87,8	84,6
Werkzoekenden	58,1	63,3	58,1
Eerste baan	57,7	63,6	60,2
Nieuwe baan	58,1	63,2	57,6
Actieve bevolking	36,0	42,5	44,7
Studenten	40,9	46,5	51,6
Niet-actieven niet-student (en buiten legerdienst)	81,4	71,1	65,7
Totaal	50,0	49,8	49,7

Tabel 15: Evolutie van het vrouwelijke aandeel in de bevolking van 20 tot 64 jaar, naargelang de plaats op de arbeidsmarkt

Bron: SEE, NIS 2001

Het aandeel vrouwen in de verschillende segmenten van de arbeidsmarkt schommelt nochtans sterk (Tabel 16). Naar sector is dit aandeel hoger in de tertiaire sector, en vooral in de subsectoren die tot de diensten aan personen behoren, zoals huishoudelijke diensten, de gezondheidszorg en de sociale dienstverlening, het onderwijs en de opleiding. Binnen deze subsectoren is het vrouwelijke aandeel echter groter naarmate het beroep minder erkenning geniet of sociaal minder gevaloriseerd wordt (Tabel 17).

Economische sector		Beroepsstatuut	
Landbouw, bosbouw, visserij	28	Statutair in de openbare sector	43
Industrie	21	Contractueel in de openbare sector	63
Bouwnijverheid	9	Ondernemingshoofd in dienstverband	17
Handel	53	Ander bediende uit privésector	52
Reparatie van goederen	11	Arbeider uit privésector, leerjongen/meisje, ww	24
Vervoer, opslag, communicatie	19	Industrie en bouwnijverheid	12
Horeca	50	Ander	37
Banken en verzekeringen	46	Ondernemingshoofd niet in dienstverband	18
Onroerende goederen	46	Zelfstandige die vooral voor één persoon of onderneming werkt	29
Diensten aan bedrijven	39	Andere zelfstandige, vrij beroep	33
Particuliere huishoudens met werknemers	87	Helper van zelfstandige	66
Openbaar bestuur	44	Huishoudpersoneel of dienstpersoneel	92
Onderwijs, opleiding	67	Ander statuut (vb. PWA)	64
Internationale instellingen	49	Zonder statuut	51
Leger	11		
Gezondheidszorg en sociale dienstverlening	77	Alle sectoren of alle beroepsstatuten	43
Andere diensten	47		

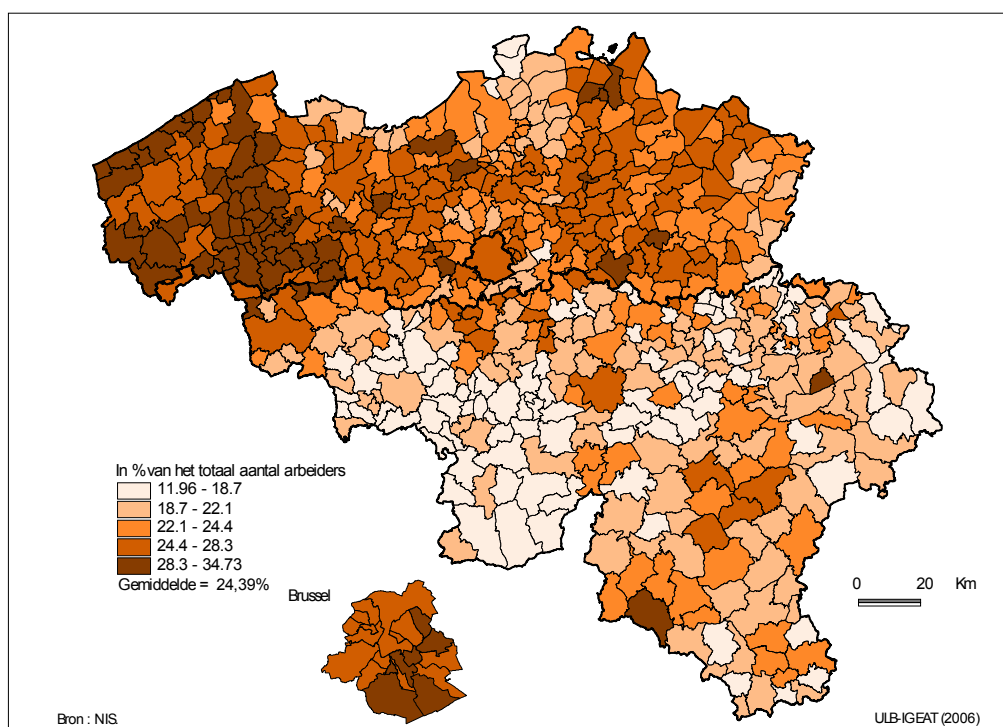
Tabel 16: Aandeel vrouwen naar economische sector en beroepsstatuut, in %. Gemiddelde = 43%
Bron: SEE, NIS 2001

Onderwijs en opvoeding		Gezondheid	
Personeel van de voorschoolse opvoeding	99	Verzorgend personeel zonder diploma	90
Lager onderwijs: onderwijs en onderwijzers	76	Verpleegkundigen en gediplomeerde verplegers (ziekenoppassers)	88
Secondair onderwijs: leraars en regenten	60	Artsen, waarvan:	37
Hoger niet-universitair onderwijs: professoren	54	Huisartsen	36
Universitair onderwijs, waarvan:	43	Specialisten, waarvan:	38
Universiteitsprofessoren	24	<i>Pediaters</i>	72
<i>Schooldirecteurs</i>	36	<i>Chirurgen</i>	16

Tabel 17: Aandeel vrouwen in verschillende beroepen van de gezondheidssector, het onderwijs en de opleiding, in %
Bron: SEE, NIS 2001

Nog altijd volgens sector zijn vrouwen buiten het leger ook ruim ondervertegenwoordigd in de bouwnijverheid, de reparatie van goederen (met inbegrip van de garages), het transport, communicatie en de industrie. Binnen deze sectoren hebben ze meer dan de mannen een bediendenstatuut, en veel minder een arbeidersstatuut of het statuut van bedrijfsleider. Dit geldt trouwens gemiddeld voor het geheel van al de sectoren. Overigens blijven ze bij de zelfstandigen ook meestal beperkt tot het helpersstatuut, wel meer in Brussel en vooral in Wallonië dan in Vlaanderen.

Hoewel vrouwen oververtegenwoordigd zijn in sommige precare arbeidssegmenten (huishoud- of dienstpersoneel, zonder statuut...), verklaart hun ondervertegenwoordiging bij de arbeiders dat ze gemiddeld minder voorkomen bij de slechtst geklasseerde beroepen¹⁵ (zonder natuurlijk rekening te houden met de hoofdzakelijk vrouwelijke tewerkstelling in de huishoudelijke sfeer) (Grafiek 11). Er bestaan weliswaar grote ruimtelijke verschillen. Men vindt bijvoorbeeld een zeer grote vrouwelijke ondervertegenwoordiging in een groot deel van de rekruteringszones van arbeiders in de privésector in de Waalse as, en in mindere mate in de gegoede residentiële banlieues (Kaart 71). Het vrouwelijke aandeel bij de arbeiders is daarentegen veel belangrijker in het gebied van de industriële kmo's, vooral in West-Vlaanderen. Het is ook belangrijk waar het arbeidersstatuut vooral in de tertiaire sector voorkomt, zoals bijvoorbeeld in toeristische gebieden (horeca) of in agglomeraties met een grote tertiaire tewerkstelling.

Kaart 71: Aandeel vrouwen bij de arbeiders van de privésector

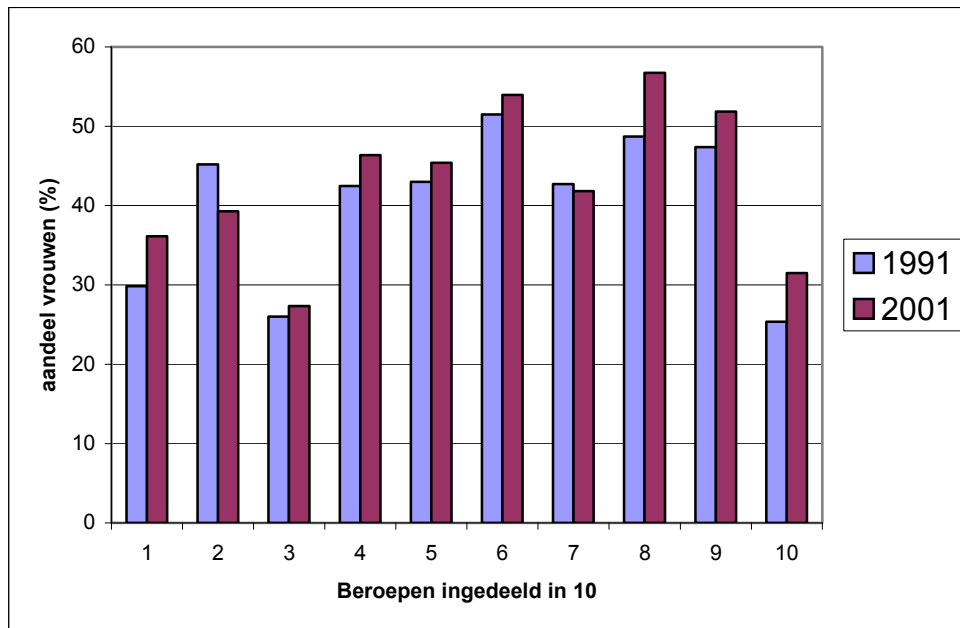
Bron: SEE, NIS 2001

Vrouwen zijn ondervertegenwoordigd bij de laagst geklasseerde beroepen; maar ze zijn het eveneens duidelijk aan de andere kant van de verdeling, in het hoogste deciel dat met het niveau beleid en

¹⁵ De classificatie van de beroepen steunt op het gemiddeld inkomen per persoon dat men voor elk beroep zou bekomen indien men aan elkeen die dit beroep uitoefent het mediaan fiscaal inkomen van de statistische sector waar men woont zou toekennen.

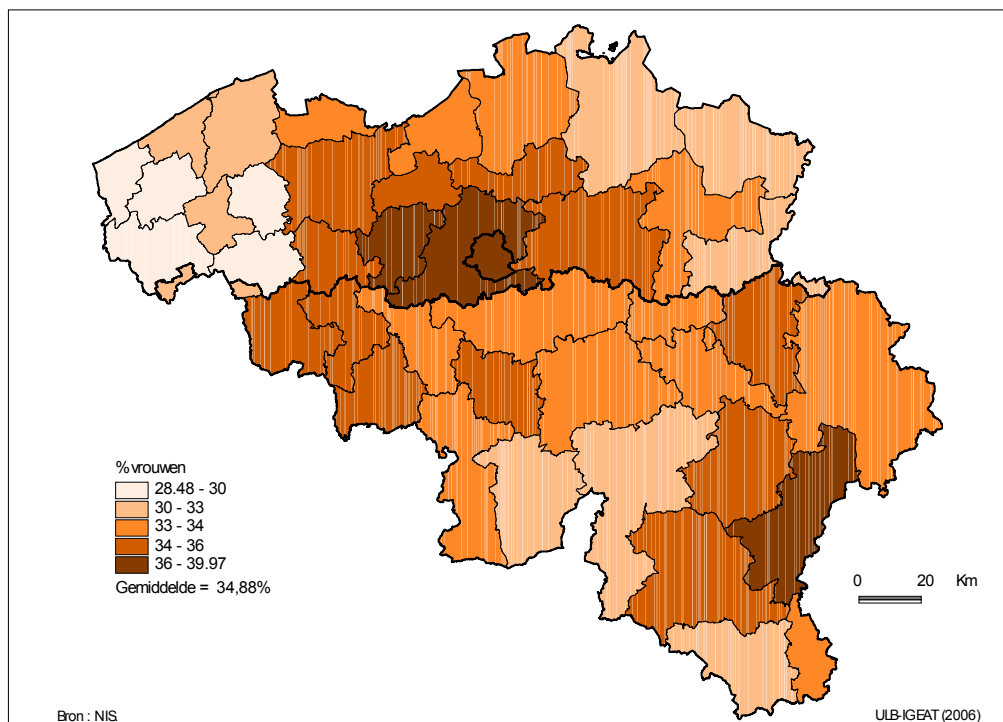
beslissingsname overeenstemt (Grafiek 12). Dit geldt niet helemaal in de stedelijke gebieden, in het bijzonder in Brussel en in het Vlaamse rekruteringsgebied rond Brussel. In Vlaanderen zijn vrouwen het meest ondervertegenwoordigd in de perifere gebieden van West-Vlaanderen en in het Noordoosten. Ten zuiden van de Waalse as is de toestand contrastrijk (Kaart 72).

De ondervertegenwoordiging van de vrouwen in het hoogste deciel vermindert nochtans. Algemeen zet de vervrouwelijking tijdens de laatste jaren het sterkst door bij de beroepen van de drie hoogste decielen (Grafiek 12).

Grafiek 12: Aandeel vrouwen naar beroepsclassificatie volgens status

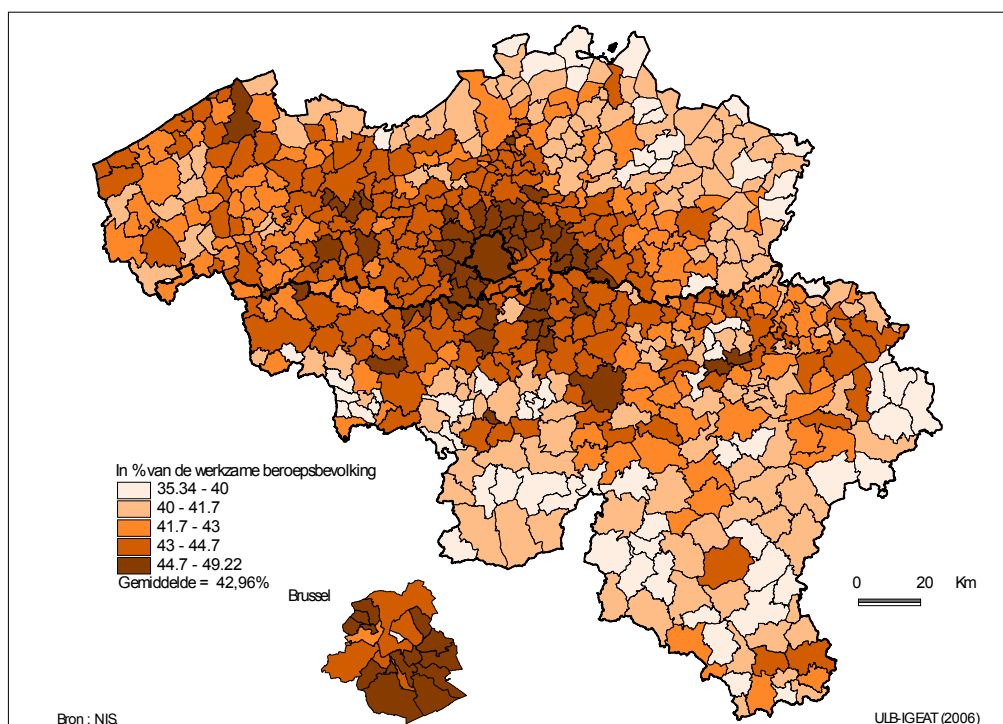
Bron: SEE, NIS 2001

Kaart 72: Aandeel vrouwen in het hoogste deciel van de beroepsclassificatie

Bron: SEE, NIS 2001

Geografisch blijft het aandeel vrouwen bij de werkzame beroepsbevolking voor het geheel van de beroepen vooral zwak in de perifere gebieden en in de (oude) zware-industriepolen en de grootindustriepolen (Kaart 73). Dit aandeel is groter in en rond de grote polen met veel werkgelegenheid in de diensten.

Kaart 73: Aandeel vrouwen in de werkzame beroepsbevolking

Bron: SEE, NIS 2001

Als besluit geldt dat de vervrouwelijking van de werkgelegenheid niet enkel geanalyseerd kan worden vanuit de invalshoek van de sociologische veranderingen waardoor de verhoudingen van dominantie en afhankelijkheid tussen de geslachten wijzigden. Ze kan in het bijzonder niet los gezien worden van de aan de gang zijnde mutaties binnen de arbeidsmarkt. Omdat vrouwen nog steeds het grootste deel van de huishoudelijke taken op zich nemen, werken ze hierdoor ook, al dan niet gedwongen, meer deeltijds. Hierdoor vormen ze een beschikbare reserve arbeidskrachten voor de werkgevers (bijvoorbeeld de sector van de persoonlijke diensten in de ruime zin, met inbegrip van de handel en de horeca) waar door deeltijdse arbeid het werk intensiever wordt omdat het aantal werknemers aangepast wordt aan de dagelijkse of wekelijkse cycli van de werkhoeveelheid. Doordat het vrouwelijke loon nog altijd ten dele als een aanvullend inkomen beschouwd wordt, en doordat de deskundigheid die de vrouwen door hun huishoudelijke taken verwerven op de arbeidsmarkt maar laag gewaardeerd wordt, zijn vrouwelijke arbeidskrachten bij de sectorale verschuiving van de economie naar de dienstensector kwetsbaarder, rekening houdend met de tendens tot afzwakking van de bescherming van de werkgelegenheid. De vrouwelijke stijging in de hiërarchie van de beroepen zou dan deels een illusie kunnen zijn, en in werkelijkheid gepaard gaan met een concentratie binnen deze hiërarchie waarbij de middelste segmenten tot zelfs de middelhoge segmenten naar beneden verschuiven. De vraag zou bijzonder prangend zijn indien bevestigd wordt, zoals sommigen dat vandaag suggereren, dat de heropleving van de productiviteitswinst vooral nagestreefd wordt door de industrialisatie en in de eerste plaats door de taylorisatie* van de tertiaire sector. Vrouwen (en jongvolwassenen van beide geslachten) zouden de eerste betrokkenen zijn, vooraleer dit ruimer verspreid wordt bij de loontrekkenden uit de tertiaire sector.

De situatie van de vrouwen verschilt naargelang de mogelijke modaliteiten waaronder flexibilisering, precarisatie of verminderde bescherming van een gedeelte van de arbeidsmarkt zich voordoen.

4.5.2. Werktijden

De indeling van de werktijden is een mogelijke manier om het werk te flexibiliseren.

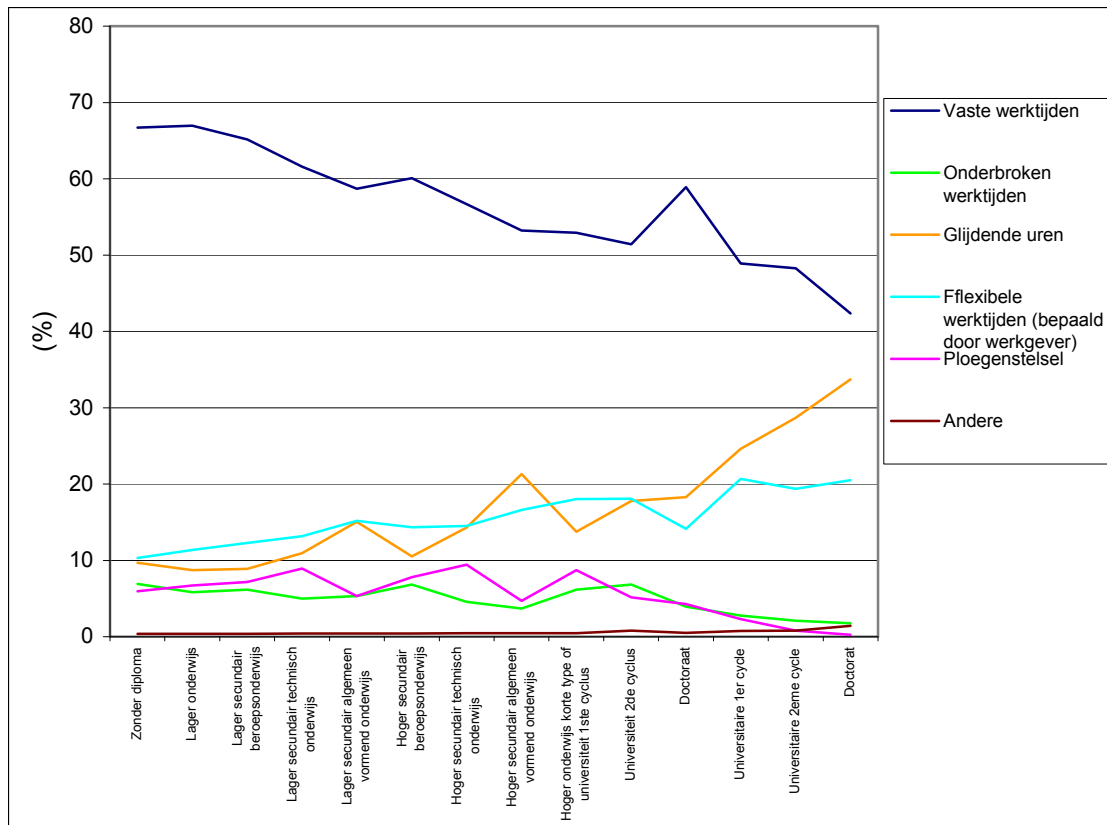
Nochtans zijn variabele werktijden niet altijd, zelfs niet meestal het gevolg van een flexibilisering die eenzijdig door de werkgever wordt opgelegd. Over het algemeen neemt het aandeel mensen met vaste werktijden (vast, verschoven of onderbroken, of in ploegendienst) af met het diplomaniveau, ten voordele van glijdende werkuren, of die nu vrij gekozen zijn of opgelegd worden door de werkgever (Grafiek 13). Het relatieve belang van de vaste werktijden weerspiegelt dus vooral in welke mate de werknemer onderworpen is aan een werkorganisatie zonder individueel overleg evenals het min of meer verscheiden en zelfstandig karakter van het individuele werk. In dit verband is het tekenend dat bij de laaggeschoolden het aandeel met variabele werktijden hoger is bij de vrouwen dan bij de mannen (en gelijk wat betreft de opgelegde variabele werktijden) terwijl dit bij de hoogstopgeleiden duidelijk lager is voor de vrouwen (Grafiek 14). We vermelden terloops dat de glijdende mannelijke werktijden met frequente overuren die moeilijk verenigbaar zijn met de zorg voor kinderen buiten de

(pre)schooluren enkel mogelijk zijn indien iemand, meestal een vrouw, de huishoudelijke taken verricht.

Naar sector zijn de zelfgekozen veranderlijke werktijden, buiten de landbouw, vooral belangrijk in de tertiaire sector zoals de banken en de verzekeringen, de administratie en de diensten aan bedrijven. Ze zijn daarentegen veel zeldzamer in de industrie en in de bouwnijverheid, maar ook in de huishoudelijke diensten, of nog in het onderwijs waar het aandeel met vaste werktijden vanzelfsprekend erg hoog is.

Ruimtelijk zijn de variabele werktijden duidelijk oververtegenwoordigd in de rekruteringszones van de grote tertiaire werkgelegenheidspolen, vooral in de gegoede residentiële banlieues. Ze komen weinig voor in de industriegebieden, zowel de oude als de recente (Kaart 74). Variabele opgelegde werktijden komen vooral veel voor in de transport- en de communicatiesector, de diensten aan bedrijven, de horeca en de handel evenals in de gezondheidssector en de sociale dienstverlening. Ze zijn uiterst zeldzaam in de industrie waar er vrij vaste werktijden zijn (en waar de uitrusting ten dele vlugger afgeschreven is indien er doorlopend gewerkt wordt), en in het onderwijs. De ruimtelijke spreiding van de variabele werktijden die door de werkgever opgelegd worden cumuleert meerdere logica's. Enerzijds springen de rekruteringsbekkens van de grote tertiaire polen en vooral de gegoede periferie nog steeds in het oog. Ook toeristische gebieden vertonen hoge waarden. Maar de geografie van dit type werktijden (Kaart 75) toont vooral dat dit duidelijk oververtegenwoordigd is in Wallonië. Hierdoor wordt gesuggereerd dat de werkgelegenheids crisis ertoe bijdraagt om gemakkelijker flexibilisering op te leggen, met inbegrip van de middenklassen¹⁶. Zonder dat dit trouwens tot een verbetering van de economische toestand leidt. Over het algemeen overigens is de hogere Vlaamse groei in het geheel niet verbonden met een grotere werkflexibiliteit, integendeel.

¹⁶ We kunnen ook de mogelijkheid niet totaal uitsluiten dat deze enquêtevraag anders geïnterpreteerd werd in de verschillende taalgebieden.

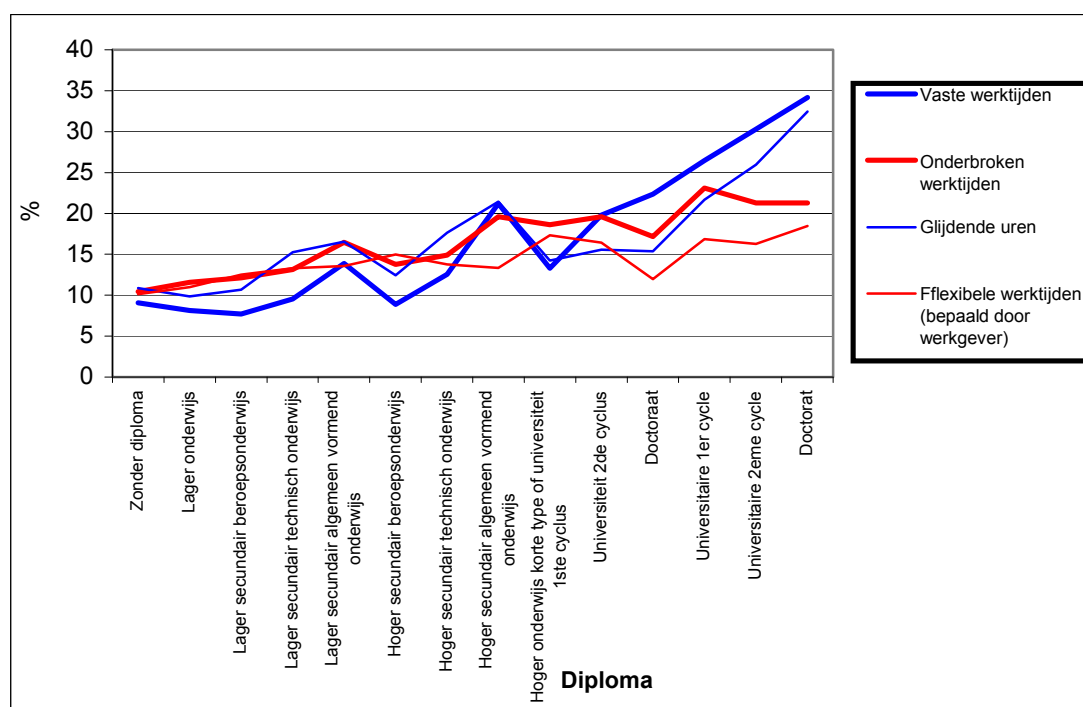
Grafiek 13: Werktijden naar diploma

Bron: SEE, NIS 2001

Nog steeds ruimtelijk zijn de onderbroken werktijden vooral uitzonderlijk in de grootste agglomeraties (met uitzondering van de achtergestelde buurten, zoals bijvoorbeeld in de gemeenten van de oude Brusselse industrieas), en in hun rekruteringsgebieden (Kaart 76).

Wat de ploegenarbeid betreft komt die vooral voor in de rekruteringsbekkens van de grootindustrie, of het nu om fordistische industrie gaat zoals de auto-industrie, of om bijvoorbeeld de zware metaalindustrie (Kaart 77).

ANALYSE VAN DE ARBEIDSMARKT

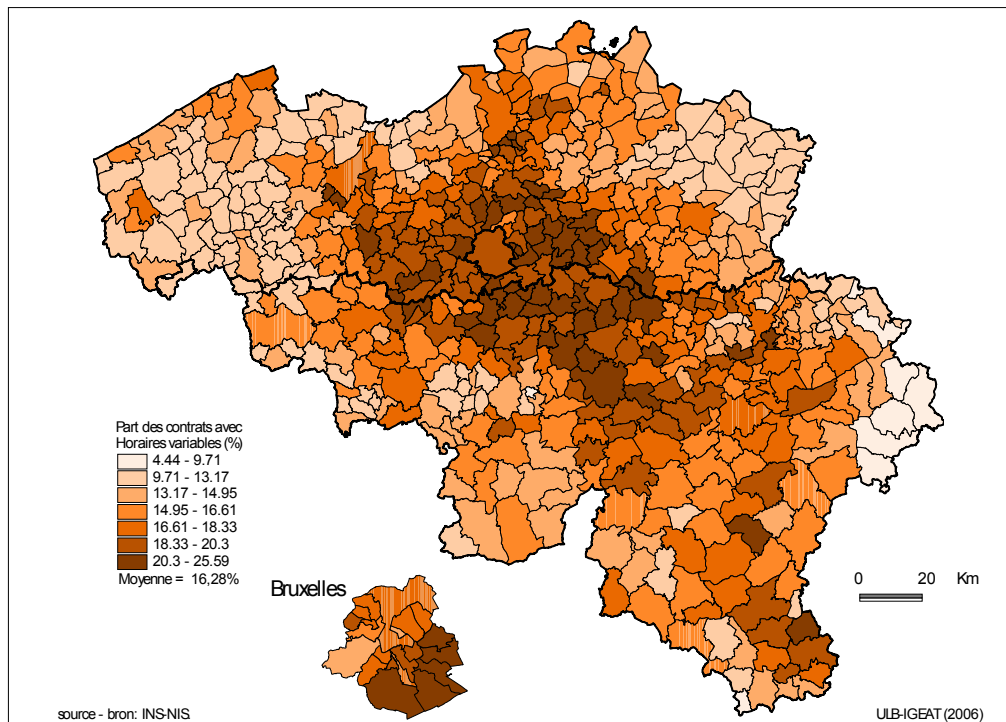
Grafiek 14: Aandeel variabele werktijden naar diploma en geslacht

Bron: SEE, NIS 2001

Sector	Vaste werktijden	Onderbroken werktijden	Variabele werktijden	Variabele werktijden opgelegd door werkgever	Ploegenarbeid
Landbouw-bosbouw-visserij	45,3	6,8	25,1	19,3	1,1
Industrie	56,5	4,5	12,5	8,0	18,1
Bouwnijverheid	74,1	1,3	9,4	13,6	1,2
Handel (groot- en klein-)	60,2	2,8	15,3	20,0	1,2
Reparatie van (verbruiks)goederen of voertuigen	75,5	2,5	7,5	11,1	3,1
Vervoer, opslag, communicatie	41,2	5,6	18,0	27,8	7,0
Horeca	40,9	16,3	17,7	22,7	1,9
Banken en verzekeringen	48,3	1,1	37,0	12,4	0,7
Onroerende goederen, verhuur	54,1	2,3	21,0	21,4	0,3
Diensten aan bedrijven	50,4	2,0	21,8	23,8	1,6
Particuliere huishoudens met werknemers	68,7	6,4	8,1	15,7	0,8
Openbaar bestuur	53,1	2,9	28,9	10,4	4,4
Onderwijs, opleiding	79,6	4,5	8,1	7,1	0,3
Internationale instellingen	59,7	2,0	23,1	12,9	2,2
Leger	69,2	1,3	9,3	17,1	2,6
Gezondheidszorg en sociale dienstverlening	46,5	9,1	15,8	19,1	8,7
Andere diensten	56,9	3,7	15,9	17,9	4,9
ANDERE	63,7	5,7	12,5	12,0	5,6
TOTAAL	57,9	4,6	16,3	14,9	5,8

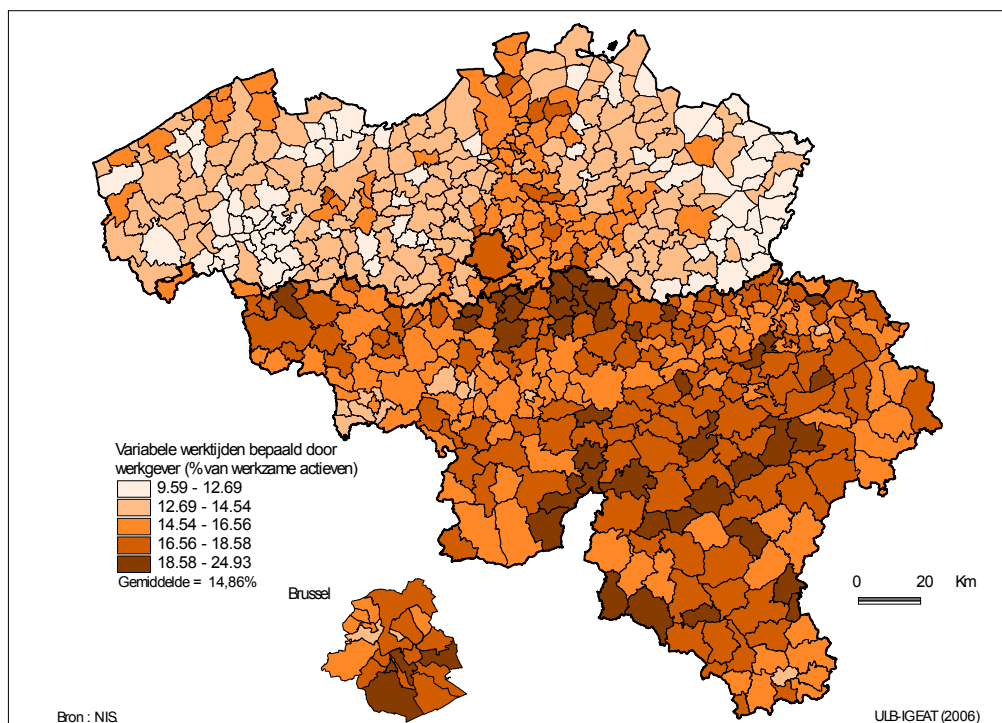
Tabel 18: Werktijden naar economische sector

Bron: SEE, NIS 2001

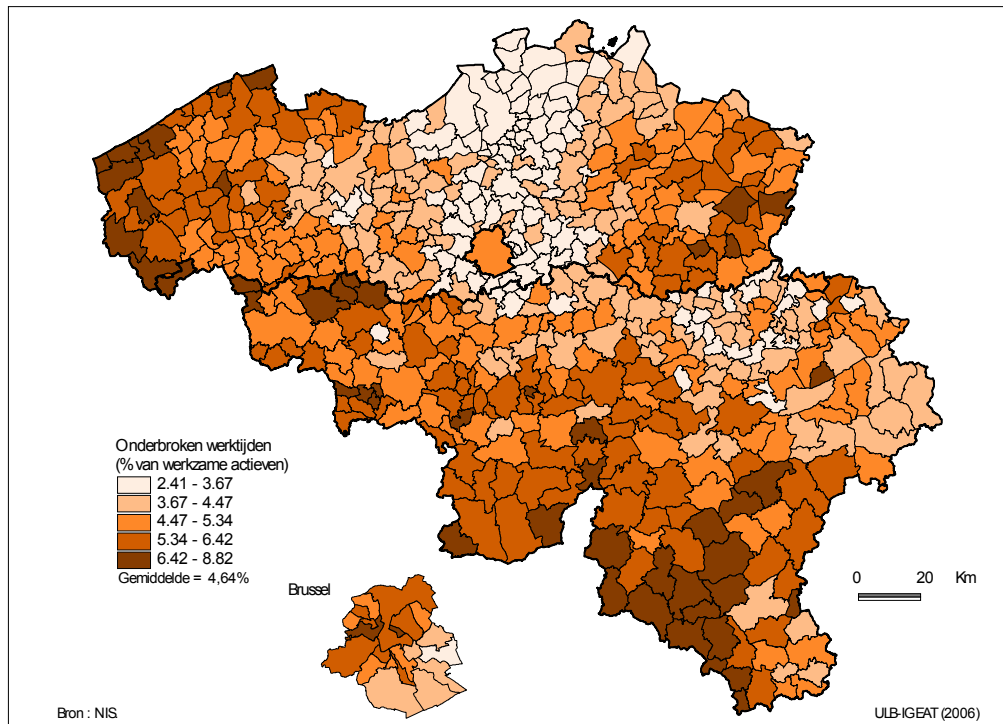
Kaart 74: Aandeel variabele werktijden in 2001

Bron: SEE, NIS 2001

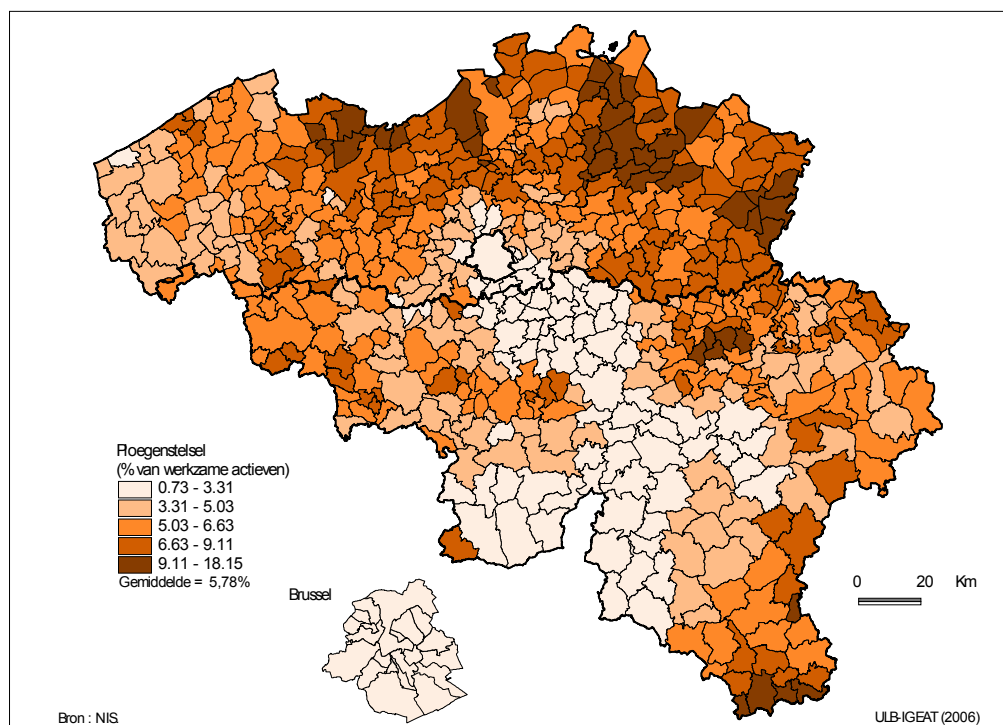
Kaart 75: Aandeel variabele werktijden bepaald door werkgever in 2001

Bron: SEE, NIS 2001

Kaart 76: Aandeel onderbroken werktijden in 2001

Bron: SEE, NIS 2001

Kaart 77: Aandeel arbeid in ploegenstelsel

Bron: SEE, NIS 2001

4.5.3. Soorten statuten en arbeidscontracten

Terwijl de mannen gemiddeld oververtegenwoordigd waren (en nog steeds zijn trouwens) in de minst gewaardeerde beroepsstatuten van de industrie, zijn de vrouwen oververtegenwoordigd in de minst stabiele of minst gewaardeerde beroepen van de tertiaire sector. De vrouwen maken 58% uit van de werknemers van de tertiaire sector zonder statuut. 67% van personen met een PWA-statuuut bijvoorbeeld zijn vrouwen. 92% van het huis- en dienstpersoneel (dat in zijn geheel maar 3% van de werkzame beroepsbevolking uit maakt) is vrouwelijk. Daarentegen zijn maar 22% van de bedrijfsleiders vrouw. Bij de overheidsdiensten zijn ze oververtegenwoordigd bij de contractuelen. Hierdoor hebben vrouwen minder dan mannen een vaste betrekking en slagen ze er minder in een beroepsloopbaan uit te bouwen die voorbehouden zijn voor de statutairen (Tabel 19). Alle sectoren samengenomen heeft 15% van de vrouwen een baan die noch vast, noch van onbepaalde duur is. Bij de mannen is dit maar 8,5%. Dit verschil kan men niet toeschrijven aan de grotere concentratie van vrouwenarbeid in de jongere leeftijdsklassen waar de meeste niet stabiele banen voorkomen.

	Aandeel contractuelen (%)		Aandeel van de sector in het totaal (%)
	Mannen	Vrouwen	
Openbaar bestuur	24	40	37
Onderwijs, opleiding	24	31	27
Gezondheidszorg, sociale dienstverlening	50	56	11
Andere diensten	31	58	9
Vervoer	21	45	4
Totaal	25	41	100

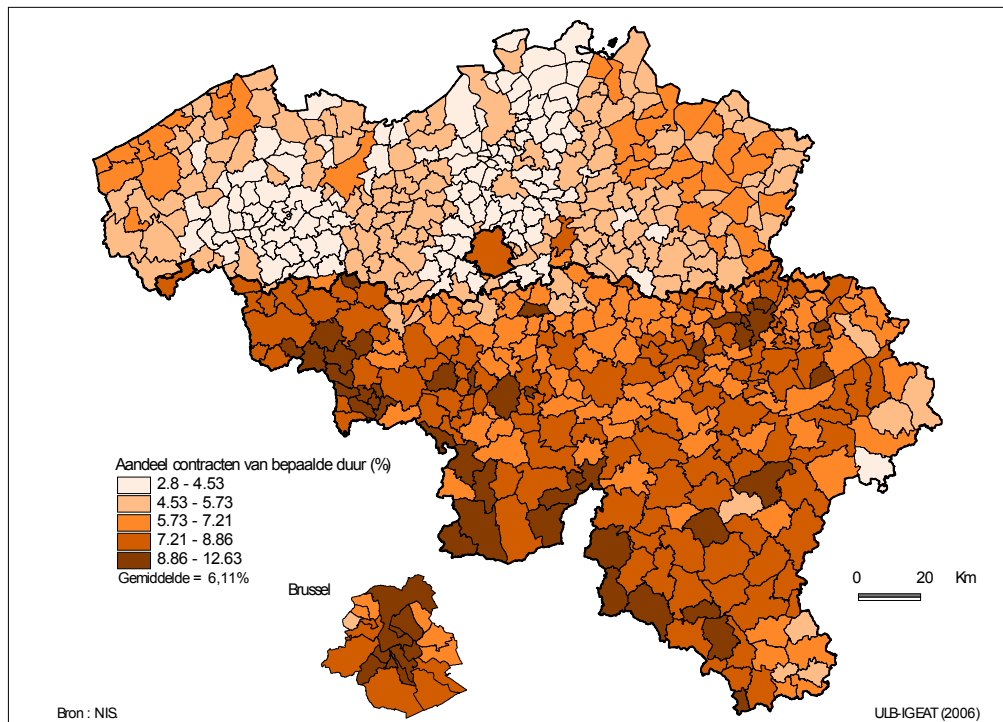
Tabel 19: Aandeel contractuelen in overheidsdienst naar geslacht, in %

Bron: SEE, NIS 2001

Maar hier ook is het verschil naar geslacht ruimtelijk sterk verschillend. Vlaanderen is welvarender en contrasteert met de flexibelere en onzekerdere jobs van het Waalse en het Brusselse Gewest.

Het aandeel banen met een contract van bepaalde duur overschrijdt het rijksgemiddelde in 89% van de Waalse gemeenten (en in 18 van de 19 Brusselse gemeenten) tegenover maar 6% in de Vlaamse gemeenten.

Binnen de gewesten (Kaart 78) is het aandeel banen met een contract van bepaalde duur het kleinst in de peri-urbane rekruteringsgebieden van hoogopgeleid personeel (met uitzondering van de universiteitspolen waar het aandeel jongeren dat zijn eerste stappen op de arbeidsmarkt zet, binnen de universiteit zelf, hoger dan gemiddeld is). Contracten van bepaalde duur zijn ook minder aanwezig in het hart van Binnen-Vlaanderen waar veel kmo's voorkomen, dan in de rekruteringsgebieden van de grote ondernemingen. Men treft daarentegen hoge waarden aan in de perifere gebieden enerzijds en centraal in de grote agglomeraties, waar jongvolwassenen die moeilijk hun plaats vinden op de arbeidsmarkt bij voorkeur wonen, anderzijds.

Kaart 78: Aandeel contracten van bepaalde duur in 2001

Bron: SEE, NIS 2001

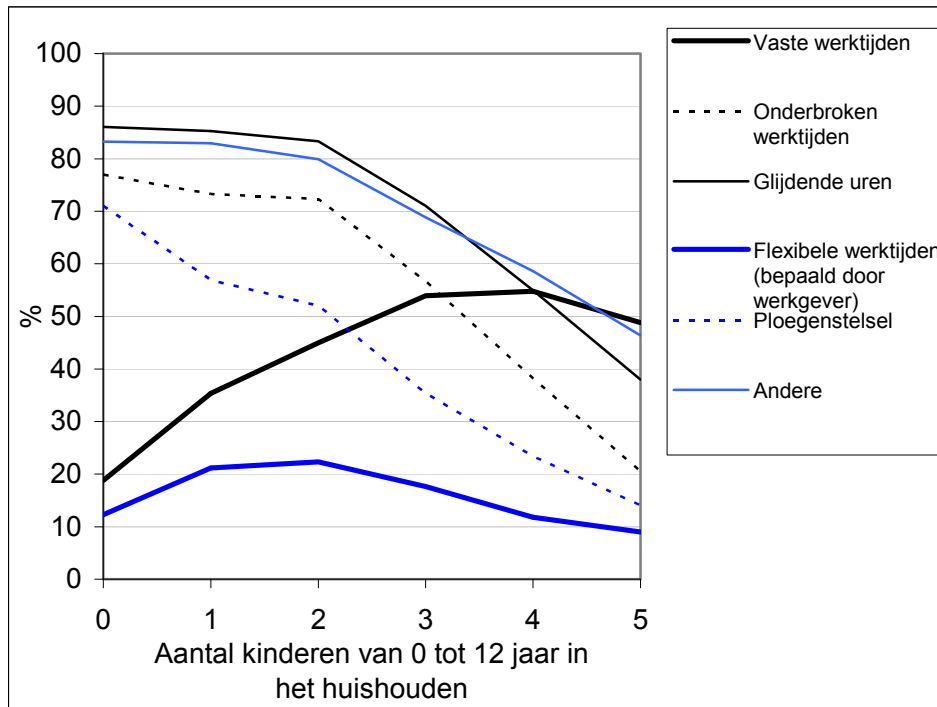
4.5.4. Evolutie van de deeltijdse arbeid

Tussen 1991 en 2001 nam de deeltijdse arbeid toe van 14% naar 17,4% van de totale tewerkstelling. Het aandeel nam dus toe maar trager dan in de loop van de jaren '80 (6,3% in 1981). Hoewel de toename groter was bij de mannen blijft de deeltijdse arbeid een vrouwenaangelegenheid: 34,2% van de vrouwen werkt deeltijds ten opzichte van slechts 4,7% bij de mannen.

Tot 25 jaar komt deeltijds werken minimaal voor. Meestal stemt dit vooral overeen met een eerste baan, soms gekoppeld aan een voortgezette opleiding, onder andere in het kader van tijdelijk werk, als leerjongen/meisje of als student. Daarna neemt dit percentage toe tot 40 jaar, door andere redenen.

In een context van groeiende flexibilisering van de arbeid is deeltijdse arbeid voor die leeftijdsklassen de geprivilegieerde manier om arbeid en gezin te combineren, taak die nog altijd bij voorkeur voor vrouwen weggelegd is. Zo blijven de meeste vrouwen met kinderen tussen 0 en 12 jaar, tenminste tot het tweede kind, verder werken, maar zeer velen schakelen over op deeltijdse arbeid (Grafiek 15). Nog meer vrouwen gaan deeltijds werken na het derde kind, maar velen stoppen ook met werken, wat na het vierde kind het voornaamste antwoord is op de toename van de huishoudelijke taken. Vrouwen die niet met een echtgenoot (of tenminste met een andere volwassene niet-student) samenleven schakelen veel minder op deeltijdse arbeid over. Hier lijkt gezinslast vanaf het eerste kind tot een sterke daling van de betaalde arbeid te leiden. We vermelden dat de bovenstaande tendensen gedeeltelijk ook het gevolg kunnen zijn van gedragswijzigingen bij vrouwen van verschillende generaties.

Algemeen gesproken en in het kader van de logica van het aanvullend vrouwelijk inkomen werken er meer vrouwen deeltijds wanneer ze samenwonen met een man die een baan heeft (37%) dan bij de anderen (28%)¹⁷. Door gelijkaardige mechanismen maakten vrouwen op het ogenblik van de enquête meer dan 80% uit van de vrijwillige loopbaanonderbrekingen.

Grafiek 15: Plaats op de arbeidsmarkt van vrouwen van 25-40 jaar, naargelang het aantal kinderen van 0-12 jaar in het gezin (met de resultaten voor vrouwen die zonder andere volwassene niet-student leven) (I)

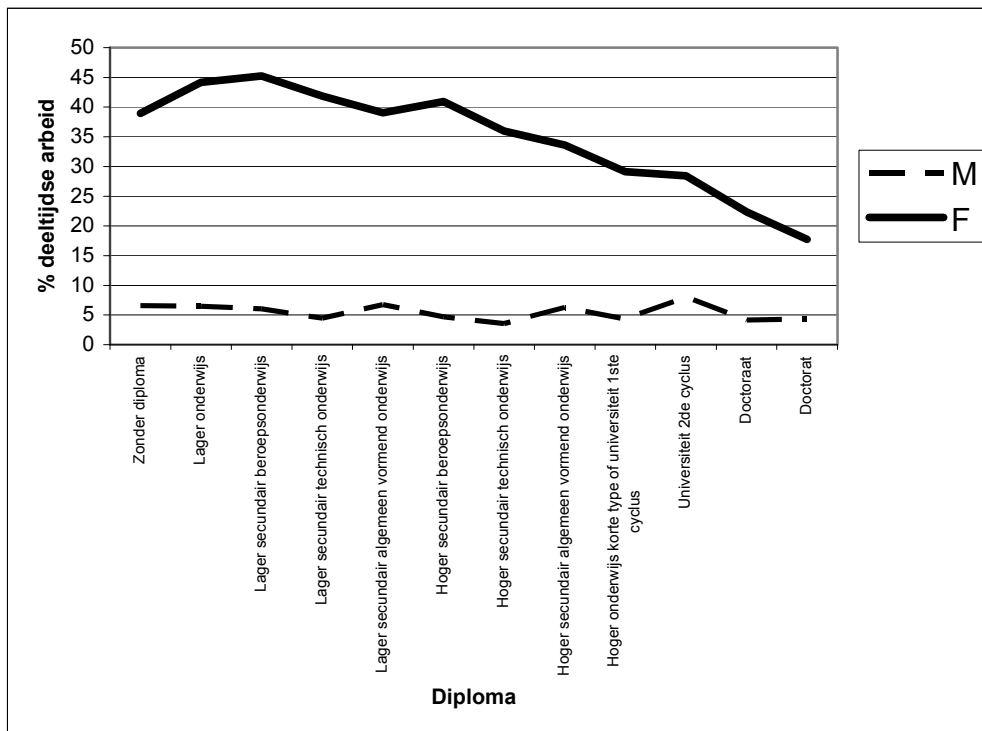
Nota's: de resultaten zijn dezelfde indien men het effect van de leeftijdsstructuur uitschakelt

Bron: SEE, NIS 2001

Naarmate men stijgt in de hiërarchie van de beroepskwalificaties neemt het aandeel vrouwen die stoppen met werken evenals het aandeel deeltijds werkende vrouwen zeer sterk af. Zo werken maar zeer weinig vrouwelijke bedrijfshoofden deeltijds. Het aandeel deeltijdse arbeid is tweemaal hoger bij vrouwen die weinig geschoold zijn en hoogstens een diploma van het lager secundair bezitten dan bij universitair geschoolden (Grafiek 16). Dit wil overigens niet zeggen dat de huishoudelijke taken minder ten laste van vrouwen vallen: een deel ervan wordt door andere vrouwen uitgevoerd, deels als informele huishoudelijke diensten of in het kader van de overwegend vrouwelijke sector van de diensten aan personen.

Naar sector (Tabel 20) zijn er het meest parttimebanen in de huishoudelijke diensten, in de gezondheidszorg en de sociale dienstverlening, in de horeca en de handel. De parttimebanen zijn een middel om het aantal personeelsleden flexibel aan te passen aan de schommelingen van de hoeveelheid werk in de loop van de dag, aan openingsuren die de dagelijkse werktijd van een voltijds uurrooster overschrijden. Ze zijn waarschijnlijk ook te wijten aan de onderaangifte van voltijds werkenden (vooral in de horeca). Deeltijdse arbeid komt daarentegen veel minder voor in weinig vervrouwlijkte sectoren zoals de industrie, de bouwnijverheid, het transport en de landbouw.

¹⁷ Omgekeerd geldt dit niet.

Grafiek 16: Aandeel deeltijdse arbeid naar diplomaniveau

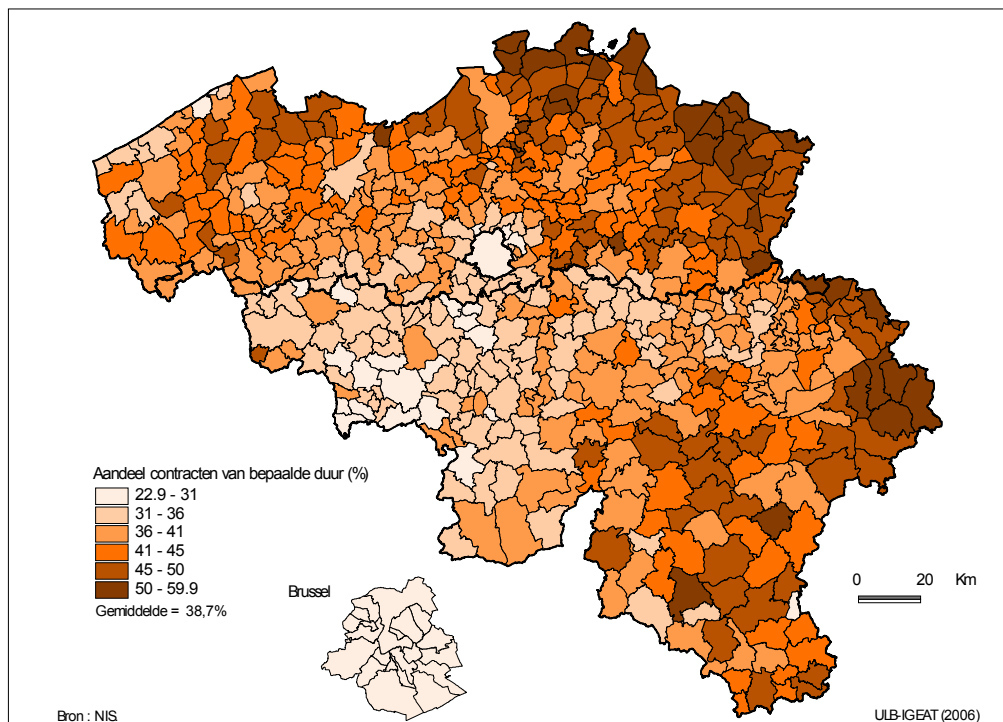
Bron: SEE, NIS 2001

<i>Activiteitssector</i>	M	V	<i>Beroepsstatuut</i>	M	V
Landbouw	4,6	22,2	Statutair in de openbare sector	3,6	29,2
Industrie	2,2	19,0	Contractueel in de openbare sector	7,4	36,4
Bouwnijverheid	2,8	26,4	Ondernemingshoofd in dienstverband	2,6	14,5
Handel	5,9	39,0	Ander bediende uit privésector	4,0	35,2
Reparatie van goederen	4,8	27,8	Arbeider uit privésector, leerjongen/meisje	5,4	42,4
Vervoer, opslag, communicatie	4,2	19,9	Ondernemingshoofd niet in dienstverband	2,4	8,7
Horeca	18,3	40,7	Zelfstandige	3,4	14,9
Banken en verzekeringen	2,3	26,1	Helper van zelfstandige	11,5	29,7
Onroerende goederen	8,4	30,7	Huishoudpersoneel of dienstpersoneel	28,5	72,3
Diensten aan ondernemingen	3,7	25,8	Ander statuut (bv. PWA)	26,0	65,8
Particuliere huishoudens met werknemers	24,3	72,6	Zonder statuut	14,7	37,3
Openbaar bestuur	3,8	31,8			
			<i>Soort werk</i>		
Onderwijs, opleiding	9,6	31,2	Vast werk	3,6	34,9
Internationale instellingen	2,2	10,8	Interimwerk	11,9	30,6
Leger	1,5	13,6	Seizoenarbeid	30,9	46,4
Gezondheidszorg en sociale dienstverlening	8,8	46,2	Werk van bepaalde duur	13,7	40,2
Andere diensten	6,2	32,0	Tewerkstellingsprogramma	26,2	63,8
Totaal	4,7	34,0	Leercontract, stage of opleiding alternerend leren	36,1	39,7
			Studentencontract	98,2	99,2
			Occasioneel werk	44,6	59,6

Tabel 20 : Aandeel deeltijdse arbeid naar geslacht, activiteitssector, beroepsstatuut en soort werk

Bron: SEE, NIS 2001

Dat het aandeel van de deeltijdse arbeid gemiddeld omgekeerd evenredig toeneemt met het diplomaniveau en recht evenredig met het aantal kinderen wil helemaal niet zeggen dat de geografie ervan een eenvoudige weergave is van de ruimtelijke spreiding van deze twee factoren. Het verband tussen de frequentie van deeltijds werk en het aantal kinderen per gezin verschilt namelijk sterk in de drie gewesten. Dit hangt gedeeltelijk af in welke mate de erfenis van het katholicisme met zijn traditionele opvatting over het gezin nog voortleeft, waardoor vrouwenarbeid er meer als een aanvullend inkomen beschouwd wordt. De laatste decennia verloren deze opvattingen in versneld tempo terrein, zodat ze nog enkel gelden bij de oudere generatie. De ruimtelijke spreiding van de deeltijdse arbeid naar leeftijd van de vrouw is sprekend. Na 40 jaar (Kaart 79) is er een significante correlatie met de invloed van het katholicisme, los van het aantal kinderen in het gezin.

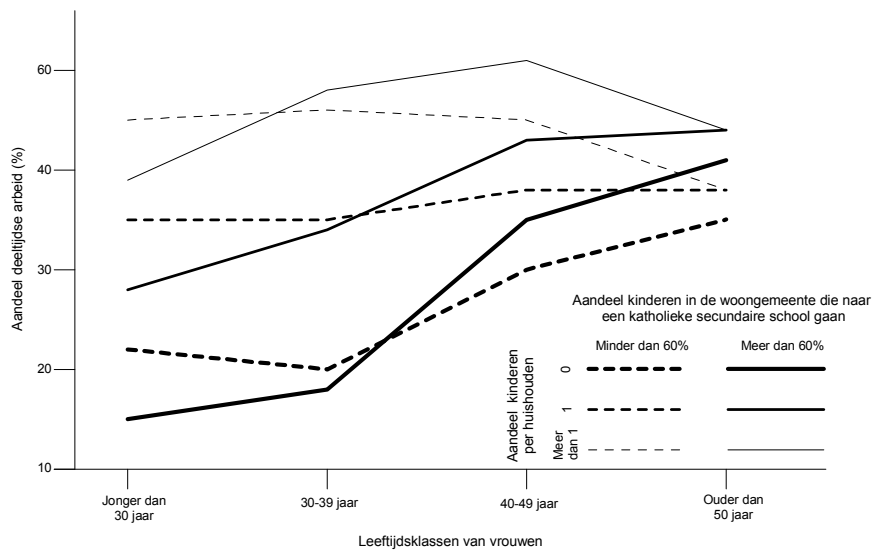

Kaart 79: Aandeel deeltijdse arbeid bij vrouwen van 40-59 jaar

Bron: SEE, NIS 2001

Grafiek 17 toont dat in de gebieden die het meest katholiek gebleven zijn (hier gelijkgesteld met het aandeel kinderen in het katholiek secundair onderwijs), het aandeel deeltijds werkende vrouwen duidelijk toeneemt met de leeftijd. Dit geldt zowel voor vrouwen zonder kinderlast, als voor degenen die in een huishouden met slechts 1 kind of meer leven (deze tendens komt weliswaar minder na 50 jaar voor, maar daar neemt het aandeel kinderen met lage zelfredzaamheidsgraad waarschijnlijk ook sterk af). In de andere gebieden daarentegen, waar de invloed van het katholicisme vlugger achteruitging, varieert het aandeel deeltijds werkende vrouwen slechts weinig met de leeftijd, tenminste in de gezinnen met kinderen. De toename van het aandeel parttime werkende vrouwen met de leeftijd bij vrouwen die geen kinderlast (meer) hebben doet nochtans vermoeden dat de achteruitgang van de traditionele opvattingen over het gezin ook hier, zij het in beperktere mate, een rol gespeeld heeft. Hoewel het aandeel van deeltijdse arbeid bij de vrouwen ouder dan 50 jaar inderdaad beduidend hoger is dan bij deze jonger dan 30 jaar, blijft het verschil (14%) toch veel kleiner dan in de gebieden die meer katholiek (26%) gebleven zijn. Maar het is zeer tekenend dat dit

kleinere verschil niet enkel het gevolg is van het lager aandeel van deeltijdse arbeid bij de oudere vrouwen (35% ten opzichte van 41% in de katholieke gebieden) maar ook van het *hoger aandeel* van deeltijds werk bij de jongere generaties (22%, tegenover 15%).

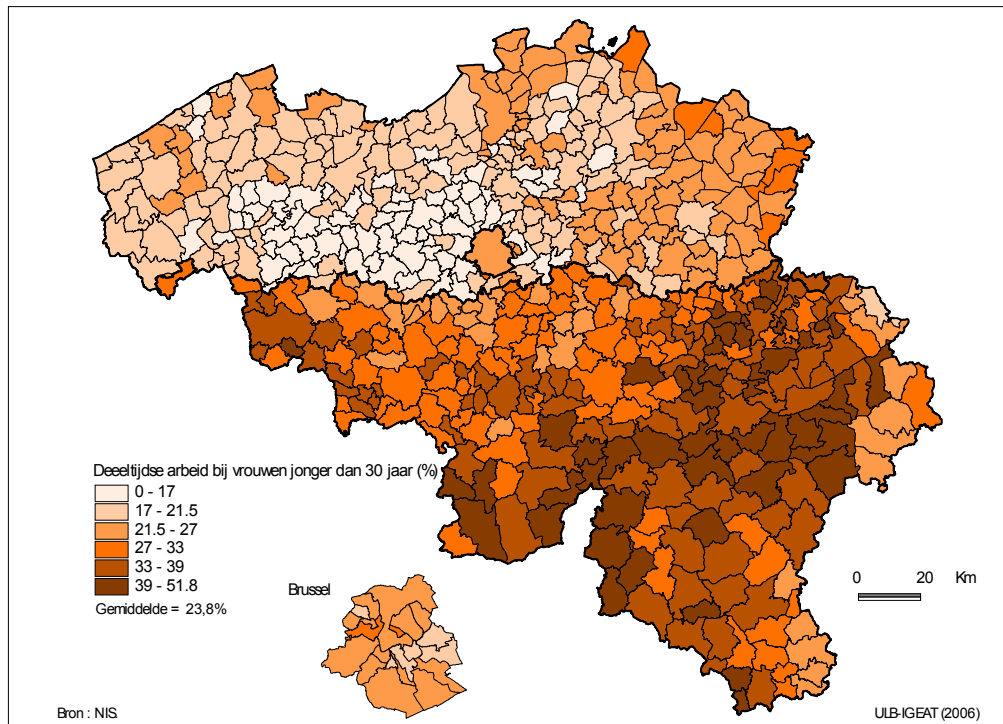

Grafiek 17: Aandeel van de vrouwelijke deeltijdse arbeid naar leeftijd, invloed van het katholicisme in de woongemeente en aantal kinderen per huishouden

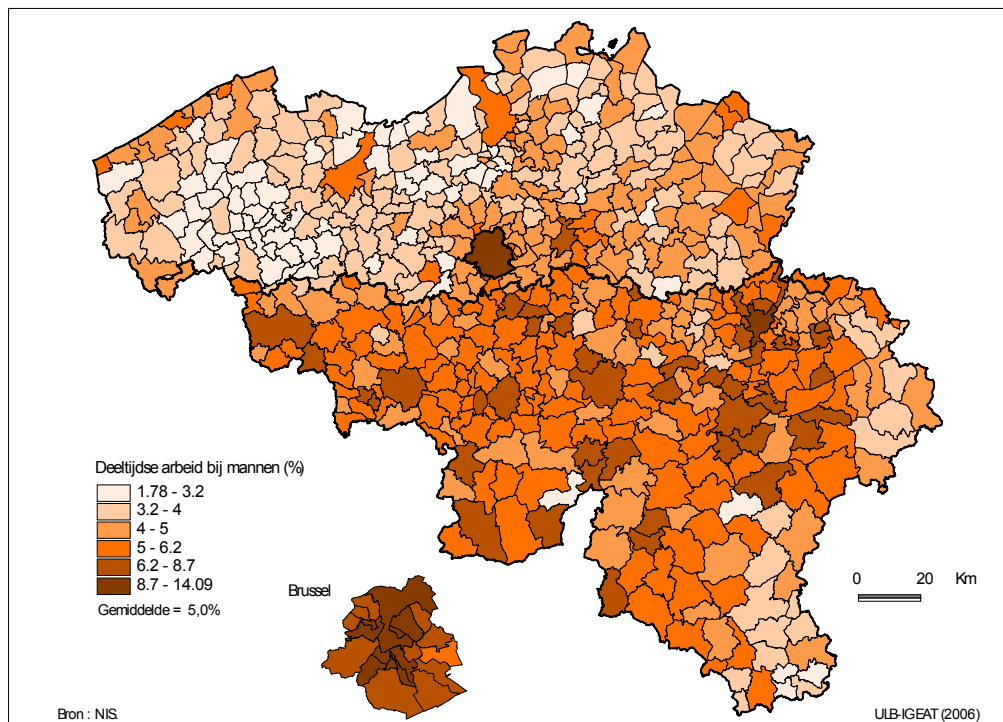
Nota: kind is wie jonger dan 18 jaar is

Bron: SEE, NIS 2001

De kaart van de vrouwen jonger dan 30 jaar die deeltijds werken verschilt dus sterk van deze van de vrouwen ouder dan 40 jaar. Wat vooral opvalt is de duidelijke tegenstelling tussen enerzijds Vlaanderen en Wallonië anderzijds. Hoewel de invloed van het gezinsmodel waarschijnlijk nog speelt, zoals de zeer hoge aandelen van de Ardennen (vermeerderd met sectorale effecten door het relatieve belang van de horeca) aantonen, vertoont de ruimtelijke spreiding gelijkenissen met deze van de werkloosheid of de werkzekerheid. Ze schijnt aan te tonen dat voor de jongere generaties, zij die het minst door traditionele opvattingen over vrouwenarbeid beïnvloed worden, de omstandigheden op de arbeidsmarkt een determinerende rol spelen evenals de grotere mogelijkheid die werkgevers in gebieden met hoge werkloosheid hebben om verplicht deeltijds werk op te leggen. De structuur van de kaart van de deeltijdse vrouwelijke arbeid lijkt logischerwijze (maar met veel hogere aandelen) op deze van de mannelijke deeltijdse arbeid (Kaart 80). Tabel 21 toont zo aan dat het aandeel deeltijds werkende vrouwen jonger dan 30 jaar duidelijk hoger is in gebieden met hoge werkloosheid, los van het aantal kinderen per huishouden. Dit geldt ook voor Vlaanderen, hoewel de verschillen er kleiner zijn, omdat in de werkloosheidschaarden aldaar de werkloosheidsgraad veel lager is dan in de Waalse of Brusselse. Dezelfde arbeidsmarktmechanismen verklaren natuurlijk op grafiek 1 dat er meer deeltijds werkende vrouwen zijn bij de vrouwen jonger dan 30 jaar in gebieden die minder katholiek zijn. In deze gebieden is het werkloosheidsniveau gemiddeld hoger. We kunnen dus ook veronderstellen dat de kleine verschillen in de vrouwelijke deeltijdse arbeid naar leeftijd in die gebieden het resultaat zijn van twee tegengestelde stromingen. Enerzijds blijft het traditionele gezinsmodel waarschijnlijk meer doorleven bij de oudere leeftijdsklassen. Anderzijds zullen vrouwen die bij het begin van hun beroepsloopbaan enkel een (verplichte) deeltijdse baan konden vinden, indien ze de mogelijkheid krijgen, overschakelen naar een fulltimebaan.

Kaart 80: Deeltijdse arbeid bij vrouwen jonger dan 30 jaar
Bron: SEE, NIS 2001

Kaart 81: Deeltijdse arbeid bij mannen
Bron: SEE, NIS 2001

Aantal gezinsleden jonger dan 18 jaar (niet-actieven)	België: gemeenten met vrouwelijk werkloosheid:		Vlaanderen: gemeenten met vrouwelijke werkloosheid:	
	< 12%	>= 12%	< 12%	>= 12%
0	13	22	13	17
1	25	36	25	32
2 en meer	37	45	37	41

Tabel 21: Aandeel deeltijds werkende (in %) vrouwen jonger dan 30 jaar, naar werkloosheidsniveau in hun woonplaats en naar aantal kinderen

Bron: SEE, NIS 2001

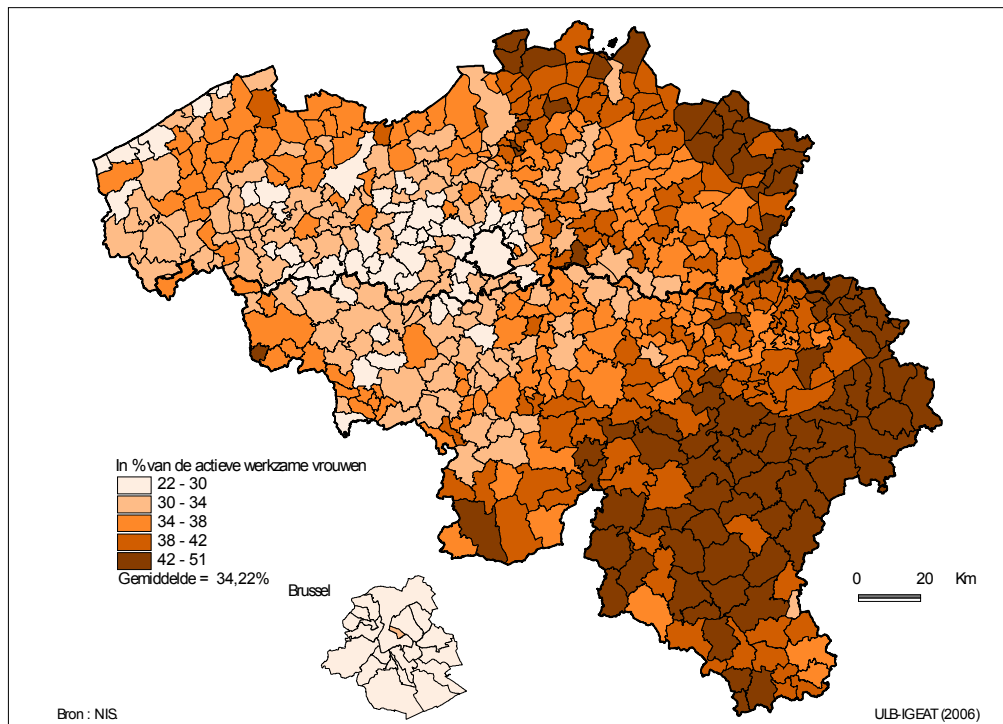
We stellen overigens vast dat het effect van het traditionele gezinsmodel niet helemaal verdwijnt bij de jongere leeftijdsklassen, evenmin als het effect van de werkloosheid op de deeltijdse arbeid zich niet enkel tot deze laatste beperkt. De arbeidsmarktomstandigheden en de evolutie van het gezinsmodel beïnvloeden elkaar wederzijds en kunnen niet los van elkaar gezien worden. Dit geldt zeker op lange termijn. De achteruitgang van het traditionele gezinsmodel in de Waalse as kan bijvoorbeeld niet los gezien worden van de economische geschiedenis van de streek. Recenter verklaart de vrouwelijke werkloosheid van de laatste decennia in de Kempen en Limburg waarschijnlijk waarom het aandeel deeltijds werkende vrouwen er zo hoog is bij de leeftijdsklassen ouder dan 40 jaar. In de context van een moeilijke toegang tot de arbeidsmarkt was de vrouwelijke deeltijdse arbeid waarschijnlijk meer dan elders een tussenfase tussen enerzijds het huisvrouwmodel, dat lang dominant aanwezig bleef in deze perifere gebieden, en de veralgemening van de voltijds werkende vrouw tijdens de hele beroepsloopbaan. In het westelijk deel van Vlaanderen daarentegen, dat ook erg katholiek was, maar waar het lagere vrouwelijke werkloosheidsniveau de gedwongen deeltijdse arbeid beperkt heeft en waar het gezinsmodel zich veel vlugger aangepast heeft aan betaalde vrouwelijke arbeid in het kader van de traditionele textielindustrie*, is het aandeel van de deeltijdse vrouwelijke arbeid gematigder.

In de oude Waalse industrieas kunnen we eveneens veronderstellen dat in de streek van Luik (en Verviers), waar de opvattingen over het gezinsmodel zich ook reeds vroeg aangepast hadden aan de verspreiding van vrouwelijke loonarbeid en waar de sectorale structuren van de tertiaire sector vollediger en meer verscheiden zijn, individuele en familiale beslissingen er minder dan in Henegouwen toe geleid hebben dat vrouwen niet toetraden tot de arbeidsmarkt, of er zich uit terug trokken of de zoektocht naar een, zelfs deeltijdse, baan opgaven.

Ten slotte stellen we vast dat, nochtans in een context van hoge werkloosheid, er globaal redelijk weinig vrouwen deeltijds werken in de Brusselse agglomeratie. Waarschijnlijk is dit het gevolg van meerdere factoren. Ten eerste is de activiteitsgraad (zowel voltijds als deeltijds) van de vrouwen met een laag diploma er nogal laag, zeker bij diegenen die kinderen hebben en vooral bij de families van de centrale verpauperde migrantenbuurten. Zo komt deeltijdse arbeid er dan ook minder als een compromis tussen voltijdse arbeid en voltijds huisvrouw zijn voor. Dit des te meer omdat de werkelijk betaalde activiteiten, en nog meer de deeltijdse activiteiten waarschijnlijk voor een deel beperkt blijven tot de informele sector.

Ten tweede, het aandeel van de deeltijdse arbeid daalt ook omwille van de concentratie in het centraal stedelijk weefsel van jonge vrouwen zonder kinderen (waarvan een deel hoogopgeleid is) of vrouwen met kinderen maar zonder partner (en die dikwijls uit materiële noodzaak voltijds werken). Vrouwen werken een beetje meer deeltijds in een deel van de residentiële banlieue waar veel gezinnen met kinderen met middelhoog of hoog inkomen wonen. Toch blijft dit redelijk beperkt, enerzijds omdat de moeders hoogopgeleid zijn (het gezinsinkomen is hoog genoeg om de huishoudelijke taken te verlichten door beroep te doen op allerlei diensten: poetsvrouw, buitenschoolse opvang en activiteiten voor de kinderen...). Anderzijds zijn er ook gezinnen waar het traditionele model van de vrouw aan de haard nog bestaat en waar er één enkel (mannelijk) zeer hoog inkomen is. Dit mechanisme is niet

typisch Brussels. In de andere grote agglomeraties heeft dit ook een negatief effect op het aandeel van de vrouwelijke deeltijdse arbeid.

Kaart 82: Aandeel deeltijdse arbeid bij de werkzame actieve vrouwen

Bron: SEE, NIS 2001

Tot besluit, en zelfs indien andere factoren een bepaalde rol kunnen gespeeld hebben (zoals de sectorale structuur in Wallonië, die gunstiger is voor deeltijds werk, of nog bijvoorbeeld de rol van de Nederlandse bedrijven in het Noordoosten), is de kaart van de vrouwelijke deeltijdse arbeid voor het geheel van alle leeftijden (Kaart 82) in grote mate het resultaat van de combinatie tussen de erfenis van het traditionele gezinsmodel (waarvan het effect doorweegt bij de oudere leeftijdsklassen) en het effect van de omstandigheden op de arbeidsmarkt (meer waarneembaar bij de jongere leeftijdsklassen). Het is trouwens waarschijnlijk in dit kader dat we het verband tussen deeltijdse arbeid en diplomaniveau moeten plaatsen. Enerzijds stellen hoogopgeleide vrouwen, die meestal voltijds werken, de afhankelijkheids- en ondergeschiktheidsrelatie van vrouwen in het gezin meer in vraag, zodat ze er beter in slagen een evenwichtigere verdeling van de machtsverhoudingen binnen het gezin te bekomen. Anderzijds blijven de laaggeschoolde vrouwen in gebieden met veel werkloosheid de eerste slachtoffers van de opgelegde deeltijdse arbeid.

We beklemtonen ten slotte dat, niettegenstaande belangrijke ruimtelijke verschillen, bijna in alle gemeenten minstens een vierde van de werkzame vrouwelijke beroepsbevolking deeltijds werkt, en dat deeltijdse arbeid slechts in 13% van de gemeenten lager dan 30% is.

5. Werkgelegenheidscentra, werkgelegenheidsbekkens en rekruteringsbekkens

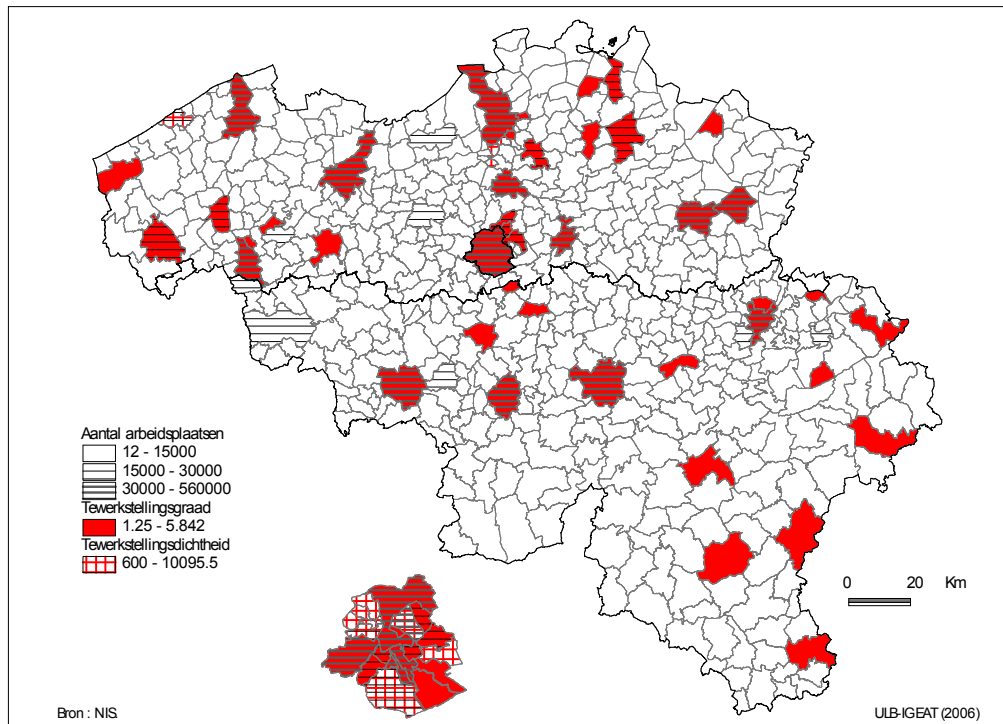
De Belgische economische ruimte wordt gestructureerd door ruimtelijke werkgelegenheidsconcentraties (die we werkgelegenheidscentra noemen), en de dagelijkse pendelbewegingen die ze in een ruim gebied er rondom genereren.. In dit hoofdstuk bakenen we de werkgelegenheidscentra en hun invloedssfeer volgens verschillende methoden af. Anders gezegd, we evalueren op welke gebieden deze werkgelegenheidscentra een significante invloed hebben. Maar we zullen ook de complementaire benaderingswijze toepassen, namelijk het gebied inschatten dat het werkgelegenheidscentrum nodig heeft om zich van arbeidskrachten te voorzien. In tegenstelling met werkgelegenheidsbekkens spreken we hier van rekruteringsbekkens.

5.1. Afbakening van de werkgelegenheidscentra (Kaart 83)

Het belangrijkste criterium voor de afbakening van de werkgelegenheidscentra is de werkgelegenheidscoëfficiënt. Een gemeente wordt als een werkgelegenheidscentrum beschouwd indien het aantal tewerkstellingsplaatsen er groter is dan het aantal werkkrachten dat er woont. Ze trekt dus werkkrachten uit andere gemeenten aan. De weerhouden drempel is 1,25, dit wil zeggen dat er 1,25 maal meer arbeidsplaatsen zijn op haar grondgebied (actieve werkbevolking) dan er werkkrachten wonen (actieve woonbevolking).

Maar dit criterium blijkt onvoldoende te zijn, voornamelijk door de ongelijke grootte van de gemeenten. Grote gemeenten hebben, alle verhoudingen in acht genomen, een kleinere werkgelegenheidscoëfficiënt omdat een belangrijker deel van de pendelbeweging binnen de gemeente plaatsgrijpt. Indien men bijvoorbeeld een bestaande gemeente in twee verdeelt zal de werkgelegenheidscoëfficiënt automatisch toenemen omdat de intragemeentelijke pendel automatisch ingaande pendel wordt. Daarom hebben we een tweede criterium weerhouden: het aantal arbeidsplaatsen: een gemeente is een werkgelegenheidscentrum indien er meer dan 15 000 arbeidsplaatsen zijn. Werkgelegenheidscentra met meer dan 30 000 arbeidsplaatsen hebben we ook afzonderlijk voorgesteld.

Ten slotte, de toestand van sommige kleine gemeenten die grenzen aan de belangrijkste werkgelegenheidscentra is bijzonder. Enerzijds voldoen ze niet aan het criterium van het geschikte aantal arbeidsplaatsen omdat ze klein zijn. Anderzijds is hun werkgelegenheidscoëfficiënt redelijk laag omdat een groot deel van hun arbeidskrachten aangetrokken worden door de grote werkgelegenheidscentra. Ze bezitten nochtans soms een grote tewerkstellingsdichtheid en een grote ingaande pendel (maar ook een grote uitgaande pendel). Een derde criterium gaat daarom over de dichtheid: gemeenten met minstens 600 arbeidsplaatsen per ha worden geïntegreerd bij de werkgelegenheidscentra van de belangrijkste steden. Dit criterium is helemaal niet willekeurig maar beoogt juist om de willekeur van de administratieve indeling te verbeteren.

Kaart 83: Werkgelegenheidscentra in België

Bron: SEE, NIS 2001

Centres	Gemeenten die tot centrum behoren	NIS-code van gemeenten die tot centrum behoren
Antwerpen	Aartselaar	11001
	Antwerpen	11002
	Edegem	11013
	Mortsel	11029
	Wijnegem	11050
Mechelen	Mechelen	12025
Brussels	Gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	21001 à 21019
	Machelen	23047
	VILVOORDE	23088
	Zaventem	23094
	Drogenbos	23098
Leuven	Leuven	24062
Brugge	Brugge	31005
Kortrijk	Kortrijk	34022
	Kuurne	34023
Gent	Gent	44021
Charleroi	Charleroi	52011
Bergen	Bergen	53053
	La Louvière	55022
Luik	Herstal	62051
	Luik	62063
	Seraing	62096
Hasselt	Genk	71016
	HASSELT	71022
Namen	Namen	92094

Tabel 22: Gemeenten die tot de 12 belangrijkste werkgelegenheidsbekkens behoren

5.2. Afbakening van de werkgelegenheidsbekkens

We stellen hier twee verschillende methoden voor om werkgelegenheidsbekkens of invloedssferen van grote werkgelegenheidscentra af te bakenen.

De eerste steunt op het criterium van de belangrijkste pendelrichting, dit wil zeggen dat men voor elke gemeente nagaat naar welke gemeente ze het meeste pendelaars stuurt. Op kaart 84 behoort elke gemeente tot de invloedssfeer van het werkgelegenheidscentrum waarnaar ze het meest pendelaars stuurt.

De tweede methode steunt op het criterium van het aandeel actieven dat zich naar vooraf gedefinieerde werkgelegenheidscentra begeeft. De drempel is 10% van de actieve woonbevolking. Op deze kaart (Kaart 86) zijn de belangrijkste twaalf centra met elk meer dan 30 000 tewerkstellingsplaatsen afgebeeld. De ruimtelijke spreiding van deze werkgelegenheidsbekkens verschilt niet fundamenteel van deze van de eerste methode, maar ze staat er borg voor dat het werkgelegenheidscentrum werkelijk invloed uitoefent. Bij het criterium van de belangrijkste pendelgemeente kan het aantal actieven beperkt zijn.

In het centrum van het land is een uitgestrekt gebied op Brussel gericht. Bovendien strekt dit zich uit over de twee andere gewesten: de invloed reikt tot aan de Dendervallei in het noordwesten evenals in een brede oost-weststrook die naar het zuiden tot aan de Waalse as gaat. Daarentegen wordt de invloed van Brussel naar het noordoosten vlog door Leuven verdrongen. In vergelijking met 1991 (Kaart 85), is het verlies aan invloed in oostelijke richting ten voordele van Leuven het opmerkelijkste feit. Dit wordt trouwens bevestigd door de evolutie van de rekrutering (Kaart 87): de nabijgelegen rekruteringsgebieden, vooral in Vlaanderen, gaan achteruit, door het dynamisme van lokale centra, terwijl in zuidelijke richting de invloed van Brussel toeneemt, ook op de belangrijkste Waalse steden in crisis.

De werkgelegenheidsbekkens van de centra van de Waalse as, Bergen-La Louvière - Charleroi - Namen en Luik zijn asymmetrisch: ze strekken zich ver naar de weinig bevolkte gebieden ten zuiden van de as uit, maar heel weinig in noordelijke richting waar ze af te rekenen hebben met de concurrentie van Brussel. Enkel Luik, voldoende verwijderd van Brussel, oefent invloed uit naar het noordwesten tot aan de taalgrens in de richting van de hoofdstad.

In Vlaanderen hebben Antwerpen en Gent een belangrijke invloedssfeer. De invloed van Antwerpen is asymmetrisch: naar het oosten reikt de invloed verder doordat de band met de westelijke Schelde-oever traditioneel zwak is.

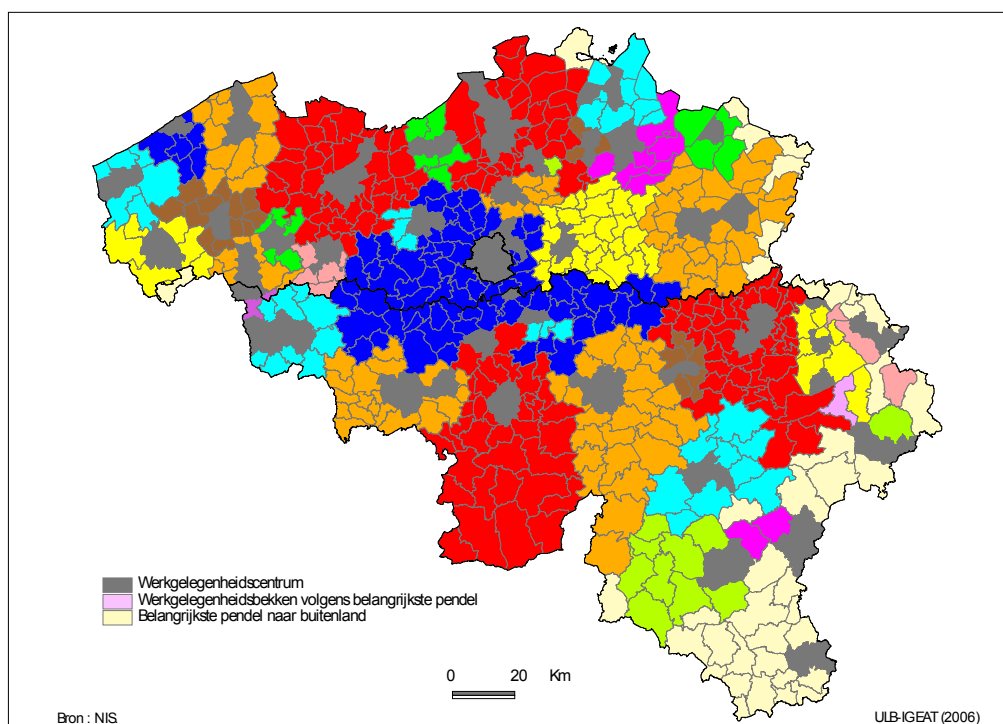
Er bestaat een duidelijk contrast tussen het groot aantal werkgelegenheidsbekkens in West-Vlaanderen, erfenis van een dicht netwerk van kleine en middelgrote steden, en Limburg, minder dicht bewoond en historisch minder verstedelijkt, dat vooral aangetrokken wordt door het centrum Genk-Hasselt. In West-Vlaanderen hebben de belangrijkste centra, Kortrijk en in mindere mate Brugge, een redelijk beperkte invloedssfeer.

In het zuiden en het oosten van België valt vooral, in vergelijking met 1991, de sterke uitbreiding van de belangrijkste pendel naar het buitenland op, vooral aan de Luxemburgse grens. Enkel de centra Marche-en-Famenne en Libramont, die voldoende ver van de oostelijke grens liggen, hebben nog een redelijk uitgestrekt werkgelegenheidsbekken, maar met een westelijke asymmetrie voor Libramont.

De afbakening van centra op basis van de belangrijkste pendel verdoezelt dat sommige gebieden slecht gepolariseerd zijn: het Hageland tussen Leuven en Hasselt, rond Malmedy en in het zuiden van de Duitstalige kantons¹⁸ en, vooral de grensgemeenten van de laars van Givet. Het slecht gepolariseerde gebied betreft niet enkel de gemeenten die vlak bij de laars van Givet liggen, maar ook verderaf gelegen gemeenten die niet door de centra van Marche-en-Famenne en Libramont aangetrokken worden. De situatie is identiek voor enkele gemeenten ten oosten van Marche. Samengevat, behalve enkele structurerende polen die een beperkt aantal gemeenten van de as Namen – Marche – Libramont aantrekken is het zuiden van Wallonië een uitgestrekt gebied dat redelijk slecht gepolariseerd is, of dat wanneer men Luxemburg nadert meer en meer op het buitenland gericht is.

De evolutie van de grote werkgelegenheidscentra wordt in het volgende punt besproken.

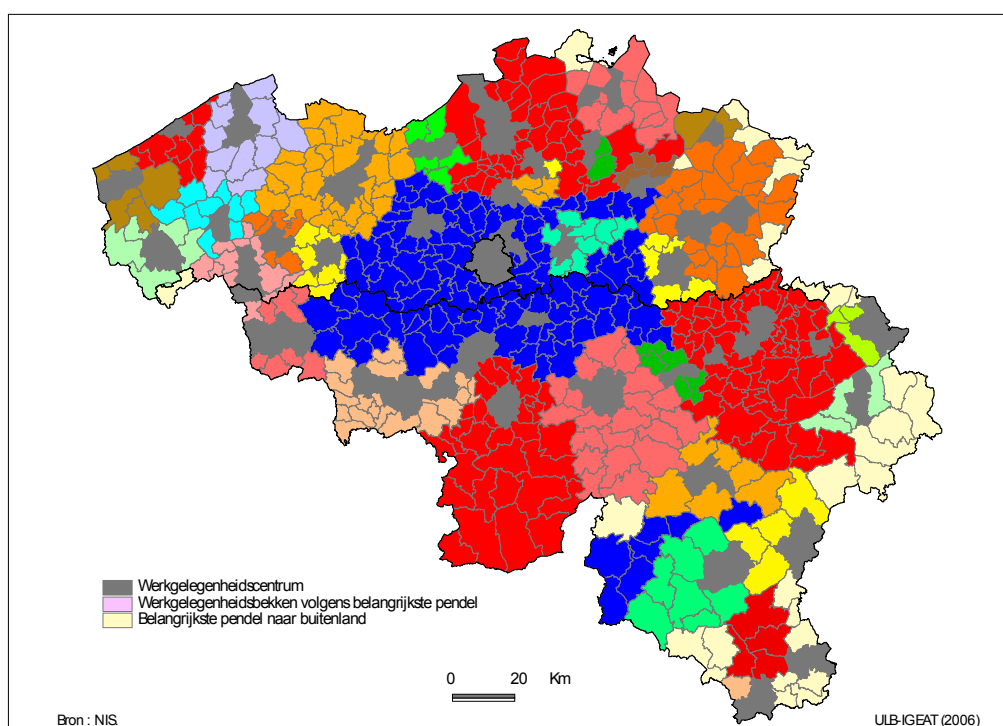
¹⁸ Het gebrek aan polarisatie vloeit voort uit het feit dat Malmedy volgens de gehanteerde criteria geen werkgelegenheidscentrum is, terwijl er in werkelijkheid twee nabijgelegen gemeenten door aangetrokken worden, zoals kaart 5 toont.

Kaart

84: Werkgelegenheidsbekkens van 2001 naar belangrijkste pendelgemeente, met vooraf gedefinieerd centrum en verplichte belangrijkste pendel naar een werkgelegenheidscentrum

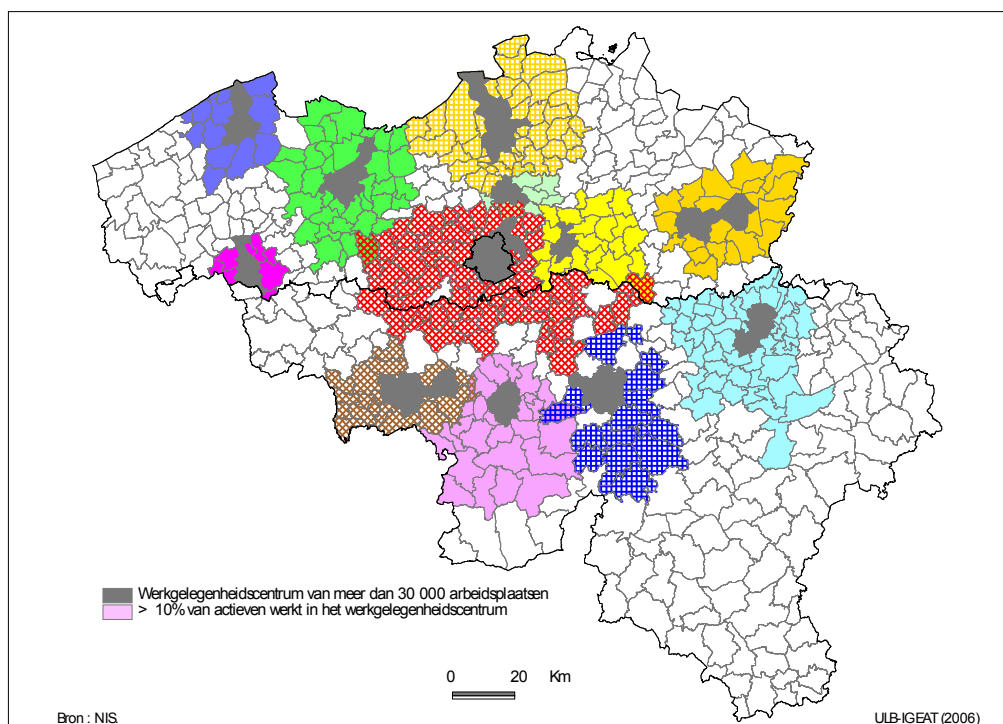
Bron: SEE, NIS 2001

Kaart

85 : Werkgelegenheidsbekkens van 1991 volgens belangrijkste pendelgemeente, met vooraf gedefinieerd centrum en verplichte belangrijkste pendel naar een werkgelegenheidscentrum

Bron: Volkstelling, NIS 1991

Kaart

86: Werkgelegenheidsbekkens van 2001 van de 12 belangrijkste centra, volgens het criterium van 10% van de actieven

Bron: SEE, NIS 2001

	Aantal arbeidsplaatsen in		Bevolking wonend in	
	werkgelegenheidscentrum	rest van het bekken*	werkgelegenheidscentrum	rest van het bekken*
Antwerpen	305943	751549	516962	-1037732
Brussels	761788	327101	1037732	-224180
Gent	151288	267037	224180	-200827
Charleroi	87088	318314	200827	-282488
Luik	140802	0	282488	0

Tabel 23: Aantal inwoners en aantal tewerkstellingsplaatsen van de eerste vijf werkgelegenheidscentra en hun bekkens, in 2002

Bron: NIS; RSZ en RSVZ

*de bekkens omvatten alle gemeenten waarvan meer dan 10% werkzame actieven naar dit centrum gaan werken (Kaart 86), met uitzondering van de gemeenten van het werkgelegenheidscentrum zelf.

Nota: Het aantal banen op de tewerkstellingplaats wordt door RSZ en RSVZ geleverd, die een betere beoordeling van de tewerkstelling op de plaats van tewerkstelling mogelijk maken.

5.3. Rekruteringsbekkens van de grote steden

We willen hier het gebied inschatten dat belangrijk is voor de rekrutering van arbeidskrachten voor de belangrijkste werkgelegenheidscentra. Hierdoor wordt de socioruimtelijke verdeling van de rekrutering van arbeidskrachten duidelijk: de geografie van de rekrutering van arbeidskrachten varieert sterk in functie van de sectoren en van de diploma's. Enkel Brussel is echter groot genoeg om deze segmentering duidelijk te doen uitkomen.

De geografie van de rekrutering van het Brussels werkgelegenheidscentrum is het gevolg van verschillende met elkaar verbonden factoren (Kaart 87). Natuurlijk is de afstand de doorslaggevende factor: de gemeenten die tot het gewest behoren en de aangrenzende gemeenten nemen het grootste deel van de werkgelegenheid van het Brussels werkgelegenheidscentrum voor hun rekening. Maar bij gelijke afstand moet toch het belang van de Dendervallei en de grote steden van het land onderstreept worden. De Dendervallei, waar vroeger een groot tekort aan werkgelegenheid was, is een oud rekruteringsgebied, in het bijzonder voor de administratie (Kaart 93) of zelfs voor de industrie (Kaart 92; zie ook Kaart 30 voor de rekrutering van de industrie van Vorst). De rekrutering vanuit de andere grote steden van het land, vooral de Vlaamse steden Gent, Antwerpen en Leuven heeft vooral betrekking op hooggeschoolde jobs. De nabijgelegen arbeidsmarkt kan deze jobs niet altijd invullen (Kaart 97). Deze rekrutering op afstand staat in schril contrast met de laaggeschoolde jobs, die in grote mate geconcentreerd nabij Brussel voorkomen (Kaart 96).

Het verschil tussen de rekrutering van personeel voor hooggekwalificeerde en laaggekwalificeerde jobs bewijst daarenboven de sociale differentiatie in en rond Brussel: terwijl laaggekwalificeerd personeel bij voorkeur gerekruteerd wordt in de volkse westelijke gemeenten van Brussel tot in de Dendervallei, rekruteert men hooggekwalificeerd personeel eerder in de grootstedenas in de richting van Antwerpen, in de gemeenten ten oosten van Brussel tot in Leuven en in Waals-Brabant. In Waals-Brabant treedt een interessant onderscheid op tussen het westen ervan dat op de industrie-as Brussel – Charleroi ligt en waar eerder laaggekwalificeerd personeel gerekruteerd wordt en het oosten van de provincie, bevoorrechte suburbanisatie-ruimte van de bemiddelde Brusselse klassen, waar hoogopgeleide pendelaars wonen.

De rekrutering van de verschillende economische sectoren is het resultaat van een combinatie van diplomatype en historische erfenis. Het indrukwekkend gewicht van de Dendervallei bij de rekrutering van de Brusselse administratie werd al ter sprake gebracht. De rekrutering van de banken en de diensten aan bedrijven (Kaart 94 en 95) geeft duidelijk de hoge kwalificatie-eisen van deze sectoren in Brussel weer. De lokalisatievoorkeur voor het oosten van de diensten aan bedrijven, in het bijzonder in de gemeenten rond Zaventem, komt ook in de rekrutering tot uiting. Deze van de industrie vestigt de aandacht op de erfenis van de industrie-as door Brussel die van Tubeke in het zuiden tot Vilvoorde-Grimbergen in het noorden gaat langs de volkse gemeenten Vorst, Molenbeek of Anderlecht binnen het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Toch is het gewicht van de welgestelde gemeenten ten oosten van Brussel of in Waals-Brabant bij de rekrutering van deze industrie niet te onderschatten. In deze industrie werkt meer dan 50% bedienden in beleids- of onderzoeksactiviteiten.

De evolutie van de rekrutering van het Brussels werkgelegenheidscentrum vertoont belangrijke contrasten (Kaart 87): achteruitgang van de rekrutering in Vlaanderen, omdat de economische groei er de actieve bevolking ter plaatse houdt en toenemende rekrutering in Wallonië, met inbegrip van de grote stedelijke polen zoals Charleroi, Bergen of Luik. In Wallonië vormt Waals-Brabant hier een uitzondering op dankzij het belang van nieuwe lokale arbeidsplaatsen.

De rekruteringsgebieden van de andere belangrijke werkgelegenheidscentra zijn veel kleiner (Kaart 88 tot 91), het directe gevolg van het veel kleinere aantal arbeidsplaatsen. Inderdaad, zoals in Brussel is het aandeel arbeidsplaatsen dat ingenomen wordt door inwoners van deze gemeenten er lager dan 50% (Tabel 24). Dit lage aandeel wordt enerzijds verklaard door de pendeltraditie die sinds het einde van de 19de eeuw in België ontstond om het ontstaan van rode banlieues te voorkomen en anderzijds aan het krachtig urbanisatieproces van de 4 laatste decennia waarin een groeiend aandeel van de gegoede klassen van de grote steden naar de banlieue verhuisde. De waargenomen evolutie in de rekrutering van de werkgelegenheidscentra bevestigt het belang van dit laatste proces: de rekrutering in de nabijheid, in het bijzonder binnen het werkgelegenheidscentrum zelf, wordt minder belangrijk tussen

1991 en 2001, terwijl het aandeel van gemeenten die verder van het werkgelegenheidsbekken liggen systematisch toeneemt in de werkgelegenheid van het centrum. Dit is minder geldig in de Antwerpse Kempen waar de sterke groei van de werkgelegenheid de impact van dit proces verkleind heeft. Toch is het toenemende gewicht van de verderaf gelegen gemeenten in de rekrutering van de werkgelegenheidscentra niet enkel het gevolg van de suburbanisatie: tabel 24 toont duidelijk aan dat dit ook gemeenten betreft die niet tot het werkgelegenheidsbekken behoren, zoals de andere grote steden bijvoorbeeld. We stellen volgende hypothese voor: misschien is deze evolutie het gevolg van de toenemende zoektocht naar hooggespecialiseerde beroepskwalificaties (de verst verwijderde rekruteringen betreffen de hoogste diploma's).

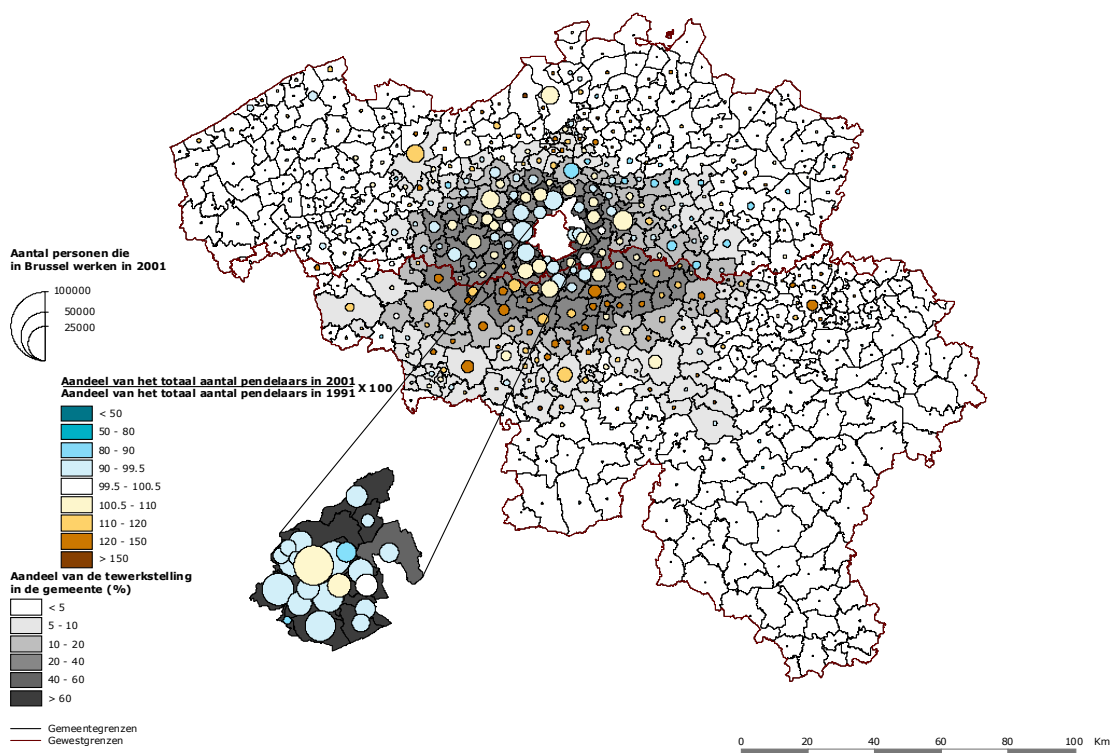
		Brussels	Antwerpen	Gent	Luik	Charleroi
Aantal arbeidsplaatsen in het werkgelegenheidscentrum in 2001	1991	662438	288739	127471	127471	85419
	2001	619983	253368	134102	103830	72569
Aandeel arbeidsplaatsen ingenomen door de bevolking van de gemeenten van het	1991	45,4	53,8	49,7	46,7	52,1
	2001	43,5	49	41,8	42,6	44,4
Aandeel arbeidsplaatsen ingenomen door de bevolking van de rest van het werkgelegenheidsbekken	1991	35,1	31,3	40,5	41,3	26,3
	2001	36,5	34,5	44,4	43,4	27,9
Aandeel arbeidsplaatsen ingenomen door de bevolking van gemeenten die niet tot het	1991	19,5	14,9	9,8	12,1	21,6
	2001	19,9	16,5	13,7	14	27,7

Tabel 24: Evolutie van de rekruteringsgebieden van de belangrijkste werkgelegenheidscentra in België tussen 1991 en 2001

Bron: Volkstelling, NIS 1991; SEE, NIS 2001

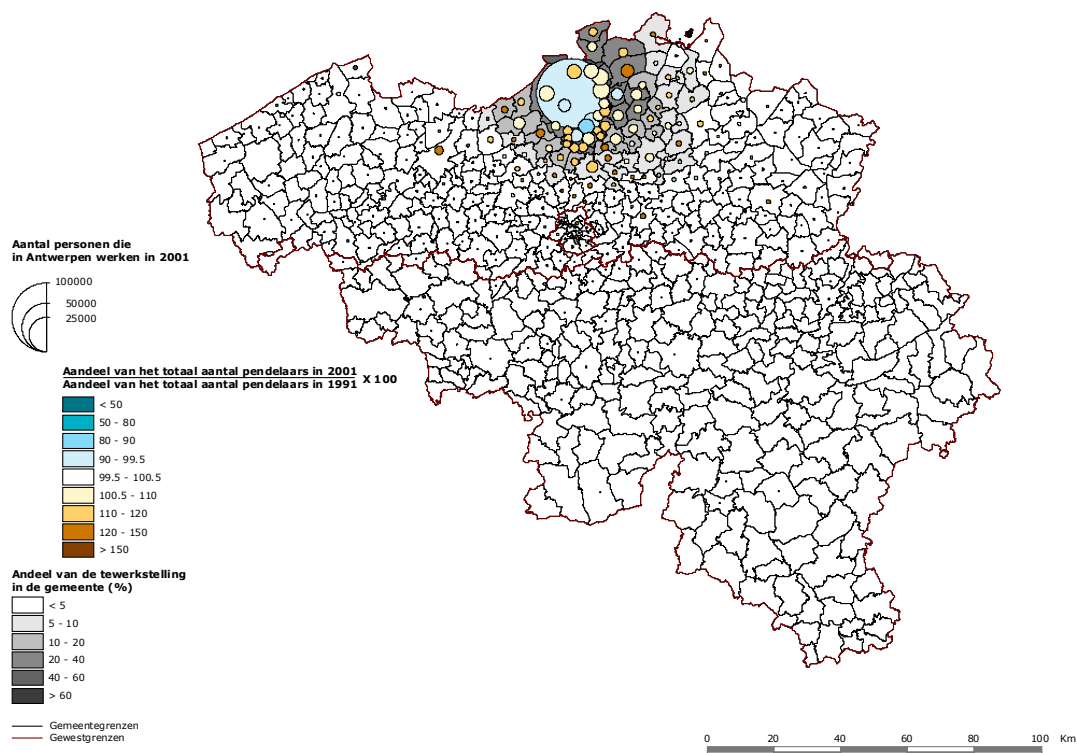
Nota's:

- 1) De werkgelegenheidsbekkens worden afgebakend volgens het criterium van 10% van de actieve bevolking van de gemeente dat zich naar het werkgelegenheidscentrum begeeft (Kaart 82)
- 2) De werkgelegenheidsevolutie in het werkgelegenheidscentrum is moeilijk te interpreteren omdat ze ofwel de reële evolutie weerspiegelt, ofwel de evolutie die het gevolg is van de zwakke kwaliteit van de gegevens over de lokalisatie van de werkgelegenheid in 2001.

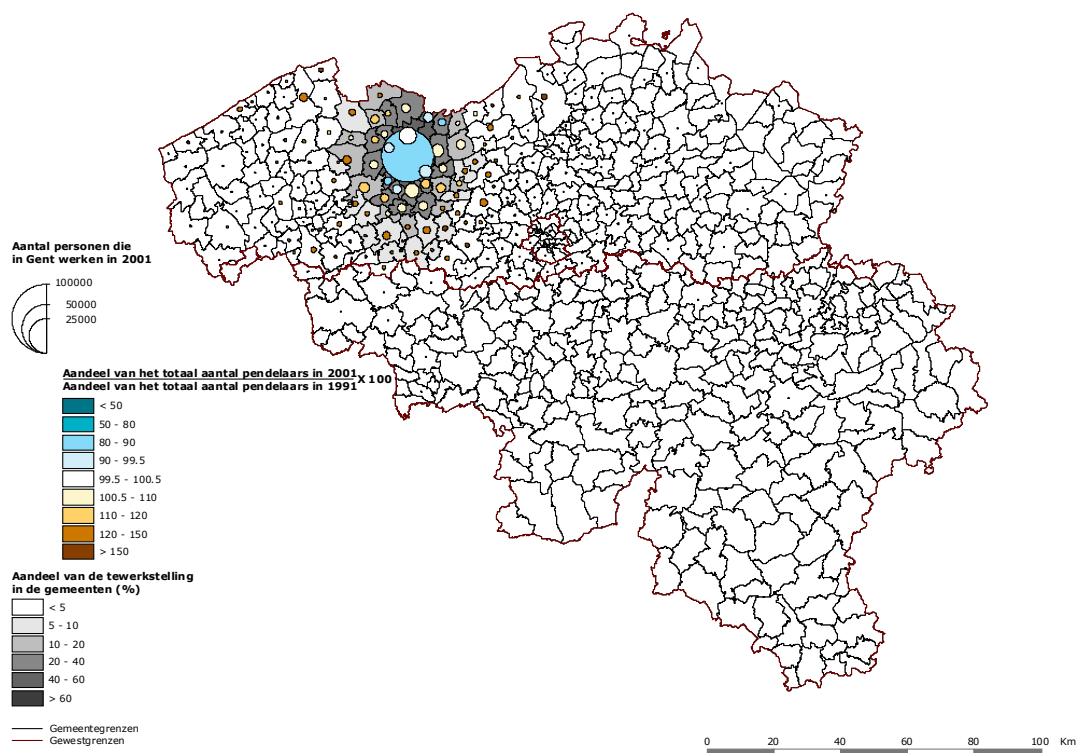
Kaart 87: Rekrutering van arbeidskrachten van het Brussels werkgelegenheidscentrum en evolutie 1991-2001

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling, NIS 1991

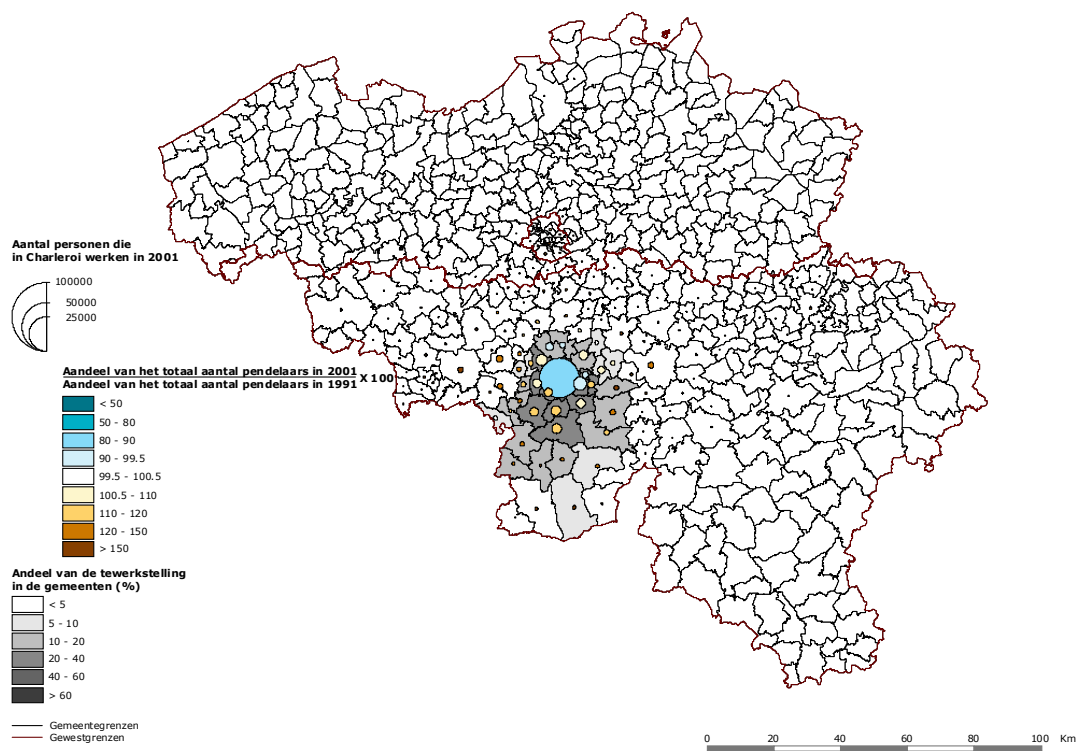
Kaart 88: Rekrutering van arbeidskrachten van het Antwerps werkgelegenheidscentrum en evolutie 1991-2001

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling, NIS 1991

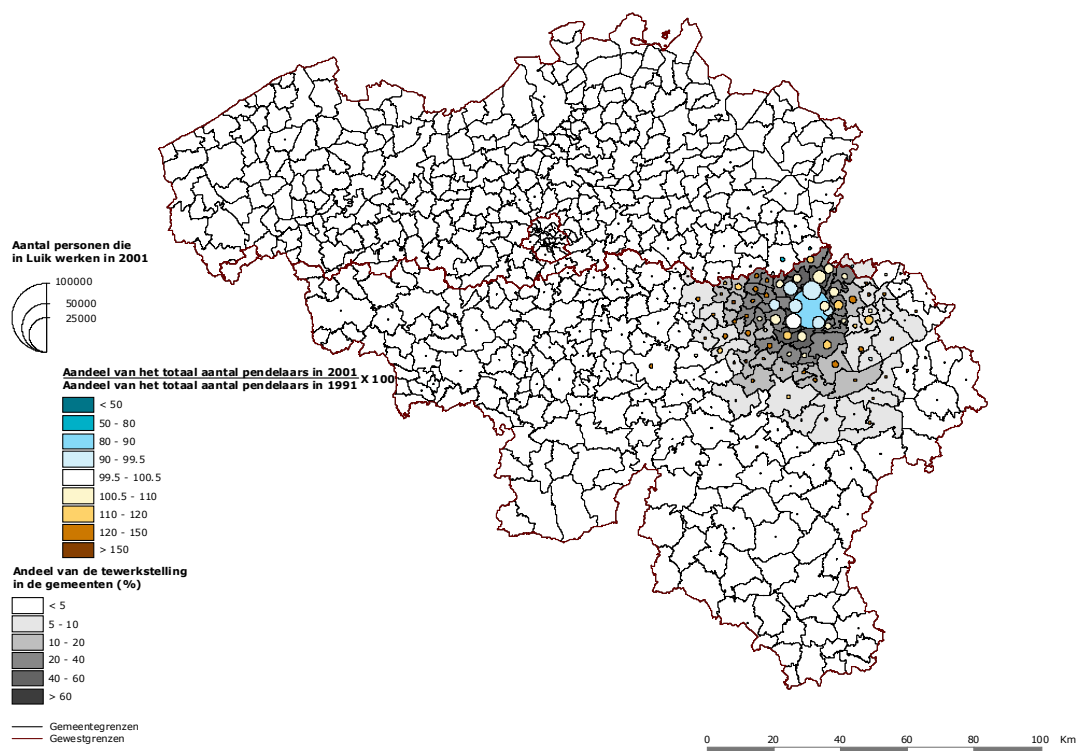
Kaart 89: Rekrutering van arbeidskrachten van het Gents werkgelegenheidscentrum en evolutie 1991-2001

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling, NIS 1991

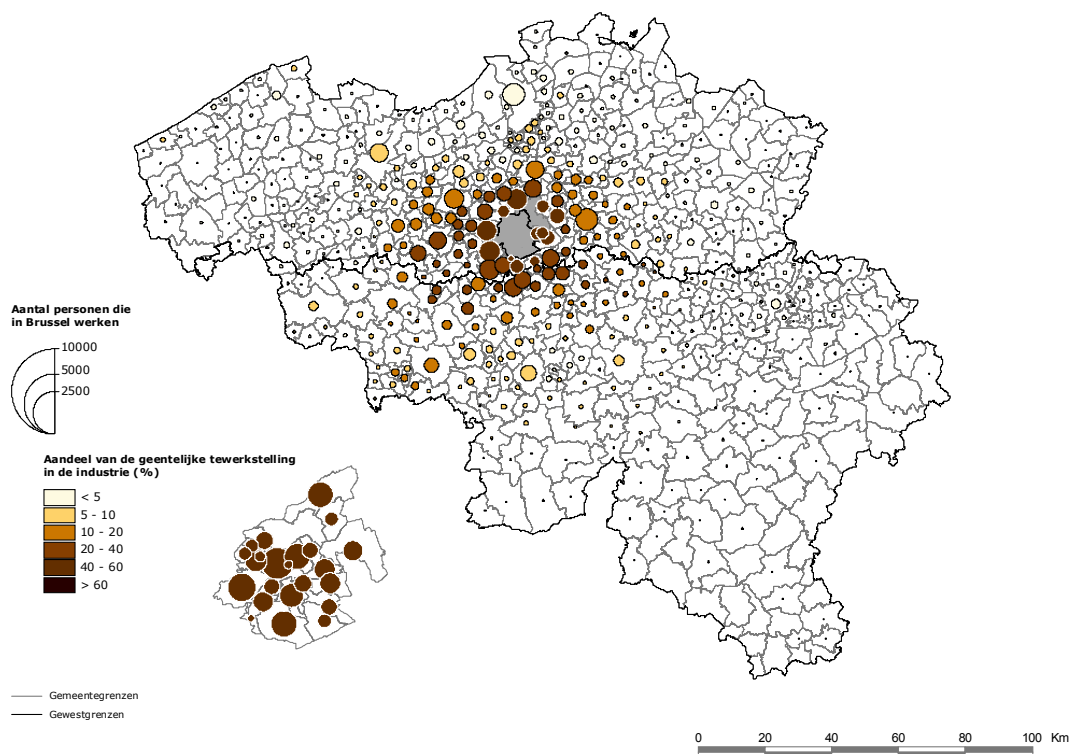
Kaart 90: Rekrutering van arbeidskrachten van het werkgelegenheidscentrum Charleroi en evolutie 1991-2001

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling, NIS 1991

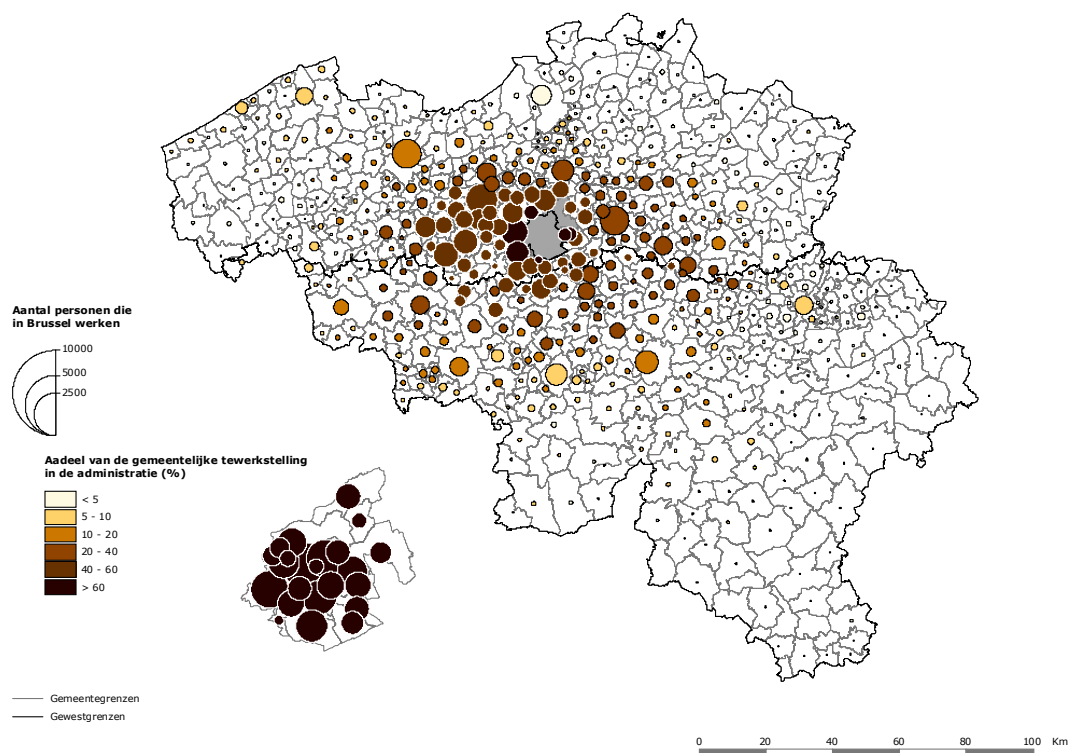
Kaart 91: Rekrutering van arbeidskrachten van het Luiks werkgelegenheidscentrum en evolutie 1991-2001

Bron: SEE, NIS 2001; Volkstelling, NIS 1991

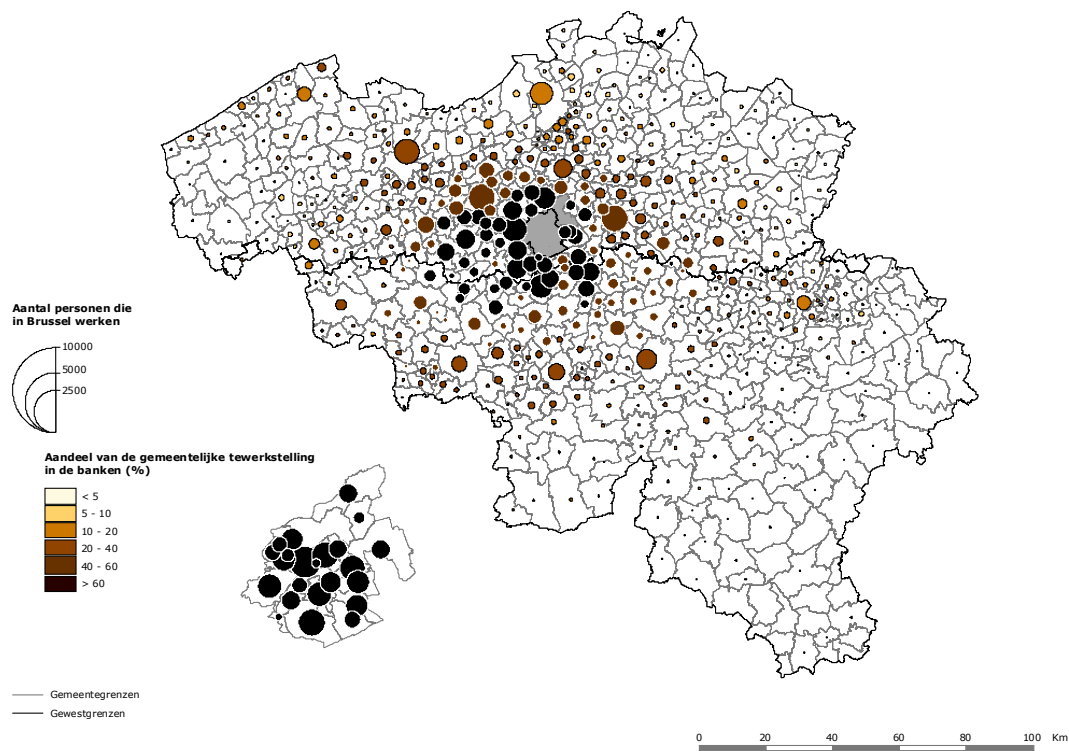

Kaart 92: Rekrutering van arbeidskrachten voor de industrie van het Brussels werkgelegenheidscentrum

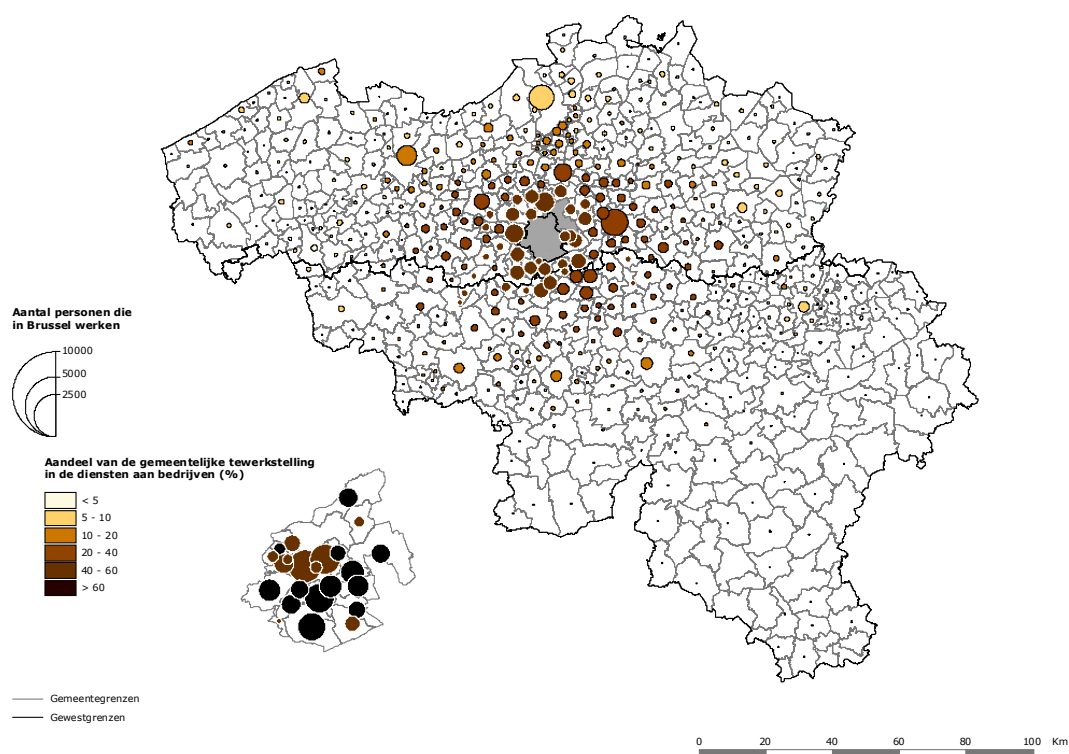
Bron: SEE, NIS 2001

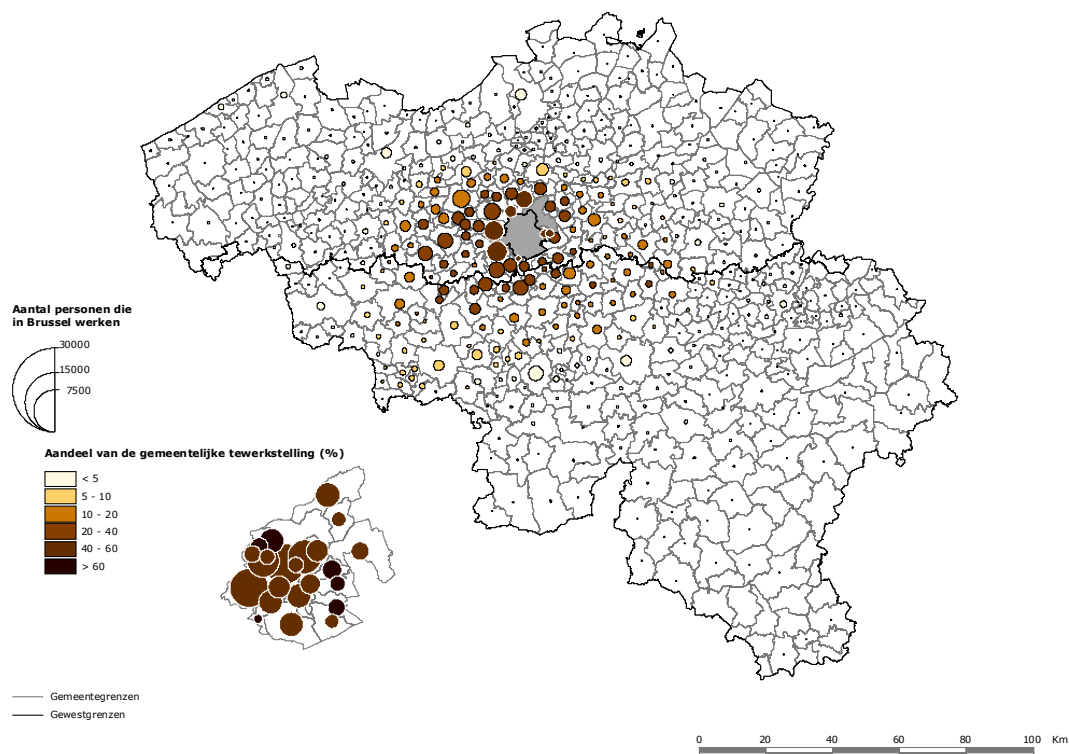
Kaart 93: Rekrutering van arbeidskrachten voor de administratie van het Brussels werkgelegenheidscentrum
Bron: SEE, NIS 2001

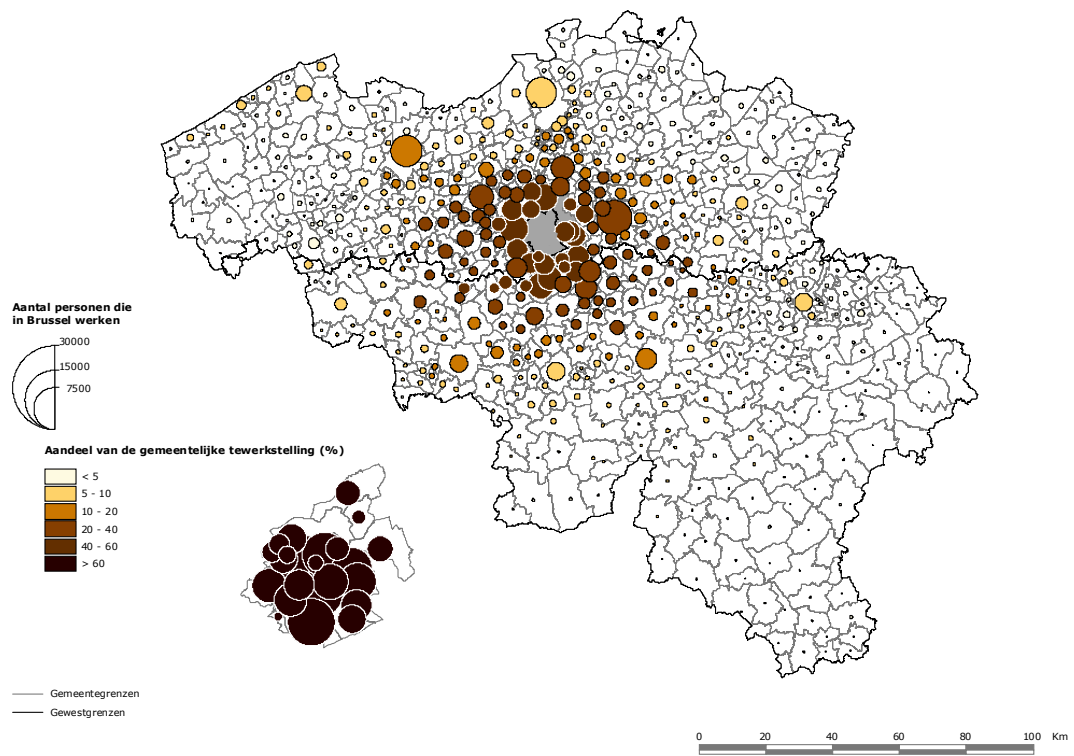
Kaart 94: Rekrutering van arbeidskrachten voor de financiële sector van het Brusselse werkgelegenheidscentrum
Bron: SEE, NIS 2001

Kaart 95: Rekrutering van arbeidskrachten voor de diensten aan bedrijven van het Brusselse werkgelegenheidscentrum
Bron: SEE, NIS 2001

Kaart 96: Rekrutering van arbeidskrachten met hoogstens een diploma lager secundair onderwijs voor het Brussels werkgelegenheidscentrum
Bron: SEE, NIS 2001

Kaart 97: Rekrutering van arbeidskrachten met een diploma hoger onderwijs voor het Brussels werkgelegenheidscentrum
Bron: SEE, NIS 2001

6. Besluit

De socio-economische structuren van België kunnen enkel in het kader van lange historische cycli begrepen worden. Het is de verdienste van Doreen Massey (1974) om gewezen te hebben op het belang van de historische analyse en van de interacties tussen elke ruimtelijke neerslag van de opeenvolgende investeringscycli van de kapitalistische ontwikkeling beklemtoond te hebben, om de regionale economische structuren te begrijpen. Haar ideeën, die later "geologische metafoor", genoemd werden (Warde, 1985), wijzen aan dat men eerst de opeenvolgende investeringsgolven moet onderscheiden die een nieuwe ruimtelijke spreiding van de werkgelegenheid doen ontstaan; daarna moet men de opeenvolgende lagen herkennen evenals de combinatie van deze nieuwe structuren met deze van vroegere periodes met een andere werkverdeling, om de interacties tussen de opeenvolgende lagen (met elk hun eigen ruimtelijke spreiding) te omlijnen; elke investeringsgolf veroorzaakt op die manier een nieuwe verdeling van de productievoorwaarden die de volgende investeringsgolf ruimtelijk zal beïnvloeden.

Het beeld dat deze monografie schetst moet natuurlijk in deze context beschouwd worden. Chronologisch kunnen we de opeenvolgende investeringscycli, voor het geheel van alle sectoren, gelijkstellen met de cycli van Kondratieff (Vandermotten, 1990). Vooreerst zijn er de resten van de proto-industrie die de bloei van de zware industrie in de tweede helft van de 19de eeuw voorafgaat. Deze vinden we in de meeste Belgische steden, behalve in de minder dichtbevolkte perifere gebieden van West-Vlaanderen, de Kempen en de Ardennen, met een groter gewicht van de textielindustrie in Oost-Vlaanderen, westelijk Henegouwen en in Verviers, en van de metallurgie in Luik, in mindere mate in Charleroi. Daarna, met de industriële revolutie, ontstaat de Waalse industrie in de tweede cyclus van Kondratieff. Tijdens het eerste kwart van de 20ste eeuw is de economische groei relatief laag in België. In die periode groeit nochtans het gewicht van de as Antwerpen-Brussel met het ontstaan van nieuwe industrieën, zoals de chemie, de non-ferrometalen, elektrisch materieel en de auto-industrie. Na de Eerste Wereldoorlog wordt de Limburgse steenkool ontgonnen, die vooral in de Luikse industrie gebruikt wordt. Dit is de enige periode van de Belgische economische geschiedenis waar de ontwikkeling in min of meerdere mate de beide landsdelen integreert. Maar na de Tweede Wereldoorlog komt deze tendens vlug tot een einde. Behalve de eerder endogene ontwikkeling van de Leievallei liggen buitenlandse fordistische investeringen aan de bron van de hoge vlucht van de economische ontwikkeling van Vlaanderen en van de omkering van het economisch gewicht van de twee regio's. Ten slotte, na de crisis van de jaren '70 en '80, worden de grote steden, Brussel en in mindere mate Antwerpen en Gent, weer zeer belangrijk in het kader van de globalisatie en de intergewestelijke concurrentie.

Buiten deze historische dimensie, die een noodzakelijke basis vormt door de grote inertie van de ruimtelijke structuren van het verleden, moet deze monografie ook nog in een geografisch kader geplaatst worden, die de beschouwde ruimtelijke entiteit ruimschoots overschrijdt. Elke goede geografische studie is meerschallig en probeert op elk schaalniveau de ontwikkeling te begrijpen (dit wil zeggen de ontwikkeling van de sociale, economische, politieke en/of culturele relaties die een gezamenlijke ruimtelijke invloed hebben) en de interacties tussen deze (vandaag is deze thematiek evident door de gevolgen van de globalisatie).

We moeten dus gelijktijdig rekening houden met de toestand van België in het hart van de Europese 'blauwe banaan' –de centrale economische ruimte van Europa die overeenstemt met het belangrijkste diffusietraject van de industriële revolutie-, met de positie van dit Europa in de internationale werkverdeling –waar Europa het moeilijk heeft om zich te profileren ten opzichte van de andere grote economische wereldblokken en de industriële opgang van Oost- en Zuid-Azië-, met de regionale

BESLUIT

kenmerken die nog beklemtoond worden door de versterking van de macht van de Gewesten en Gemeenschappen, en met subregionale kenmerken. Deze ruimtelijke subregionale differentiatie wordt nog al te dikwijls verwaarloosd, of het nu gaat over de socioruimtelijke structuren die ontstaan door de stadsdynamiek, waardoor arme stadscentra, toevluchtsoord van een internationale geprecariseerde migrantenbevolking en rijke suburbane zones ontstaan, of subregio's die juist ontstaan zijn door de rol die ze gespeeld hebben in de ruimtelijke spreiding van de opeenvolgende investeringsgolven.

In dit verband moeten we vermelden dat het globalisatieproces, met inbegrip van het zeer liberale Europese project, het einde betekende van nationale politieken die de regionale ongelijkheid wilden bestrijden ten voordele van een beleid dat de concurrentie tussen ruimtelijke gebieden, of ze nu stedelijk of regionaal waren, wilde stimuleren. In federaal België blijven er transfers bestaan tussen de gewesten die niet bedoeld zijn om de verschillen te verkleinen, enkele gewestelijke maatregelen en een regionale Europese politiek die niet veel vermag tegen de belangrijke verschillen die in België vastgesteld worden. De Belgische economische ruimte, uitdrukking die zinvol blijft niettegenstaande de toestand in Vlaanderen en Wallonië verschilt, al was het maar omwille van Brussel, is niet meer het voorwerp van een politieke regeling, die de ongewenste sociale gevolgen van de marktmechanismen op Europese en wereldschaal kan verzachten. In dat opzicht gaat het over een versplinterde economische ruimte.

Het economische succes van Vlaanderen lijkt een bevestiging van de economische en sociale politiek van het gewest. De problemen van Wallonië rechtvaardigen een passend herstelbeleid. In het kader van de verschillende schaalniveaus bevestigen deze tendensen impliciet dat het spel van de intergewestelijke concurrentie aanvaardt wordt en dat men de ambitie heeft opgeborgen om de ongelijkheid op een hogere ruimtelijke en institutionele schaal recht te trekken. Nochtans bewijzen de opvallende elementen van de monografie, die we hier hernemen, dat het niet zo evident is om het onderscheid te maken tussen de successen van de ene en de problemen van de andere: Waals-Brabant is een Waalse versie van de Vlaamse successen terwijl de Waalse problemen een Vlaamse versie hebben in Antwerpen. Overal vindt men dezelfde problemen van spanningen tussen centra en periferie van de werkgelegenheidsbekkens. De verklaring van de waargenomen socioruimtelijke structuren steunen trouwens niet of bijna niet op het beleid dat de gewesten voeren, maar op het effect van de dynamiek van de globale economie op de ruimtelijke structuren die in het verleden in opeenvolgende fases opgebouwd werden.

In deze monografie, nog meer dan in de vorige die op de gegevens van de volkstelling van 1991 steunde, gaat het wel degelijk over een nieuwe economische geografie, die het gevolg is van de globalisatie, de flexibilisering en de opkomende concurrentie tussen steden en gewesten. De invloed ervan brengt diepgaande mutaties met zich: er ontstaan zowel groeigebieden gesteund op nieuwe activiteiten terwijl activiteiten van vroegere investeringscycli in andere gebieden achteruitgaan. De pijlsnelle ontwikkeling van de sector van de diensten aan bedrijven, die zich in Brussel, Antwerpen en Gent concentreert, maar steeds meer in de suburbane zones, evenals in Mechelen en Leuven, is hiervan een voorbeeld. In tegenstelling hiermee gaat de snelle achteruitgang van de industriële tewerkstelling verder en kenmerkt Wallonië, met uitzondering van Waals-Brabant en Namen, evenals Brussel en Antwerpen. Een andere belangrijke mutatie is de groei van de werkgelegenheid in de gezondheidszorg, vooral in het Noordoosten van het land. Dit weerspiegelt zowel de demografische structuur als de inkomensstijging.

Door deze mutaties ontstaan twee grote tegenstellingen, die helemaal niet nieuw zijn op ruimtelijk vlak. De eerste tegenstelling bevestigt het verschil tussen de Waalse arrondissementen enerzijds en de Vlaamse anderzijds. De relatieve achteruitgang van Wallonië betreft niet enkel de oude industriebekkens, die natuurlijk wel het ergst getroffen zijn, maar is bijna veralgemeend, met een belangrijke uitzondering, Waals-Brabant.

BESLUIT

De tweede tegenstelling bedekt de eerste en verklaart waarom Waals-Brabant een uitzondering vormt, terwijl ze ook de Vlaamse prestaties relativeert. De centra van de grote steden zijn systematisch minder dynamisch dan de stedelijke rand, zowel in Vlaanderen als in Wallonië en in Brussel. Waals-Brabant behoort hier tot de Brusselse periferie. De relatieve achteruitgang van de werkgelegenheid van Antwerpen is te vergelijken met deze van Luik of van Charleroi. De Antwerpse stadsrand daarentegen is succesrijk, terwijl de achteruitgang van de stadsrand van Luik en van Charleroi minder groot is dan deze van de stad.

Deze ruimtelijke structuren ontstonden natuurlijk tijdens groeiperiodes in het verleden. De huidige periode laat nochtans toe te speculeren op het ontstaan van een bijkomende ruimtelijke structuur, die het gevolg is van de groeiende rol van de kennis en de technologie in de economische concurrentiekracht. Verschillende kaarten in de monografie tonen hoe de groei van de stedelijke periferie van Antwerpen, Mechelen, Brussel, telkens sterker in het oosten en het zuiden, een nieuwe doorlopende perimetropolitane as zal vormen, van de Antwerpse Kempen naar het zuidoosten van Waals-Brabant, waar de groei van hooggekwalificeerde werkgelegenheid samengaat met de meest begeerde residentiële gebieden. De universiteiten van Antwerpen, Leuven en Louvain-la-Neuve waaraan we de Brusselse universitaire instellingen kunnen toevoegen, zijn de steunpunten van deze ontwikkeling.

De ruimtelijke structuren van de economische activiteit, die de vraag naar arbeidskrachten bepalen, zijn niet mechanisch verbonden met de geografie van tewerkstelling en werkloosheid in de woonplaats. Deze wordt ook beïnvloed door de demografie, de opleiding, de tendens om werk te zoeken of te stoppen met werken, die op hun beurt beïnvloed worden door sociale machtsverhoudingen (waardoor een zeer performant systeem van brugpensioenen ontstond) en door genderverschillen (die tot uiting komen in de keuze tussen de huishoudelijke en economische sfeer op niveau van de gezinnen en de mogelijkheden geboden door de aanwezigheid van collectieve uitrusting en diensten om de huishoudelijke taken te verlichten).

Op niveau van de werkgelegenheidsbekkens wordt het effect van de economische activiteit op de werkgelegenheid beslecht door de suburbanisatie en het pendelverkeer. De stedelijke werkloosheid, niettegenstaande de aanwezigheid van economische activiteiten, is het gevolg van de te lage scholingsgraad van de stedelijke actieve woonbevolking beroepsbevolking, maar de evolutie bewijst dat dit sociaal onevenwicht meer en meer vergezeld is van een ruimtelijke «mismatch», vermits de activiteiten ook naar de periferie verhuizen.

Dit complex verband tussen de plaats van de vraag naar arbeidskrachten en de woonplaats van de actieve bevolking wordt nog bemoeilijkt door de mutaties in de soort arbeid. De arbeid is onderhevig aan een drievoudige dynamiek, namelijk de vervrouwelijking, de flexibilisering en de groeiende kwalificatie. De monografie geeft dus geen redelijk stabiele toestand weer, maar een reeks mutaties, die de grote ruimtelijke structuren wel niet wijzigen, maar wel een grote invloed hebben op de levensvoorwaarden van de inwoners. Het is daarom interessant om de resultaten van andere monografieën van de volkstelling te confronteren met deze vaststellingen.

Woordenlijst

PWA: Specifiek statuut, dat vandaag niet meer bestaat, van tewerkgestelde werkloze.

Flexibel kapitalisme: Het flexibel kapitalisme, soms postfordisme geheten, is een synthetische term die de grote evolutiestromingen van het kapitalisme vanaf de jaren '70 beschrijft, in het bijzonder het verdwijnen van de verticale ondernemingsstructuur, het beklemtonen van kleine reeksen in een markt die steeds vlugger verandert, en met belangrijke flexibiliteitseisen ten opzichte van de werknemers.

Marshalldistrict: Een marshalldistrict stemt overeen met een lokale organisatie van de productie gesteund op een dicht sterk geïntegreerd weefsel van kleine en middelgrote ondernemingen, waar door synergie technologische vooruitgang mogelijk is en et des remontées de filières de production.

Productiecyclus: De productiecyclus is het geheel van de fases van een productieproces, van de productie van de grondstof tot het verbruik van het afgewerkt product.

Fordisme: Het fordisme of fordistisch kapitalisme is de soortnaam van het overheersende economische regelsysteem van het einde van de Tweede Wereldoorlog tot de jaren '70. Vanuit het standpunt van de organisatie van de productiestructuur geeft men de voorkeur aan grote geïntegreerde ondernemingen met een sterke opdeling van de taken, waardoor men grote productiviteitswinst kan boeken. Vanuit sociaal oogpunt verloopt de loonevolutie in functie van de productiviteitswinst, waardoor de evolutie van de vraag constant ondersteund wordt. Ten slotte, de staat speelt een centrale economische rol, in het bijzonder doordat hij de minst renderende segmenten van de productie voor zijn rekening neemt en nog meer door een uitgebreid systeem van sociale zekerheid waardoor economische schokken getemperd worden.

Taylorisatie: Door taylorisatie wordt het werk opgedeeld in een groot aantal vereenvoudigde, repetitieve complementaire taken. Dit werd eerst in de grootindustrie ingevoerd (lopende-bandwerk), maar de jongste decennia ook in de diensten.

(Re)metropolitisatie: Bij remetropolitisatie wordt de productie geconcentreerd in de grootste steden (de metropolen). Dit proces steunt sterk op het flexibel kapitalisme*, dat in een context waar een groeiend aandeel van de activiteiten van de ondernemingen uitbesteed wordt, de gebieden met de dichtst en meest gediversifieerde economische structuren bevoordeelt.

Bibliografie

Barf R.A., Prentice L. Knight III (1988), «Dynamic Shift-Share Analysis», *Growth and Change* 19(2), pp.1-9.

Colard A., Marissal P., Vandermotten C., Van Hamme G. (1995), «Werkgelegenheid en regionale socio-economische Structuren», *Algemene Volks- en Woningtelling op 1 maart 1991*, Monografie n°6, Brussel: NIS.

Marissal P., Vandermotten C., Van Hamme G. (1999), «Structuur en dynamiek van de werkzones in België», *Planologisch Nieuws*, 19, 3, pp. 232-248.

Mérenne-Schoumaker B., Van der Haegen H., Van Hecke E. (1999), «Werk- en Schoolpendel», *Algemene Volks- en Woningtelling op 1 maart 1991*,. Monografie n° 11B, Brussel, Nationaal Instituut voor de Statistiek.

Vandermotten C., Marissal P. (2004), *La production des espaces économiques*, Tomes 1 et 2, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles.

Veltz P. (1996), *Mondialisation, villes et territoires: l'économie d'archipel*, Paris, PUF, 264 p.

Sassen S. (1998), *Globalization and its discontents*, NewYork, The New Press.

Bijlage : Enquetevragen die voor deze monografie gebruikt werden en betrekking hebben op de werkgelegenheid

Nummer van de vraag	Opschrift van de vraag	Overeenkomstige NIS-tabel (per gemeente en statistische sector)
	Geboortedatum en geslacht	30.04 Bevolking naar leeftijd en geslacht
1	Tot welke personencategorie behoort u? (student, werkloze, gepensioneerde...)	30.51: Bevolking naar geslacht en activiteitstype
9a	Kruis het hoogste onderwijsniveau aan dat u met succes hebt beëindigd	
11a	Kruis alle diploma's aan die u in hoger onderwijs hebt behaald	
15	Wat is uw huidige beroepssituatie? (voltijds, deeltijds...)	30.58: Werkzame beroepsbevolking naar geslacht en leeftijdsgroep 30.59: werkzoekenden naar geslacht en leeftijdsgroep
16a	Wat is uw beroepsstatuut? (ondernemingshoofd, arbeider in de privésector...)	30.53: Werkzame beroepsbevolking naar geslacht en beroepsstatuut
16b	Wat is de activiteitssector van de instelling waar u werkt? (landbouw, industrie...)	
19	Wat is uw beroep	
21	Hoeveel uur werkt u gewoonlijk per week?	
22	Indien u werknemer bent, welk soort werk hebt u als hoofdberoep? (vast werk, seizoenwerk, werk als uitzendkracht...)	
23a	Welke werktijden hebt u gewoonlijk? (vaste werktijden, onderbroken werktijden, variabele werktijden...)	
23b	Waar werkt u gewoonlijk? (op een vaste werkplaats, reizend beroep, thuiswerk...)	
24	Wat is de plaats waar u effectief werkt? (adres)	